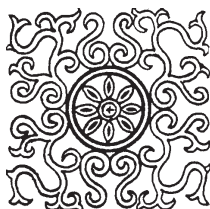

Министерство образования и науки Российской Федерации
Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова
Научно-исследовательский институт Олонхо

Афанасий Николаевич Алексеев

ХАҢАЛАС БООТУР

Якутск
2014

УДК 398.224(=512.157)

ББК 82.3(2Рос=Як)

А45

Рецензенты:

к.п.н. *М.Т. Гоголева*, к.филол.н. *Е.И. Избекова*

Редколлегия:

В.Н. Иванов (отв. редактор), *Е.И. Михайлова*, *А.А. Борисов*,
М.Т. Гоголева, *В.В. Обоюкова* (отв. секретарь)

Олонхосут *А.Н. Алексеев*

Запись: *Е.Е. Лукин*

Подготовка текста, примечания и комментарии:

Р.Н. Анисимов, *Л.Н. Герасимова*

Алексеев, Афанасий Николаевич

ХАҢАЛАС БООТУР / А.Н. Алексеев; [зап. Е.Е. Лукина со слов сказителя А.Н. Алексеева ; подготовка к печати : Р.Н. Анисимов, Л.Н. Герасимова ; отв. ред. В.Н. Иванов]; НИИ Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова. – Якутск : Издательский дом СВФУ, 2014. – 320 с.

ISBN 978-5-7513-1978-6

В книгу вошло ранее не публиковавшееся олонхо сказителя из Хангаласского улуса А.Н. Алексеева «Хангалас Боотур», по своему основному содержанию и образу главного героя относящееся к типу олонхо о родоначальниках племени ураангхай саха. Издание снабжено примечаниями и текстологическими комментариями.

Предназначено для специалистов, студентов и учащихся, а также для всех интересующихся эпическим наследием народа саха.

УДК 398.224(=512.157)

ISBN 978-5-7513-1978-6

ББК 82.3(2Рос=Як)

© Северо-Восточный федеральный университет, 2014

ПРЕДИСЛОВИЕ

В связи с проведением в республике программы Десятилетия якутского героического эпоса Олонхо, признанного шедевром устного и нематериального культурного наследия человечества (25 ноября 2005 г., штаб-квартира ЮНЕСКО, Париж), Научно-исследовательский институт Олонхо Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова в рамках серии «Саха олонхото» подготовил к выпуску локальный вариант эпического наследия Хангаласского улуса «Хангалас Боотур». В 1941 г. данное олонхо записано их уст олонхосута Афанасия Алексеева Егором Лукиным-Түммүт Дьөгүөр и сдан в архив ИЯЛИ СО РАН [ф. 5, оп. 7].

В 2011 г. копия рукописи текста олонхо «Хангалас Боотур» передана специалистом ИМЦ Хангаласского улуса Л.В. Харитоновой в архив Научно-исследовательского института Олонхо Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова на режимное хранение с условием издать текст, учитывая, что до настоящего времени олонхо не удостоилось издания. При подготовке олонхо «Хангалас Боотур» к печати сохранены диалектные особенности языка сказителя и орфография рукописи. Соблюдается разбивка на стихотворные строки, нумерация по стандартному требованию.

В комметариях особое внимание уделено названиям, незафиксированным в лексико-графических источниках, заимствованным словам мифологических и эпических персонажей, этнобытовым и другим реалиям, архаичным словам. Труднообъяснимые слова поясняются условно, с примерным определением в комментариях.

«Хангалас Боотур» соответствует по композиционной структуре всем традиционным канонам олонхо. Кроме того, этот олонхо привлекает и тот факт, что его главный герой является носителем названия самого улуса. Олонхо прослеживает историческое прошлое местности, на которой хангаласцы обосновались.

Олонхо повествует о том, как сын старухи Сүр Нинсиилэ и старика Дьаҕалымара, Хангалас Боотур, по высочайшему повелению божеств судьбы и рока господина тойона Дьылба Хаан и госпожи хотун Чынгыс Хаан был поселен в Срединном мире; как вместе с ним прибыли его старший брат Оҕо Дуолан Боотур, две шаманки-удаганки – его старшие сестры: вздорная Иирэ Чангый и Ала Чангый, а также дух раздора – старик Умсар.

Главным предназначением Хангалас Боотура является защита жителей Срединного мира от племени абаасы и врагов. Хангалас Боотур ведет мирный образ жизни, занимаясь охотой и оберегая людей от злых духов. В один из таких дней к богатырю Хангалас Боотур прилетает в образе сокола и обращается за помощью богатырь Срединного мира Дьундуруочай. Он просит освободить родную сестру Кыыс Мындырыал от злых чар абаасы и преследований тунгусских богатырей.

Вторым основным героем олонхо является богатырша Кыыс Мындырыал, «в борьбе и сражениях родившаяся». Все ее повадки, разговор направлены на разжигание ссор и распри, она все ломает, крушит, убивает и сама не ведает, что ее судьба – это вражда и противостояние всему Срединному миру. Она своенравная и необузданная, обуреваемая страстями. Дух Аал-Луук Мас (Древо жизни) Аан Наннальгыйа предупреждает Хангалас Боотура о ее нраве, но Хангалас Боотур пренебрегает ее советами и нечаянно открывает все восемь врат – аартыков зла всех трех миров. Первоисточником бед оказывается Кыыс Мындырыал.

Некоторые герои, которые сражались за Кыыс Мындырыал, например, тунгусский богатырь Сагдалыын Чаадай, становятся верным другом Хангалас Боотура.

В достижении своей цели Хангалас Боотур становится своевольным и решительным, он ни перед кем и ни перед чем не останавливается. Господину Тойон Дьылҕа Хаану эта гордыня не нравится, и чтобы для других поколений от века к веку наукой было, он отказывает в помощи Хангалас Боотуру в его тяжелый час. Этот эпизод показывает морально-этическую сторону олонхо. Такое человеческое поведение противопоставляется грубому нраву Кыыс Мындырыал, ибо она своенравна, упряма, необузданна и агрессивна. Все это говорит о том, что нет ничего прекрасней в этом Срединном мире, чем установление мира и покоя.

Хангалас Боотур прилагает все свои силы, ум и мудрость, чтобы освободить Кыыс Мындырыал от злых чар абаасы, и выходит победителем в неравной борьбе с воинами Нижнего мира. Он обращается к небесным ангелам, которые спускаются в Срединный мир в виде стерхов, очищают ее тело и исцеляют душу Кыыс Мындырыал.

В конце олонхо возрожденная Кыыс Мындырыал и Хангалас Боотур уезжают на родину богатыря и устраивают пир. Алгысом и благословением встречают их божества господин тойон Дьылҕа Хаан и госпожа хотун Чыныс Хаан, восхваляя силу, ум и гармонию.

Следует сказать, что олонхо «Хангалас Боотур» по идейно-эстетическому содержанию раскрывает главные приоритеты олонхо: устра-

нение конфликта внутри племени, осознание гуманных ценностей, устройство мирной, счастливой жизни ураанхай саха.

В настоящее время в архиве ИГиИПМНС СО РАН хранится пять текстов олонхо, записанных от олонхосутов Хангаласского улуса за 1925-1969 годы: «Күрэстээни Бэргэн» Кириллина Тита Петровича (II Жемкондинский наслег, Орджоникидзевский район, записанное в 1939 году, объем 80 листов) [ф. 5, оп. 7]; «Тойон Дьаҕарыма» Саввина Михаила Иннокентьевича (Немюгюнский наслег, Орджоникидзевский район, записано в 1940 году Местниковым П.П., объем 456 листов) [ф. 5, оп. 7]; «Хара Ньургун Бухатыыр» Алексеева Афанасия Николаевича (I Мальжегарский наслег, записанное Лукиным Е.Е. в 1941 году, объем 52 листа) [ф. 5, оп. 7]; «Уол Дугуй Бухатыыр», записанное в магнитофонную ленту Илларионовым В.В., расшифрованное в 1988 году (Елтекский наслег, Орджоникидзевский район, объем 24 листа) [ф. 5, оп. 7]. И олонхо «Хангалас Боотур», записанное в 1941 году Лукиным Е.Е. (самозапись объемом 184 листа), где указывается, что олонхо принадлежит ему. В других источниках зафиксировано, что автором олонхо «Хангалас Боотур» является олонхосут, уроженец I Мальжегарского наслега Алексеев Афанасий Николаевич, но без необходимых объяснений, что приводит к определенной путанице по вопросу об авторстве.

В фольклористике не раз встречаются случаи, когда самозаписи воспроизводят ранее услышанные от носителей эпического наследия сюжеты и тексты олонхо. Например, Порядин А.С. олонхо «Үрүн Үөдүйээн» записал по памяти, отшлифовал и переделал ранее услышанное олонхо сказителей Т.В. Захарова-Чээбий и Е.В. Порядина-Манкы. К ряду таких случаев можно отнести и писателей-олонхосутов (П.А. Ойунского, В.М. Новикова-Күннүк Уурастыырова, С.С. Яковлева-Эрилик Эристиина, С.С. Васильева-Борогонского, М.Н. Догордурова и др), которые, находясь в одной эпической среде с носителями эпического наследия олонхо, смогли воспроизвести и обработать эпические тексты, подчеркивающие локальные особенности и специфику диалекта сказителя.

В настоящее время никто не знает, сколько всего олонхо и олонхосутов было в дописьменные времена, в период расцвета его бытования. Архивные материалы констатируют о сохранившихся 127 полных текстах олонхо в рукописных вариантах и более 100 кратких изложениях сюжетов в их локальных вариантах.

Это результат деятельности организованного в 1935 году Научно-исследовательского института языка и культуры при Совете Народных Комиссаров Якутской АССР, который начал обширную работу

по сохранению, возрождению древнего пласта эпического наследия олонхо. Экспедиции в северные, вилюйские улусы под руководством С.И. Боло, А.А. Саввина, и усиленная систематическая работа местных энтузиастов-краеведов, а также учителей по собиранию устного народного творчества якутов стали основным источником, сокровищницей для дальнейшего научного изучения фольклорных материалов.

Однако тогда и в настоящее время в Хангаласском улусе не проводились развернутые фольклорные экспедиции, которые могли бы зафиксировать персоналии ранних носителей сказительского искусства и их произведения. В Национальном архиве РС (Я) имеется сводный список фольклористов-любителей Хангаласского улуса. По состоянию на 1954 год в него вошли: Федоров Я.Е. (1917 г.), Попов Ф.З. (1926 г.), Неустроева А.Д. (ею зафиксированы произведения писателей-сказителей Шараборина М.Т., Семенова П.С. и др.), Попов П.Д. (1938 г.) (им записаны произведения более десятка певцов-сказителей разных регионов), Эргис Г.У., Попова М.А. (ею составлены анкеты сказителей Немюгюнского наслега) [ф. 607, оп. 6, дело №1, всего 170 листов]. По архивным данным, согласно библиографической справке сказителей, в 1954 году в Хангаласском улусе насчитывалось всего 9 сказителей (Герасимов С.В. – Качикатский наслег, Давыдов П.И. – Качикатский наслег, Ермолаев Д.С. – Качикатский наслег, Куприянов Д.В. – Качикатский наслег., Михайлов П.Ф. – I Жемконский наслег, Никифоров А.Н. – I Мальжегарский наслег, Осипов В.А. – Немюгюнский наслег, Павлов М.И. – I Мальжегарский наслег, Семенов П.С. – II Мальжегарский наслег).

В 90-х годах XX века научными сотрудниками ИГИ АН РС (Я) С.Д. Мухоплевой и Н.А. Дьяконовой проведена фольклорная экспедиция на территории Хангаласского улуса. В статье «Олонхо Хангаласского улуса» Н.А. Дьяконова указывает, что начиная с XVII века на территории Хангаласского улуса проживало около 60 олонхосутов [Дьяконова, 2007, с. 84].

Первые тексты хангаласского олонхо зафиксированы в 1921 году Г.В. Ксенофонтовым: «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соготох» от сказителя М.Т. Неустроева, и «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соготох, кини ыыбата, Айдаан бухатыыр» от сказителя К.Н. Слепцова. В статье В. Алексеева об олонхосуте Петре Колесове упоминается о том, что Г.В. Ксенофонтовым записан и переведен текст олонхо Кузьмы Слепцова из Хангаласского улуса, который якобы был издан в журнале «Сибирские огни» в 1921 году (но, к сожалению, в Национальной библиотеке РС (Я) не сохранились ни оригинал, ни копия данной публикации) [Ксенофонтов, 2010, с. 4].

Объявленный в 1940 году Республиканский конкурс на запись лучшего олонхо выявил 5 полных текстов олонхо: «Күрэстээни Бэргэн» Кириллина Тита Петровича, «Тойон Дьабырыма» Саввина Михаила Иннокентьевича, «Хара Ньургун Бухатыыр» Алексева Афанасия Николаевича, «Уол Дугуй Бухатыыр» Егора Ильича Кардашевского, «Хангалас Боотур» Афанасия Николаевича Алексева, которые хранятся в архиве ИГИ и ПМНС СО РАН [ф. 5, оп. 7].

Кроме того, известны имена таких одаренных олонхосутов, как С.В. Герасимов (Качикатский наслег), П.С. Семенов-Ырья Былатыан (II Мальжегарский наслег), М.И. Саввин-Чолбон (Немюгюнский наслег) и др., заслуживших любовь и уважение поклонников олонхо. К сожалению, от этих сказителей ни одно олонхо не было записано, кроме М.И. Саввина-Чолбон («Мюлдьет Беге», «Тойон Дьагарыма»). С.В. Герасимов в 1928 году создал кружок олонхо в Качикатцах, существовавший длительное время.

Научными сотрудниками Института Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова и специалистами ИМЦ Управления культуры и духовного развития Хангаласского улуса развернута работа по выявлению сказителей улуса. 2-этапная фольклорная экспедиция по западно-восточным наслегам улуса, встреча со старожилыми, знатоками и современными исполнителями эпического наследия убедили исследователей в том, что в Хангаласском улусе действительно бытовала устойчивая эпическая среда со своими локальными особенностями. По результатам совместной плодотворной работы выявлены персоналии и данные 50 ранее нигде не зафиксированных исполнителей и сказителей олонхо (Абрамов Н.Д.-Куойка, Алексеев Н.И.-Бэриэдэл, Алексеев А.А.-Татаар оюнньор, Емельянов И.Е.-Тээппээн, Павлов В.Н.-Самыылай и др.).

Издание олонхо «Хангалас Боотур» свидетельствует о том, что в Хангаласском улусе сложилась своя традиция эпического творчества, сохранившая основные канонические требования к олонхо как к памятнику народного творчества. Олонхо «Хангалас Боотур» обладает уникальными специфическими особенностями, которые заинтересуют специалистов-эпосоведов и поклонников родного эпоса.

В.В. Обоюкова, фольклорист

ХАНГАЛАС БООТУР

- Былыргы былдыаһыктаах дьылым
Быралыйар мырамаан мындаатыгар
Былаанныы санаан көрдөхпүнэ,
Ааспыт алдыахайдаах дьылым
Ангаарыйар анараа өттүгэр
Аттара санаан кэбистэхпинэ,
Урукку охсуһуулаах дьылым
Уларыйар улабаа өттүнэн
Уурталыы саныы турдахпына,
10 Кэлэр кирчимэрдээх¹ дьылым
Кириилээх, тахсыылаах уорбатынан
Кэпсээн киирэн бардахпына –
Абыс үйэ туххары²
Аргыар тымныы ааннабыт,
Аалсар-харсар
Аранас сулус³ чолбонноммут,
Айдааннаах ахсынныы ыйбар
Ааһар былыт ардайдаммыт.
Үс үйэ туххары
20 Үгүс тымныы үмүөрүспүт,
Үтүрүйсэр-хабырыйсар
Үргэл сулус³ үрүттэммит,
Оккорон былыт сирдыттэммит,
Силбиктээх симэһиннээх
Сиккиэр⁵ буурба сирдыттэммит,
Тордохтоох, тобус добуннаах
Дохсун буурба добордоммут,
Субуруспут уулаах былыттаммыт,
Энэрдэспит эриэн былыттаммыт,
30 Ханыыласпыт хара былыттаммыт,
Сааллар⁶ чабылбан сапсыырдаммыт,
Уу-түллэр этин үөрбэлэммит.
Өрөгөйдөөх,

- Өндөл долуо халлаан⁷
 Өрөкүйэр өрөбөтүгэр,
 Күөмчүлгэннээх
 Күөх далай халлаан
 Көтөбүллэр күөнүгэр,
 Көмүс аалыыта
 40 Көнгүрүйэ сытарын курдук,
 Көлүөһэлии күөрэйэ ойор
 Көмүс мээкэ күннэнэн,
 Алтан аалыыта
 Адьырыта сытарын курдук,
 Аламай маҕан ыйданан,
 Суксуруспут
 Сууйуу көмүс сулустаммыт,
 Артыалласпыт
 50 Аалыы көмүс араҥастаммыт,
 Доҕордоспут
 Доҕу көмүс чолбонноммут,
 Туруйа кыылым
 Дьоллоох нуоҕайын
 Туруору туппут курдук,
 Чураадыйар, тобус уорҕалаах,
 Тобус уон тобус үйэ туххары
 Туругура үөскээбит
 Туруу бараан дойдубун
 Чугуутун⁸ булларбатах
 60 Тобус аартыгын
 Тула көрөн кэбистэххэ,
 Анысханнаах айдааннаах
 Абыс аламай кэлии аартыгын
 Алын кырыытынан
 Арыяа көрөн таһаардахха –
 Абыс үйэ туххары
 Албан аата
 Айаадыйан иһиллэр
 Араат муора⁹ арҕастаммыт,
 70 Тулааһыннаах
 Тобус чуорунай муора добордоммут,

Сиксиктээх
Сэтгэ сирэй муора сирдыттэммит¹⁰,
Дьибилгэннээх
Дьирин¹¹ муора дьирбиилэммит,
Күөмчүлгэннээх
Күөх муора көбүстэммит,
Хаамчылбаннаах
Хара муора хадьяаһыннаммыт¹²,
80 Иккилээх оҕо
Иттэннэри¹³ түһэн баран
Иэйэ-туойа сытарын курдук,
Ийэ сирим
Иитиллэн тэнийиитигэр,
Улуу тумулаатгартан¹⁴
Угур уута олохсуйбут,
Уйаара-кэйээрэ биллибэт буола
Уһаан-тэнийэн олобурбут,
Аалсар хайалартан
90 Амах уута¹⁵ астыян
Ахса-аана биллибэт буола
Айгырыы тэнийэн аргыстаспыт.
Мотуок хара тыалартан
Мутук уута мунньустан¹⁶
Мунура биллибэт буола
Буккуллан-будулуйан киирэн,
Буруустаатар сынтарыйбат
Буор сибиир буолбутугар,
Холуодьас уута холдугураабыт,
100 Сибиэлэ уута¹⁷ сиксиллибит,
Тымыр уута тыккыраабыт.
Онтон баара
Сингнэстибэт
Сибиниэс сиксиктэммит,
Хотолдьуйбат
Хорҕолдьун¹⁸ кунустаммыт,
Көмүллүбэт
Көмүс көпсөлөммүт,

- 110 Айгыраабат
 Алтан ардайдаммыт,
 Куталдыйбат
 Кумах курбууламмыт,
 Ньафаллыбат
 Ньаалбаан даннаммыт,
 Ирбэт муус эркиннэммит,
 Ууллубат муус уорфаламмыт,
 Иэдыгэй буор тэбииликтэммит,
 Эмий кэрэ от иэччэхтэммит,
 Алтан от ачааламмыт,
 120 Күөх от көбүстэммит,
 Кур муус күнэхэлэммит,
 Түнг муус түгэхтэммит,
 Итии чэнг эркиннэммит,
 Сылаас чэнг сыттыктаммыт,
 Кырпа таас кыбытыктаммыт,
 Хампа таас хаппахтаммыт,
 Мафан кумах баттыктаммыт,
 Туус кумах тумаламмыт,
 130 Үрүнг буор үллүктэммит.
 Абыс иилээх сабалаах,
 Атааннаах мөнгүөннээх
 Айгыр силик
 Аан ийэ бараан дойдум
 Амалыйан атаахтаан,
 Айыллан үөскээбитин
 Арбастаах мөнгүөнүгэр
 Аргый хааман тахсан
 Ангаарыйар аатырар иэнин
 Арыя көрөн таһаардахха –
 140 Үрүмэччи үөрэ
 Үөрдүспүтүн курдук,
 Үтүө киһини
 Өттүгүнэн охсуллар
 Үкэр¹⁹ күөх ото
 Үүнэн үөскээн үрүөдүйбүт,
 Атыр сылгыны

- Арбаһынан охсуллар
Ача²⁰ күөх ото
Арылыһа үүнэн
150 Аанныы тупсубут,
Сирии симэбэ
Сиздэрэй өгнөөх
Сибэкки ото
Сизэр дьоруо кулуну
Сининэн охсуллан
Сиргэ тийэ
Сириэдийэ тупсубут;
Най буоруттан
160 Лабыкта маһа
Тайанан тахсан
Тааска тийэ
Таннары намылайбыт,
Буор сириттэн
Бурулла будьурхай
Мучукта²¹ ойуура
Буулуур дьоруо кулуну
Муннунан охсуллан
Буорга тийэ мунутаабыт,
Хаамыылаах атым
170 Харытыгар охсуллар
Хампа күөх ото
Хатылла үүнэн ханыыласпыт,
Кулун сылгым
Кулгаабар охсуллар
Кулуһун ото
Курбуулуу үүнэн хойдубут,
Талыы сүүрүүк²² аппын
Тараһатыгар охсуллар
Таман күөх ото
180 Тараадыһа үөскээбит.
Маннык дойду
Маһа-ото
Матайар саалыгар
Хайдах үүнэн киирбитин

- Хастыг көрөн таһаардахха –
 Атааннаах мөнгөөннээх,
 Абыс иилээх сабалаах
 Айгыр силик
 Аан ийэ дойдутун
 190 Арабас далбарыгар
 Тобус уон тобус үөстээх
 Тохто турар
 Туой күдэн тумулааттардаах
 Тонмот муората
 Соботох үөс буолан
 Субулан киирэр тобойо
 Долгудуйбат тулаһыннаах
 Дьоллоох үтүө дойду,
 Абыс уон абыс үөстээх
 200 Айгыры хамсыр
 Аас күдэн тыыннаах
 Араат байхала²³
 Агаардас үөс буолан
 Аталыйан киирэр амаба,
 Ааттаах үтүө дойду
 Арба²⁴ кырытыгар
 Абыс атыр бэдэр тириитин
 Аһа тардан ылбыт курдук,
 Алгыстаах аан дьэрэкээн алаас
 210 Арылһыан көһүннэ,
 Иккилээх эһэ кыыл тириитин
 Элийэ быспыт курдук,
 Ийэ дьэрэкээн алаһа
 Эргичийэн көһүннэ.
 Маннык ааттаах,
 Мааны дойду
 Абыс уон абыс үөрдээх
 Абаарыма атыр үөрэ
 Аһаан-сиэн иһэрин курдук,
 220 Абыс уон абыс
 Ааттаах үрэх
 Аргыстаһан киирэн

- Адаба буолбут
Ааттаах үтүө дойду,
Тобус уон тобус үөрдээх
Турабас атыыр үөрэ
Топпокко-хаммакка,
Тохтообокко хааман
Тобуоруйан иһэрин курдук,
230 Тобус уон тобус
Томороон үрэхтэрэ
Тоҕо анһан киирбит
Дьоллоох үтүө дойду,
Хасаак²⁵ ньууча²⁶
Ханыылаһа хааман иһэрин курдук,
Хас эмэ үрэхтэрэ
Ханыылаһа сиэтиһэн
Хайа солоон иһэллэрин курдук,
240 Харааран көстөр
Харыһылталаах үтүө дойду,
Үүт кэрэ сылгым
Үрүмэ долгун сиэлин
Үллэрэ туппут курдук,
Үрүң үүт дьүһүлгэннээх,
Үс үөстээх
Үллэр долгуннаах
Үтүө үрэхтэрим
Үмүөрүһэн иһэллэрин курдук,
Үрүң хара түүлээбэ
250 Үөскээн-төрөөн үрүөдүйбүт
Үтүө дойдута буолла.
Манньык ааттаах
Мааны дойду
Матайар саалын
Бадахтаан көрдөххө:
Хоту өтгө —
Холобурга киирбит
Куртуйах кыылым кутуругун
Холбуу хоһуйа туппут курдук,
260 Хойут утуйааччы
Хоһоонугар киирбит

- Курун хоѳудуол
 Хойуу тыланна.
 Соѳуруу өтгүн
 Суоллаан көрдөххө –
 Субан сүөһү үөрэ
 Субуруспутун курдук,
 Суорба таас хайаннан
 Сохсолоно соноон
 270 Суоруллубут мас курдук,
 Суккуруһан киирбит
 Соһо хара тыланна.
 Арѳаа өтгүн
 Арыһа көрөн таһаардахха –
 Араѳас майдаан остуол
 Арыллыбытын курдук,
 Ахтар Айыһыһа²⁷
 Артыаллаһан үөскээбит
 Арыы хатын
 280 Аабылаах тыата
 Алардаһа үүнэн
 Ангаарыйа, айгырыы тупсубут.
 Илин өтгүн
 Ингнэс гынан көрдөххө –
 Эрдэѳэс улар
 Эбирдээх түөһүн курдук,
 Эриэ-дэхси кэккэлэспит
 Эдэр тыата
 Энгээрдэһэ үүнэн киирэн
 290 Эйгэтин мунунан
 Элбээн тэнийбит.
 Маннык дойду
 Матайар саалыгар
 Толуу мунһахха
 Тойон дьоннор
 Торуой хаамсан
 Тойбонһоһон иһэллэрин курдук,
 Томороон²⁸ маһа
 Тоѳо анһан киирбит,

- 300   Тобус үйэ туххары
Тостон көрөрү билбэккэ
Торолуйа тупсубут²⁹,
Толбонноох үрүмэ долгуннаммыт³⁰.
Хабыйахаан³¹ кыылбыныы
Хаар маҕан эттээх,
Хатан кимиэл куоластаах,
Ханаллыбыт быһыылаах,
Халыһыйбыт халалаах
Хотун дьахталлар
- 310   Халыан ыһыахха
Хардарыта тутуһаннар
Хаамсан иһэллэрин курдук,
Хара тыатын
Хатын маһа
Ханыылаһа үүнэн киирэн,
Хас эмэ үйэ туххары
Хаһынныыра хаҕдарыйара
Харахха көстүбэккэ
Хампа күөх бэйэлэнэн
- 320   Хамсыы үүнэн долгулдуйбут,
Кириэстээх манньыатынан
Кэккэлии тиктибит
Киэргэллээх-симэхтээх
Киис кыылым
Киччимэрдээбэр кистэммит
Киниит дьахталларым
Кэккэлии хааман иһэллэрин курдук,
Кэрии хара тыатын
Киил маһа
- 330   Киһи аймах үйэтин туххары
Китийэри көрбөккө,
Кэбирири билбэккэ
Кэккэлии үүнэн киирбит³²,
Тинэх ыалым³³
Тингэһэ сүөһүлэрэ
Титиик күрүөбэ
Тигиилии³⁴ сылдыалларын курдук,

- 340 Тиит мастара
 Тиһик обуруолуу
 Тиксигэ үүнэн киирбиттэр³⁵,
 Өтөх ыалым
 Обото-дыахтара
 Онгостон-онгостон
 Оонньууга күлүүгэ
 Ойон иһэллэрин курдук,
 Обо маһа
 Ойобостоһо үүнэн киирбит,
 Оһоллонору билбэккэ
 Олустук тупсубут,
 350 Эрдэһит киһи
 Энгээр тыатын
 Элгээн күөлүгэр
 Илимин иитэн баран
 Иһэрин курдук,
 Эдэр маһа
 Эчэйэри билбэккэ
 Энгээрдэнэ үүнэн киирбит,
 Тойон киһи
 360 Туутун сүгэн баран,
 Тохтообокко хааман
 Тойбонноон иһэрин курдук,
 Тон харыйата
 Тонуттары билбэккэ
 Тобус үйэ туххары
 Тупса айгыраан
 Тобо үүнэн киирбит,
 Сэттэ уон сэттэ
 Сиэр сылгым үөрэ
 Сэргэстэһэ хааман
 370 Сиэн-аһаан иһэллэрин курдук,
 Сис хара тыата
 Сингэри билбэккэ
 Ситэ үүнэн
 Силигирии тупсубут,
 Киис кыылым

- 380 Кэтэбин түүтүн
Кэдэрги имэрийбит курдук,
Кинкир хара тыата
Кэхтэри билбэккэ
Кэккэлии үүнэн киирбит,
Турабас атыыр үөрэ
Туой күдэн буору
Тобулута үктээннэр
Тууртуу тэбинэн
Туралларын курдук,
Тумус хара тыата
Торолуйа тупсубут,
Арабас атыыр үөрэ
390 Аргыстаһа хаамсан
Аһаан-сиэн иһэллэрин курдук,
Арыы хатын тыата
Абыс үйэ туххары
Алдьанары билбэккэ
Ангаарыйа тупсаннар
Аргыстаһа үүнэн киирбиттэр.
Манник ааттаах
Мааны дойду
400 Кугас³⁶ атыыр үөрүн курдук,
Куула тыата
Куугунуу үүнэн киирбит,
Арабас атыыр үөрүн курдук,
Арбаа тыата
Аргыстаһа үүнэн киирбит,
Ийэ бэдэр үөрүн курдук,
Илин хара тыата
Иллэһэ үүнэн киирбит,
Суорба хайа курдук,
Собуруу тыата
410 Субуруһа үүнэн киирбит.
Саас үйэ туххары
Саппабыран көрбөтөх
Сабаба хара ыарбалара
Сабалыы үүнэн киирбиттэр,

- 420 Үс үйэ туххары
 Үлтүрүйэн көрбөтөх
 Үөт талахтара
 Үмүрүһэ үүнэн киирбиттэр,
 Бэдэр кыылым
 Бэрбээкэйин курдук,
 Бэс дьаалдалара
 Бэйбэриһэ үүнэн киирбиттэр,
 Тулаайах талахтара
 Туймуулуу үүммүттэр,
 Иирэ талахтара
 Эргийэ үүммүттэр,
 Кыһыл талахтара
 Кытылылы үүммүттэр,
 Хара талахтара
 Ханылылы үүммүттэр.
 430 Онтон иһэн
 Иирэ талах эркиннэммит,
 Сатыы талах сабаламмыт,
 Үөт талах өттүктэммит,
 Кыһыл ымыан кындыыламмыт,
 Тулаайах талах туймууламмыт,
 Хатын мас хадьааһыннаммыт,
 Харыйа мас хаймыыламмыт,
 Тиит мас дьирбиилэммит,
 Тэтинг мас дьэрэкээннэммит,
 440 Дөлүһөн уга төбөлөммүт,
 Моонньофон уга мойбордоммут.
 Бүөлүү биэрэр мүөт сыттаах
 Бөлкөй ойуурдарын
 Бөдөн лабаалара,
 Баай хара тыатын
 Бастынгуораахтара
 Малааһынна уурап
 Мааны чорооннуу
 Туора лаһыгыраабыттар,
 450 Торолуйа тупсубуттар.
 Отонун уга

- Ойоболуу үүнэн киирэн
Орто туруу дойдуну
Оһуордуу тупсарбыттар,
Дьэдьэнин уга
Дьэрэкээнни үүнэн киирэн
Тиэрбэс оһуруо курдук,
Тэлгэнэ тупсубут.
Маннык дойду
460 Матайар саала –
Тураҕас атыыр үөрэ
Тууртуу тэбинэн
Турарын курдук,
Тобутта турар
Туой күдэн тумулаата,
Туналыйан хаамар
Туйгун үтүө дойду
Хонуу сирэ,
Хотоһойдоох кыылым
470 Хоннобун түүтүн
Хомуйа туппут курдук,
Хомурах хоммотох
Хоболонҕ маһан хочолонно,
Тобус сууккаҕа
Туруйа кыылым
Тула көтөн,
Тохтоон ааһан
Чугуутун булбатах
Чулуун маһан тоһойдонно,
480 Кыталык кыылым
Кырыһа көтөн
Кыркаһын булбатах
Кыһыл кытыан кыбытыктаах
Кырайма маһан кырдайданна,
Тойон киһим
Торуоска тайаһынан бигээн
Туруору хааман тахсыбатах
Тордохтоох аартыга
Тобуллан көстүбэтэх

- 490 Туой күдэн тумулаатанна,
 Арыы дэнкэ халлааным
 Атылыыта буолбут
 Абыс үйэ туххары
 Аргыар тымныы
 Ангнаан ааспатах
 Ангаарыйан көстөр
 Айыыһытгаах алаастанна,
 Аартыга бүөлэммэтэх
 Ала дьикти таһааланна.
- 500 Бу
 Айыыһытгаах алаас
 Арбаа баһыгар,
 Арыы-үүт булгунһабын
 Алын кырыытыгар
 Ахтар Айыыһыт
 Артыалласпытын туһугар,
 Ийэ Иэйэхсит
 Эргийбитин аатыгар
 Иринньэх бэйэлээх
- 510 Эмньик таһааланным,
 Этирик түөстээх³⁷
 Эбии эпчимирдим,
 Ингиир тараһалаах
 Эскэл бэйэлэнним³⁸.
 Саппабырбыт санаалаах
 Санаата көннүүөрдүн,
 Көймөбүрбүт көбүстээх
 Көхсө кэнээтин,
 Дабыдаллаах бөбө тардыстын,
 Эрбийэлээх бөбө энээрдэстин,
 Хотобойдоох бөбө холбостун,
 Кынатгаах бийһэ кыттыстын,
 Тумустаах бийһэ чуобустун,
 Сүүрэр атахтаах
 Сүннэ көннүн,
 Хаамар атахтаах
 Хараба кэнээтин диэн,

- Алталаах саастаах
Аал Лууп Маһа³⁹
- 530 Абыс үйэ туххары
Айгыраабыт силистэннин,
Араҕас толбон таһааланнын,
Ытаабыты ылаттын,
Күөмчүрүйбүтү күллэрдин,
Уйадыйбыты уһаттын,
Санаарҕаабыты салайдын,
Баттаммыты барҕартын,
Атаҕастаммыты абыраатын,
- 540 Өлбүтү өрүһүйдүн,
Өлбөт тыыннаатын,
Хаалбыты харыһыйдын,
Хайдыбат тириилэннин диэн,
Айыы хаан аймаҕыттан
Ананан ааттанан
Айыллан үөскээбит,
Иһэр үйэлэргэ
Иллээх олох
Эргийэрин наадатыгар
Иккилээх сааһыттан
- 550 Ийэ кутун эрчилэтэн,
Алталаах сааһыгар диэри
Аҕа кутун арчылатан
Аһаарыйа тупсубут
Аал Лууп мас буолла.
Маннык ааттаах
Мааны маһы,
Хонкуннаһан хаамсар
Хотун дьахталлар
Хатыйыы көмүс харыларыттан
- 560 Хам куустуспуттарыны
Хара харахтаах
Хараҕа халтарыйар
Хатыы көмүс хатырыгын
Халты көрөн таһаардахха,
Тойон дьоннор

- 570 Чороонноох кымыстара
 Туора лаһыгыраабытыны
 Лоокуора⁴⁰ көмүс туораабын
 Ис кырыгытын диэкиннэн
 Ингэс гынан көрдөххө,
 Буулуур сылгы
 Сиэллээх кутуругун
 Буулуу-тэлии туппут курдук,
 Буурай солко мучуктатын
 Бурайа көрөн турдахха,
 Сиэр сылгын
 Сиэллээх кутуругун
 Сигэ тардан ылбыт курдук,
 Сиэрэй солко сэбирдэбин
 580 Силэйэ көрөн таһаардахха,
 Иһир болбуктам
 Ингэстэ түһэн үүммүтүн курдук,
 Эриллэбэс салаалаах,
 Эчил-күөх бэйэлээх
 Элбэх лабааларын
 Эргии көрөн кэбистэххэ –
 Тыала да суохха
 Тырыбыныны хамсыыр,
 590 Салгына да суохха
 Салыбырыы хамсыыр,
 Буурбата да суохха
 Буралланһыны оонһуур,
 Архаана⁴¹ да суохха
 Айгырыы оонһуур,
 Курустаал таас курдук
 Курдаттыы көстөр,
 Өстүөкүлэ таас курдук
 Өтө көстөр,
 Өрөгөйдөөх халлаан
 600 Өрөбөтүн диэкки
 Өрө харбаһан үүммүт
 Өнһүөс күөх өрөбөлөннө,
 Унаар маһан күнүм

- Устан долгуйарыны
Уутааҕар долгуйбат,
Уоттааҕар күлүмнээбэт
Устатын туххары
Унаар күөх уорбаланна,
Талыы маҕан күнүм
610 Тахсан эрэринии
Такылы дьоруо аппын⁴²
Тыкымынан⁴³ охсуллар
Талыы күөх таһааланна,
Килбиэн маҕан күнүм
Киирэн эрэринии
Көдьөрөҥ дьобур аппын
Кэтэбэр охсуллар
Кэрэ солко киистэлэннэ,
620 Үрүмэ долгун үрүттэннэ,
Дойду көмүс туораахтанна,
Аалыы көмүс ачааланна.
Тула өттүнэн
Түймуу күөх сибэккилэрэ⁴⁴
Толоон-толоон мунунан
Торолуйа үөскээбиттэр,
Араҕас солко былааты
Аһа тардан ылбыт курдук,
Ачаа күөх мучукталара
630 Айгырыы үүнэн намылуйбыттар,
Алаас-алаас аайы
Аанныы тупсубуттар.
Отон уга ойобостоммут,
Сугун уга сурааламмыт,
Дьэдьэн уга дьэрэкээннэммит.
Манньык дойду
Барбат бөбө бараахтаах эбит,
Көппөт бөбө көбөннөөх эбит,
Битийбит бөбө биргинэхтээх⁴⁵ эбит.
640 Оонньуу турар орулуостаммыт,
Ыллыы сылдыар ымыыламмыт,
Өрөөбөккө устар өтөннөммүт⁴⁶,

- Кэрээбэккэ кэпсиир кэбэлэммит.
 Кытылын аайы
 Кыталык кылламмыт,
 Томторун аайы
 Туруйа кылламмыт,
 Алааһын аайы
 Арылыас⁴⁷ кыллаах,
 Бадараанын аайы
 650 Бараах кыллаах,
 Үрэбин аайы
 Өгүрүө⁴⁸ кыллаах,
 Кэтэх тыатыгар
 Кэбэ кыллаах,
 Өннүөс тыатыгар
 Өтөн кыллаах,
 Тумус тыатыгар
 Тойон кыллаах,
 Улуу тыатыгар
 660 Улар кыллаах,
 Курун тыатыгар куруппааскылаах,
 Булун тыатыгар боочугурастаах⁴⁹,
 Хохур тиитигэр кукаакылаах,
 Бэрдигэс тиитигэр мэкчиргэлээх,
 Чаллах маһыгар чарчыгыныардаах⁵⁰,
 Суон маһыгар суордаах,
 Талабын аайы далбарайдаах,
 Ыарбатын аайы ымыылаах,
 Ханыылаһа көтөр харабааччылаах,
 670 Бааралаһа көтөр бараахтаах,
 Дотордоһо көтөр тулуктаах,
 Артыаллаһа көтөр андыланна,
 Үөрдүһэ көтөр үрүмэччилэннэ,
 Үөнэ-көйүүрэ
 Үрүн үөтүн аайы
 Үллэнгэнэ үөскээбит,
 Хамсыыра-харамайа
 Хара ыарбатын аайы
 Ханыылаһа элбээбит,

- 680 Хомурдуос үөнэ
Хотоол-хотоол аайы
Хоронноѳос буолбут,
Кымырдаѳаһа-бырдаѳа
Кытылын аайы
Кыйманѳаѳас буолбут,
Сахсырѳата-наалаѳайа
Саѳа ойуурун аайы
Сааѳынаѳас буолбут,
690 Үрүмэчитин үөрэ
Үрүйэтин аайы
Үллэнгнэѳэс буолбут,
Тойон ынґырыата
Тумулларын аайы
Дооѳунаѳас буолбут,
Онтон да атын үөннэрэ
Олорор уоругун⁵¹
Оһуордаах далбарыгар
Обуруо курдук тиһиллэн
Олус хойдубуттар,
700 Ууһаан-тэнийэн үөскээбиттэр.
Маннык ааттаах
Мааны дойду
Хабыр дьолуу халлаанын
Хараѳатын аннынан
Ханґынаһа кэлэр
Халыр босхо тыллаах,
Хара эбириэн бэйэлээх
Хаас кыыла
Харбыалаһан кэлэн
710 Халдыайы сиригэр
Хананґныы хаамар,
Хас эмэ сууккаѳа
Хара дьай сыстыбытын
Хастыы суунан ааһар
Харах ууланна,
Субай маѳан халлаанын
Сурааһынын аннынан

- 720 Суугунаһан кэлэр
 Сундуллубут унуохтаах,
 Суптуллубут тумустаах,
 Сурдуну дьүһүннээх,
 Тобус уонча үөрдээх,
 Чонкунас куоластаах,
 Дьондобор сотолоох
 Туруйа кыыла
 Тохтоон хонон ааһар
 Тумулаатын аттыгар
 Тумсун суунар
- 730 Чулуун маһан ууланна,
 Кындал дьолуу халлаанын
 Кырсын аннынан
 Кыыгыныы көтөн кэлэр
 Кыһыл чиэрбэ аһылыктаах,
 Кырыйыы көмүс кынаттаах,
 Кырааскалаах тумустаах,
 Кынтаһар унуохтаах,
 Кылдыылаах харахтаах,
 Кынкынас куоластаах
 Кыталык кыыла
- 740 Кынтаһанныы хаамар,
 Кырайма маһан кырдалын
 Кытыы өттүн диэки
 Кыркахтаах хара дьай
 Кыттыспыта буолуо диэн
 Кылбаччы суунан ааһар
 Кыыһар дьэргэркэн ууланна,
 Күндүл маһан халлаанын
 Көтөбуллэр күөнүнэн
 Көмүс уйгу дабыдалга
- 750 Көтөхтөрөн кэлэр
 Күөкэллибит моонньулаах,
 Күөх солко баттахтаах,
 Күндү үтүө түүлээх
 Көбөнүктүк кунум
 Көбүргэччи сангаран,

- 760 Күөкэс гына түһэн,
Күнү өрөтөлөөн
Көнгүлүнэн көччүйэр
Күндү үтүө уулаах
Көмүс элгээннэннэ,
Улуу субай халлаан
Уорҕатын аннынан
Уйгу көмүс дабыдалга
Уйдаран кэлэр
Умсаах куһа
Ууллубут дабыдалынын
Утахтаан ааһар
Уһун киэнг ууланна.
Эбир дьолуо халлаанын
- 770 Энээр тыатыгар
Эриллэн үөскээбит
Эрийии тиэрбэс харахтаах
Эрдэбэс улара
Элбээн тэнийбит.
Мандаар ойуулаах
Мааны тыатын
Матаарын иһигэр
Манньыйа үөскээбит
Маһын көтөрө
- 780 Баһааннык⁵² дэлэйбит.
Мантан да атын
Маһын көтөрдөрө
Көмүс уйгу дьабыдаллаах
Көтөр кынаттааба
Көнгүлүнэн көччүйбүт,
Эрийии көмүс дабыдалга
Элээрэ көтөр
Эрбийэлээбин бийһэ
- 790 Элбээн тэнийбит,
Хоту собуруу өттүнэн
Хонон-өрөөн ааһар
Хотоҕойдообун бийһэ
Холобура суох хойдубут,

- 800 Талыы-талба тараһатыгар
 Дьабыдаллаабын бииһэ
 Тардыста тарбанан
 Тараадыа үөскээбит.
 Эмньик тыатыгар
 Эһэ кыыла
 Эһэ, эбэ саҕаттан
 Элбээн тэнийбит,
 Мөнгүөннээх тыатыгар
 Бөрө кыыла
 Өбүгэ саҕаттан
 Үөскээн тэнийбит,
 Килбиэннээх толбонноох
 Киис кыыла
 Кичэйэн иитиллэр
- 810 Кэтэх хара тыаламмыт,
 Сардангалаах толбонноох
 Саһыл кыыла
 Саатаан иитиллэр
 Сатыы ойуурдаммыт.
 Буралланһыыр толбонноох
 Буобура кыыла
 Буомурбакка иитиллэр
 Булун хара тыаламмыт,
 Тараадыар толбонноох
 Таарбаҕан кыыла
- 820 Таалалаан иитиллэр
 Налым талыы тыаламмыт.
 Саҕахтаах сардангалаах,
 Сараадыар сабырбахтаах,
 Сараланан көстөр
 Саныыр үтүө самыылаах,
 Саахар от аһылыктаах
 Саарба кыыла
 Санаатынан үөскээбит,
 Табата, тайаҕа
- 830 Таас хайаларын аайы
 Лачыгыраһа үөскээбиттэр,

- Кырынааһа, солобуйа
Кырбы тыатын аайы
Кыймалаһа үөскээбиттэр,
Онтон да атын түүлээбэ
Олустук хойдубут.
Маннык үтүө
Мааны киэптээх,
Атааннаах мөнгүөттөөх,
840 Айгыраस्ताах силистээх,
Айгыр силик
Аан ийэ дойдутугар
Айыһытгаах алааһын
Арбаа сабатыгар,
Арыы үүт булгунһабын
Алын кырытыгар,
Айыы хаан аймабар
Амырах⁵³ сүрэхтэнэн,
850 Күн өркөн улуухугар
Көмүскэллээх хааннанан,
Алталаах сааһыттан
Аба кутун арчылатан,
Аркыама⁵⁴ мабан халлаан
Алын кырытыгар
Анһыллан үөскээбит
Аал Лууп Мас барахсан
Аспыт дһылланы
Аттара санаатабына,
860 Былыргы дһылланы
Былааннаан көрдөбүнэ:
– Алын өттүбүттэн
Арабас илгэни
Алыннараран биэрэммин
Аспыт бөбөнү аһаппытым,
Үрүт өттүбүттэн
Үрүг илгэни
Үлүннэрэн биэрэммин
Өттүктээбит бөбөнү өрөһүйбүтүм.
Тохто турар быянмыттан

- 870 Тутайбыт бөбө тухаммыта,
 Үллэ турар үрүмэбиттэн
 Үлтүрүйбүт бөбө өрүһүммүтэ.
 Ол бэйэм
 Омук-омук улахаттарын
 Охсуһууларыгар кыбылламмын⁵⁵,
 Одурууннаах дьайга ыллараммын
 Оточчун сүһүөхтэрбин
 Оһол ойоһостуом дуо?
 Элбэх-элбэх омуктар
- 880 Этиһиилэригэр энгээрдэһэммин,
 Эриллэбэс эттэнэммин
 Эдэр үөскүүр ыччаттарбын
 Эрэй энгээрдием дуо?
 Күүстээх күүстээхтэр
 Күрүөдэһиилэригэр көмүллэммин
 Күн өркөн ууһун
 Күөрэйэр тиэрбэс күнүн
 Күлүктүү үүнүөм дуо?
 Ааттаах ааттаахтар
- 890 Аалсыһыларыгар алдьанаммын
 Айыы хаан аймабын
 Алтан нээкэ ыйдарын
 Арбастыы үүнүөм дуо?
 Ма - бэйэлээхтэргэ
 Хас эмэ үйэ туххары
 Хагдарыйбатах таһаалаах
 Хатыы көмүс хатырыкпын
 Хара дьайга оһустараммын
 Халтан бэйэлием дуо?
- 900 Ма - бэйэлээхтэргэ
 Үгүс сүүс үйэ тухары
 Үлтүрүйбэтэх таһаалаах
 Үрүң көмүс үрүмэбин
 Үрүң дьайга оһустараммын
 Үрэллэр таһаалыам дуо?
 Ма - бэйэлээхтэргэ
 Көмнөхтөөх үйэлэр туххары

- 910 Көмүллүбэтэх күөх уорбабын
Күөх дьайга обустараммын
Күн өркөн ууһун
Күөмчүлэтэр күннэниэм дуо?
Ма - бэйэлээхтэргэ
Алдьамматах аалыы таһаабын⁵⁶
Абыс улуус ааттаахтара
Атараннан⁵⁷ көрсүһэр
Аргыардаах дьайдарыгар хаарыттаран,
Айгырыы тохтор бэйэлэнэн
Айыы хаан аймаба
- 920 Атабастанар күнүгэр
Аабайбат буолуом дуо?
Ама да мин буолтум иннигэр,
Аан ийэ дойдубар
Айылыбыт ааптар
Атабастабылга ананаммын
Ыраас чыыстай буолактаах⁵⁸,
Ыраай уота ылыктаах,
Килбиэн үтүө кэлиилээх,
Кэрэ дьикти кирчимэрдээх,
Тобус сааһын туххарыттан
- 930 Добун халлаан тускуллаах,
Алта сааһын арбаһыттан
Алын халлаан арабааччылаах,
Ахтаах даадан⁵⁹ түптэлээх,
Аллар быйанг үктэллээх,
Кэрдиис-кэрдиис ойуулаах,
Кириэстиктээх торуоскалаах,
Өрө анһан кэтэр
Өрүөллээх бэргэһэлээх,
Саар булгунһах саба
- 940 Сандалы бүрүстүөллээх,
Үүт-аас бэйэлээх
Үрүмэ долгун үктэллээх,
Үс үйэ туххары
Үөскүүр-төрүүр ыччаттаах
Үрүг Айыы Офонһорго

- Архыама маџан халлаан
 Араџас далбарын
 Арыяа үүнэн тахсаммын⁶⁰
 Аџыс баараџай сэргэ буолан
 950 Анаан-суоллаан,
 Аат ааттаан тураммын⁶¹
 Анныллан үөскүөхпүн,
 Арџаһыттан тэһииннээх,
 Аһынаџас⁶² санаалаах
 Айыы хаан аймаџар
 Айыылаах буолуо диэн
 Айгырыы намылынныыр
 Арыы толбон киистэм
 Силигирии тупсан,
 960 Ситэн үүммэтэџэ,
 Эттээх атыыр сылгым
 Эџэрдэлээх нуоџай кутуругун
 Элти баттаан ылбыт курдук,
 Эрийэ үүнэн киирэн,
 Эңгийэлии анныһан
 Най хара буорбуттан
 Тардыстан намылыыбыта.
 Сир буор ийэм
 Сиигиттэн аһыыр
 970 Симэһиннээх силиһим
 Тон ийэ буорум
 Тохтор дьулайын
 Тобулан киирэн,
 Тоџой хара буорбар
 Топпокко-хаммакка
 Тура үүнэн киирэн
 Доруоп саа чумпуурун
 Туруору аспыт курдук,
 Торолуйа тубустахпына,
 980 Тостубат бэйэлэннэхпинэ
 Толоос буолан
 Атаџыттан адаџайын устубатах,
 Арџаһыттан арбаџаһын араарбатах

- Аллараа бөбө
Абыс кырыылаафар,
Ап-салафар тыыннаафар⁶³,
Ааһар албастаафар
Ардайбыт аһыылаах,
Арбайбыт баттахтаах,
990 Арбийа тынграхтаах
Алдаххайдаах аяхтаах,
Арыллааннаах күөмөйдээх,
Ар сорун аймаҕын
Аба тойоно буолбут
Арсан Дуолай офонньорго⁶⁴
Алтан сэргэ буолан
Анаан аннылыннахпына,
Ахса аана биллибэт
1000 Айыы буруй үксээн,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс сүрэхтээх
Күн өркөн улууһа
Көмүскэ уута добордонон
Көй салгын күөннэннэ.
Ырыа тыллаахтарым
Ыксалаһалларын оннугар
Ырбыт, сылайбыт элбиэбэ,
Ытыыр, ынчык үксүөбэ.
1010 Сүүрэр атахтаабым
Сүүмэрдэнэрин оннугар
Сүр-кут өһүллүөбэ,
Сүлүһүн илбис сүрүннэниэбэ,
Этэр тыллаахтарым
Энгээрдэһэллэрин оннугар
Эрэй-буруй элбиэбэ,
Этирик түөстээх үөскүөбэ,
Киһи аймах кэлэр
Кэскилэ кэхтиэбэ,
1020 Дьон аймах тустаах
Дьоллоро сарбыллыаба,
Кыһалба кыһайыаба,

- Буруй монойуоѳа,
 Хара сор хаайыаѳа,
 Харанга баттал үтүрүйүѳѳ,
 Хара норуотум
 Хангас харахтарын
 Хаанынан ытыахтара,
 Ураанхай дьонум
 Уна харахтарын уунан суунуохтара,
 1030 Кылгас унуохтаахтар
 Кыдымах⁶⁵ буолуохтара,
 Уһун унуохтаахтар
 Урусхал буолуохтара.
 Нэтээки кыыл⁶⁶ төрүүр
 Нэктэл тиитэ буолуобум,
 Кукаакы кыыл төрүүр
 Хохур тиитэ буолуобум.
 Үрүт үөрэбэһим үлтүрүйүө,
 Алын үөрэбэһим алдынан,
 1040 Араѳас илгэннэн
 Аллыбат буолуобум,
 Үрүг илгэнэн
 Үллүбэт буолуобум, — диэн
 Былыргы мас барахсан
 Былаанныы санаан кэбистэбинэ,
 Урукку мас обургу
 Уурталыы саныы турдабына —
 Хатыан имиэн⁶⁷ дойду
 Хатынга хатыннаммыт,
 1050 Толуон имиэн дойду
 Туоһа туостаммыт,
 Кытыан имиэн дойду
 Кырыһа кырыстаммыт,
 Кырыйа көтөр
 Кыһыл кумахтаммыт,
 Өрөкүйэ көтөр
 Үрүг буордаммыт,
 Лачыгырыы турар
 Таһым таастаммыт,

- 1060 Кучугуруу турар
Кумах таастаммыт,
Хачыгырыы турар
Хара таас хаппахтаммыт,
Тингэнэ сүөһү саҕа
Дэриэспэ таас тэбиликтэммит,
Арсыын кумах ардайдэммит,
Тутум кумах дубайыыламмыт,
Чиэппэр кумах дьирбиилэммит,
Харыс кумах хаймыыламмыт
- 1070 Аан ийэ дойдута
Айгырыы тупсан
Анаарыйан турар эбит,
Туруу бараан дойдута
Торолуйа тупсан
Туйгуннаан турар эбит.
Манньык ааттаах
Мааны дойду
Түөрт илии чөчөгөйдөммүт,
Абыс илии ардайдэммит,
Эмий кэрэ симэхтэммит,
Иэдьигэй бөбө бадарааннаммыт,
Үрүмэ долгун үрүттэммит,
Үүт бөбө ууламмыт
Үрүт өттүн диэки
Өйдөөн-төйдөөн көрдөххө —
Тобус үйэ туххарыттан
Туойбутун кубулуппакка олорбут
Кэбэйдээх⁶⁸ дьылбэктээх,
Кэлтэгэй өрүөстээх,
Эрэлкэй харахтаах,
Эбирдээх түөстээх,
Лохсоҕор унуохтаах,
Токур тумустаах,
Батары охсон
Баччыктыыр тынгырахтаах,
Тобулу охсон
Тутар тойон атахтаах,

- 1100 Уон быластаах оту
Төгүрүйэр түгэбин
Төбөтүн сиигинэн
Түөрт гыммыт курдук,
Төгүрүк түөлбэ кынаттаах
Тумустаах кыыл тойоно,
Кынаттаах кыыл ыраахтаабыта,
Көтөр кынаттаах күүстээбэ,
Дабыдаллаах бөбө талыыта,
Чонурбас сангалаах
Чочугуруур туус тумус,
Чачыгырыыр таас тангалай
- 1110 Хомпуруун⁶⁹ хотой кыыл
Тобус уон тобус төгүл
Чонурбаччы сангардабына,
Туман дыбара дьуобарыйа турар,
Уор тымныыта уларыяа турар,
Хатан дыбара халбарыйа турар
Бэйэнг буолан
Хаспыыскай муора хадьяаһыннанан,
Охуоскай муора ойбоостонон,
Чуорунай муора добордонон,
- 1120 Атыланчыыскай акыйаан⁷⁰ аартыктанан,
Сир билиитэ буолбут сиксиктэнэн,
Дойду туймуута буолбут тускулланан,
Кыһын кыдыгар кыһарыллыбакка,
Тымныы тыныгар тыннарбакка,
Абыс иилээх сабалаах,
Атааннаах мөгүөnnээх,
Айгырастаах силистээх
Айгыр силик
Аан ийэ дойдум
- 1130 Сэттэ сизэрэй
Тиин тингилэбин сабаттан
Тиириллэн тэнийэн үөскээбит эбит.
Бу дойду
Эргийэр иэнигэр,
Иэччэхтээх киинигэр

- 1140 Көрүлээн-нарылаан,
Күлэн-үөрэн
Көрөн турбутум —
Күөх бэдэр кыылым
Көхсүн уорбатын
Күөйэ тарпыт курдук,
Күлүмнүү күөгэйэ көстөр
Күндү дойду буолан
Күлүмүрдээн көһүннэ.
Үс хардыгастаах,
Үрүмэ долгуннаах,
Үндүл дьолоуо халлаан
Өрөбөтүттэн тутуулуктаах
1150 Үскэм үтүө күнүм
Күөрэйэ төгүрүйэн
Күлүмүрдүү көрө турар
Көмүс нээкэ күнгэхэлэннэ,
Дьэс алтан ыйа
Дьэриличчи тыгар
Тиэрбэс нээкэ дьирбиилэннэ.
Маннык ааттаах
Мааны дойду
Эргийэр иэнигэр,
1160 Иэччэхтээх киинигэр,
Айыһытгаах алааһын
Араҕас далбарыгар,
Арыы, үүт булгунһабын
Алын кырыытыгар,
Айаадыма эбэтин
Арҕаа баһыгар
Абыс үйэ туххары
Ангаардастыы үүммүт
Аал Лууп Мастаммыт
1170 Айгыр силик
Аан ийэ дойдутун
Албан ааттаах
Аҕа баһылыгын
Уһугунан үктэнэр,

- 1180 Оттотунан курданар
 Сибэкки курдук сирэйдээх,
 Ньургуһун курдук ньуурдаах,
 Кулуһун курдук унуохтаах,
 Ойдубут мутуктуу
 Одуулуур харахтаах,
 Киэһээнни
 Сиик симэр аһылыктаах,
 Сарсыардаангы
 Аас-туман тыыннаах,
 Куордаах этгээх
 Куодаһыннаах унуохтаах,
 Сьа-мэкий сытыы
 Сыпсаҕай тыллаах,
 Алтахтаан хаамар
 Атырдыах атахтаах,
 1190 Уунар илиилээх,
 Уһаты ньуурдаах,
 Ураанхай сахата
 Ханнаный диэн
 Өйдөөн-дьүүлээн көрдөххө,
 Ийэ бараан дойдутун
 Эргийэр иэччэбэр,
 Тэгэл бараан дойдутун
 Тэн тэгил уорбатыгар,
 Аҕа бараан дойдутун
 1200 Арыллар аартыгар,
 Хатын бараан дойдутун
 Ханарыйар саалыгар
 Үөскээн-төрөөн
 Үрдүк сурахтанан,
 Ууһаан-тэнийэн
 Олорор уоруктаммыт
 Ураанхай саха
 Айылан үөскээбит
 Албан аата
 1210 Добордоһон торолуйбут
 Дьоһун сураҕа

- Кимий дьиэтэххэ⁷¹ —
Харанга халлаан
Харабата буолбут,
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэн
Хаан турабас өгнөөх
Хаамы дьоруо аттаах
1220 Хангалас Боотур
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймаба
Атабастанар күнүгэр
Аһыныгас санааланарга,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн ууһа
Күөмчүлэнэр күнүгэр
1230 Көмүскэс санааланарга,
Көнө сүрэхтэнэргэ,
Күүстээх бэйэлэнэргэ
Үөскээн-төрөөн
Олорбута эбитэ үһү.
Манньык ааттаах,
Мааны сурахтаах,
Соҕотоҕун суобаһырбыт
Соло суоллаах
Улуу киһи
1240 Ураанхай саха
Олорор уоругун
Одуулаан көрдөххө —
Кэтит иэннээх,
Кэрискэ кэрдистээх,
Кэтит, киэн ийэ
Кэрэ дойдутугар
Кирдээх киһи киирбэтин диэн
Кэлиэр оһуор кирчимэрдээх,
Торолуйа үөскээбит

- 1250 Тобурахтаах хонуутугар
Тобус күннээх
Туруу бараан дойдугтан
Тордохтоох киһи
Тохтооботун диэн
Тулла турар
Толугуруур туой тулааһыннаах,
Оройугар күннээх,
Оһуор симэхтээх
Орто туруу
- 1260 Улуу дойдутугар
Ороскуоттаах киһи
Орооспотун диэн
Остуолба таас олбуордаах,
Кырыйа көтөр
Кыһыл кумахтаах,
Кырыс буордаах
Кырдал хонуутугар
Кыһалбалаах киһи
Кыттыспатын диэн
- 1270 Кырыйыы көмүс кыбыылаах.
Абыс иилээх сабалаах,
Атааннаах-мөнгүөннээх
Айгыр-силик
Аан ийэ дойдутун
Албан ньанхайан
Ааттаан бардахха,
Үрдүк күндүл халлаан
Үрүт мөнгүнүн миинньэн
Өнгөйөн көрдөххө,
- 1280 Улуу муораларын
Улахаа өтгүнэн
Одуулаан көрдөххө:
Орто курбуу дыабыл дойдута
Туоһахталаах нуоҕай бэргэһэни
Туруору туппут курдук,
Туналыйан туйааран⁷² көһүннэ.
Манньык дойду

- 1290 Матайар саалыгар,
Харааран көстөр
Хабыллар киинигэр
Кыталык кыылым
Кырыйа көтөн
Кыркабын булбатах,
Кыраһаны сыһыарбатах
Кырбалаң маһан кырдалын
Кырыы өттүнэн
Туруйа кыылым
Тула көтөн
- 1300 Чугутун булбатах,
Чонхой⁷³ саға
Тобурах тохтооботох
Чулуун маһан
Томторун үрдүгэр
«Үтээн баар буолуо», – диэн
Өнөйөн көрдөххө,
«Дьиэ баар буолуо», – диэн
Чинчийэн көрдөххө –
Айгырыа диэн
- 1310 Абыс баай тиитинэн бағалананан,
Иэбэлдьийиэ диэн
Икки эриллэбэс эркиннэнэн,
Тулланһыа диэн
Тон тиитинэн тулааһыннанан,
Хамсыа диэн
Хатың маһынан харағаланан
Одун хаан уруга
Олордулубут эбит.
Манһык ааттаах
- 1320 Көстөр сүөргү,
Көй-киэн
Көмүс уорук
Үөһээттэн үргүөр бөбө
Үргүйүө диэн –
Үс хас үллүктээх өһүөлэммит,
Алларааттан аргыар бөбө

- Аргыйыа диэн –
 Алта лаппараат акылаат олордуллубут,
 Ойоѳос өттүттэн
 1330 Одуруун бөѳө олуйуо диэн –
 Отут хас остуолба олбуор оноруллубут,
 Кырыы өттүттэн
 Кыргыһыы бөѳө кыһарыйыа диэн –
 Кынчаал үнүү кырыыта чочуйуллубут,
 Илин өттүбүттэн
 Иэдээн бөѳө энээрдэһиэ диэн –
 Эстэр дэриэспэ тааһынан⁷⁴ эркин тутуллубут.
 Онтон баара,
 Киниит⁷⁵ дьахталлар
 Киэргэнэн-симэнэн бараннар
 1340 Кэккэлии хаамсан иһэллэрин курдук,
 Кэтит чэчири⁷⁶
 Кэчигирэччи аспыттар,
 Тиин кыыл кутуругун
 Тиһэ баайан
 Тиэрэ тушпут курдук,
 Титирик мастары
 Тэннии тиһэ аспыттар,
 Хара саһыл тириитин
 Хастыы тарпыт курдук,
 1350 Хаар маѳан хатырыктаах,
 Хампа күөх сэбирдэхтээх
 Хахыйах мастары
 Ханыылыы аспыттар.
 Маннык ааттаах
 Мааны уругу
 Боруогуттан үктээн,
 Боробуойуттан тутан,
 Алаһа бараан
 Аал уотун
 1360 Арыяа баттаан
 Аһан киирэн,
 Уһа оронго
 Олорон эрэн

- Уорааннаах уоругу
Одуулаан көрдөххө:
Суорба хайаны
Суорбут курдук,
Суон судулу
1370 Суостаах-суодаллаах
Состуоктаах⁷⁷ буолла;
Очуос хайаны
Ойо баттаан
Олоппут курдук,
Оһохтоох буолла,
Аһаах мас аһылыктаах,
Үөл мас өйүөлээх
Өнньүөс үрэх
Өрө куугунаан
1380 Үтэн тахсыбытын курдук,
Үөлэстээх буолла.
Биэдимэстээх алаас сыһыны
Былар быһаҕаһын
Быһа баттаан ылбыт курдук,
Алтан ньээки холумтанын⁷⁸
Алын тэбиэлигэ
Аллараа бөбөттөн
Анысхан тыын тыалыraryгар
Абыраллаах буолуо диэн –
Абыс уон абыс
1390 Абаарыма тиити
Ангаарды хайытан уурбут
Аалы көмүс муосталанна,
Абыс уон киһи
Айан суолугар
Ахсаан кэлэн баран
Утуйар даҕаны,
Уһуктар даҕаны
Адарай титиик оронноно,
Абыс бухатыыр киһи
1400 Абыс төгүрүк сууккаба
Ахтаччы тэбинэн тураннар

- Аha сатыыр
 Ангаапатах ааннанна,
 Дүрбүөн бөбө
 Дүрбүйүө диэн
 Түөрт эркинэ
 Түгэхтэринэн түннүктэннэ.
 Оннук ааттаах
 Одун хаан уоругу
 1410 Унга өттүн көрдөххө –
 Уһун сыһы саға буолан
 Устата-туората
 Урсуннамматах киэнни
 Уһаан-тэнийэн көһүннэ,
 Улар саға оруолдьута көстүбэтэ.
 Хангас өттүн диэки
 Хаайа көрөн таһаардахха –
 Хаардаах алаас саға буолан
 Халаанныран көһүннэ,
 1420 Харах ыларын тухары
 Хардьан⁷⁹ саға
 Хамначчыта биллибэтэ.
 Кэтэбэриин өттүн диэки
 Кэрийэ көрөн турдахха –
 Киэбэ киэлитэ
 Кээмэйдэммэтэх киэн
 Кэтит алаас саға буола
 Киэбирэн көһүннэ,
 Кэбэ кыыл саға
 1430 Кэргэнэ биллибэтэ.
 Оннук ааттаах
 Одун хаан уорук
 Хангас өттүгэр
 Хас да хаамы туоралаах
 Хайырбаастаах хаппахчыланна⁸⁰,
 Абыс атахтаах,
 Аранга туос⁸¹ сабыылаах
 Арабас майдаан остуолланна,
 Сарбынньахты ойуулаах

- 1440   Сандалы туос тэриэлкэлэннэ,
Томторболоу ойуулаах
Чороон аяхтанна,
Онтон атын аһыыр иһитэ
Олоччу биллибэтэ.
Ангаардас киһи
Аһыыр иһитэ
Абыйах буолла,
Обо киһи
Оонньуур сэбэ
- 1450   Олоччу көстүбэтэ.
Арай,
Куду харбаатахха
Кураанах буолар,
Супту харбаатахха
Суох буолар.
Иһиттиин эстибит,
Малыын бараммыт
Маннык ааттаах
Мас балабан уорук
- 1460   Туллар тутааба,
Тойон киһитэ
Ханнанный диэн
Харахтаан көрдөххө:
Күн диэки хайыстахха
Күнү бүөлүүр,
Ый диэки көрдөххө
Ыйы бүөлүүр
Киһи гиэнэ⁸² киилэ,
Саха гиэнэ саара,
- 1470   Эттээх ырааһа,
Хааннаах сырдыга,
Сырайдаах сүөгэлэ⁸³,
Унуохтаах дьулугура;
Күүстээххэ көрүнгнээх,
Сиилинэйгэ сибиэттээх,
Бухатыырга моһуоннаах,
Быһыйга быһыылаах.

- 1480 Инниттэн көрдөххө —
 Тобус мастаах
 Ньюобайдаах онгочону
 Туруору аспыт курдук,
 Томороон көрүгнээх.
 Кэтэбиттэн көрдөххө —
 Кэбиһиилээх от
 Кэлбэлдытэр таһаатын
 Кэһэ баттаан ылбыт курдук,
 Киэптээх дьүһүннэннэ,
 Биэс былас биэкэйэр бииллэннэ,
 Алта былас дарайар сарыннанна,
 1490 Үс былас арбайар өттүктэннэ,
 Көстөр сүөргү күтүр көбүстэннэ.
 Хастыы соппут курдук,
 Хатыллан үүммүт
 Хара көмүс дьураатыныы
 Хара баттахтанна,
 Хаас кыылым
 Хабабын түүтүнүү
 Ханарыйан тахсыбытыныы
 Хара хаастанна,
 1500 Кыһыл саһылы
 Кырыылыы уурбут курдук,
 Кыһыл кытархай
 Кытарбыт имнэннэ,
 Кэтэриинэ ыраахтаабы
 Кириэстээх манньатын
 Кэккэлэччи туппут курдук,
 Кэлии көмүс тиистэннэ,
 Уруускай⁸⁴ чөмчүгү⁸⁵
 Умсарыта уурбут курдук,
 1510 Укулаат таас уостанна,
 Кыһыл көмүс манньаты
 Кырылаччы уурбут курдук,
 Кырабы хараханна,
 Тимир кырадыһынын
 Тэлгэтэ уурбут курдук,

- 1520 Тэрбэлдхийэн көстөр кыламаннанна,
Үрүг көмүс манньыаты
Үллэрэ туппут курдук,
Өрө сыгар муруннанна,
Курустаал таас курдук,
Курдатгыы сандаарар
Кутуу көмүс кулгаахтанна.
Маннык киһи
Эрийии тимир ингирдэннэ,
Сытыы тимир сындааһыннанна,
Ыпсыы тимир ытыстанна,
Тардыы тимир тарбахтанна,
Буһуу тимир бойбурданна,
Ууларыы тимир удьунгахтанна⁸⁶,
- 1530 Доһуу тимир тобуктанна,
Бысталаабыт тиит курдук
Былларыстыгас былчыннанна,
Суллаабыт тиит курдук
Сулларыстыгас сотолонно,
Хастаабыт тиит курдук
Хатыллааҕас харыланна,
Уолах тиити
Отто мутугунан
Охторон түһэрбит курдук,
Уллунг сотолонно,
Чаллах тиити
Тардыы мутугунан
Таннары кэрдэн түспүт курдук,
Талыы тимир таастанна.
Маннык ааттаах
Киһи гиэнэ киилэ,
Саха гиэнэ саара,
Ураанхай гиэнэ урсуннааҕа,
Күн өркөн ууһун
- 1550 Көстөр үтүөтэ,
Айыы хаан аймаҕын
Аллар ааттааҕа
Таннар тангаһын

- Таарыйан аастахха,
 Кэтэр тагаһын
 Кэккэлии аахтахха,
 Тутгар сэбин
 Тустаан этгэххэ,
 Баайын тотун
 1560 Бадахтаан бардахха —
 Торбо⁸⁷ тангас долуой суобуна,
 Бэйбириэт⁸⁸ тангас мэличчи суобуна,
 Табаар тангас таһыччы суобуна,
 Кытаайыскай⁸⁹ тангас кылбаччы суобуна,
 Былыргы тагаһы
 Былааннаан тангныбыт,
 Урукку тагаһы
 Урунан тангныбыт —
 1570 Дүгдэйбит түнэ сонноммут,
 Дыгдайбыт тыс этэрбэстэммит,
 Кунан тириитэ курумуламмыт⁹⁰,
 Ынах тириитэ ыстааннаммыт,
 Үүс тириитэ үтүлүктэммит,
 Бэдэр тириитэ бэргэһэлэммит,
 Киис тириитин
 Киэргэллээбэ сабыйахтаммыт⁹¹,
 Бөрө тириитин
 Бөртөлөөбө сутуруоламмыт⁹².
 Маннык ааттаах
 1580 Мааны киһи
 Олохсуйан улааппыт
 Одун-хаан уоругун
 Көбүөр оттоох
 Күөх кырсын
 Күн өттүттэн
 Күөйэ көтөн таһаардахха —
 Дэриэспэ тааһынан
 Тэбиилик ууруллубут
 Тэбиэн кыылы⁹³
 1590 Тэннээн көрдөххө
 Түөн саба буолан

- Чүөчэйэн көстөр
Ньэлэмэн тиэргэннэннэ,
Сэттэ силиргэхтээх тиити
Сингнэрэн олордуллубут
Сэттэ уон сэттэ кэрдистээх
Сэргэлэрдээх буолла.
Ол сэргэлэриттэн
Бастыг сэргэтэ
1600 Мандар ойууланна,
Отто сэргэтэ
Оһуор ойууланна,
Кэнники сэргэтэ
Кэрискэ ойууланна.
Буур тайах
Буйуһуйа сүүрдэр
Булларбатах улахаалаах
Боотула күрүөлэннэ⁹⁴,
Улуу атыыр сылгым
1610 Уйуһуйа сүүрдэр
Улахаатын булбатах
Остуолба күрүөлэннэ.
Хаамыылаах атым
Хас эмэ сууккаҕа
Хайа күөйэ көппөтөх
Ханхама хаһааланна.
Үрүг хара түүлээбэ
Үрүг үөт аайы
Үлэнгнэбэс буолла —
1620 Сыспай сизллээбэ,
Сылгы сүөһүтэ
Сыһыыны киэптии
Сыбдыгныы субуруспут,
Иирэ талах аайы
Элэнгнэс буолбут,
Хонууну кэмнээбит
Хонобор муостааҕа,
Ыраахтаах атахтаах⁹⁵
Ыарҕа аннын аайы

- 1630   Ыһыллангабас буолбут.
Хара сүүрүгэ
Хара тыатын
Хайа сүүрэн тахсан
Хамчаакы тонһун
Хампы тэпсээри гыммытын
Ханҕыл уоттаах
Хатын үтэһэбэ
Хаарыйан сии сатаан баран
Харахта симнэ
- 1640   Хаһытаан үүрбүттэр,
Үрүң сүүрүгэ
Үрүң тыатын
Үнтү үктээн тахсан
Өймөкөөн тонһун
Үнтү тэпсээри гыммытын
Өркөн уоттарыгар
Үөл үтэһэбэ
Үөлэн сии сатаан баран
Үрэх-үрэх аайы
- 1650   Үөгүлээн үүрбүттэр
Кунан оһуһу
Кутурук быһаһаһынан
Кутаа муора быйан
Хонохсуйбут дойдутугар,
Улуу атыыр оһуһу
Уллун сототунан
Уйгу-быйан
Олохсуйбут дойдутугар
Бардам баайа,
- 1660   Дохсун тото
Куттар бараммат
Кудулу суолламмыт,
Бастар бараммат
Бадалы суолламмыт.
Манньык киһи
Этэт⁹⁶ үүтүнэн эмсэхтэнэн,
Тунуй үүтүнэн⁹⁷ тупсарынан,

- 1670 Кытарах үүтүн кыынньарынан,
Анды кус сыммытын курдук,
Аллыр-бултур арыыланан,
Самыал кымыһы⁹⁸ онгостон
Санаатын көнньүөрдэр эбит,
Көйүк кымыһы⁹⁹ онгостон
Көхсүн аннынар эбит.
Кэрэ сылгы
Кэрдиргэс саалын
Кэбийэ оонньоон,
Уу тунуй сылгы
Уу хаһатын
- 1680 Уулуу оонньоон,
Суон саалынан дуобаттанан,
Халын хаһаннан хаартыланан,
Үөрэ аһынан үтэлэнэн,
Бутугас¹⁰⁰ аһы буһарынан,
Абыраа¹⁰¹ аһы астанан,
Барча¹⁰² аһынан мааныланан,
Тар аһы таптаан,
Ымдаан аһы ытырмахтаан¹⁰³,
Кымыс аһы кыллырбатын,
- 1690 Тингэһэ сүөһүтүн
Тэбиэлэннэрэ сылдьан
Тириитин хайытан,
Ынах сүөһүлэрин
Ыстаннара сылдьан
Ыраас хааннарын тобон,
Эмньик сүөһүлэрин
Эккирэтэ сылдьан
Эттэрин эттээн,
Баайтаһын сылгыларын
- 1700 Батыгыраппытынан сылдьан
Бастарын быһаттаан,
Сүөһүттэн сүөһүтүн
Сүрүннээх сүүмэрдэрин
Сүүрдүтэлии сылдьан
Сүннүлэрин анһан,

- 1710 Тыыннаах тыыннахтары
 Тымырдарын сыыйталаан,
 Хангыл хангыллары
 Хагаларын хайыталаан,
 Уһуу уһуулары
 Уллунгарын тоһуталаан
 Аһыыр-сиир
 Адьынаттаах эбит.
 Маннык киһи
 Ангаардастыы аатыран,
 Соһотохтуу суобаһыран,
 Кэлтэгэйдии киэбирэн,
 Киһиттэн кириһинэн ордон,
 Ураанхайтан оһунан ордон,
 1720 Сахаттан саатынан ордон
 Уоһулаанна туттар
 Оноһос чумпуурданан,
 Батыһыннарыыга туттар
 Батыһа сэптэнэн,
 Өлөссүүгэ туттар
 Өһөхтөөх үнүүлэнэн,
 Кыргыһыыга туттар
 Кынчаал сэптэнэн,
 Бултаһыыга туттар
 1730 Болуо болоттонон,
 Охсуһууга туттар
 Ох чумпуурданан,
 Холун этэ хойдон,
 Буутун этэ буһан,
 Сиһин этэ ситэн
 Быһыйга быһыыланан,
 Күүстээххэ көрүнгэнэн,
 Бухатыырга моһуоннанан,
 Сиилинэйгэ сибиэттэнэн
 1740 Хараһа халлаан
 Хараһата буолбут
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Хангыл бэйэлээх,

- 1750 Хараҗаччылана сүүрэр
Хаан тураҗас өгнөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Тэннээбин булбакка
Тэнийбэккэ баран,
Аналлаабын булбакка
Ангаара хайдан,
Туһааннаабын булбакка
Тулуйбат буолан,
Холооннообун булбакка
Хомойо санаан,
Оҕо бэйэтэ
Олоро тура сатаан
Киэһэ дыбарга
Кэбиринэр буолбут,
1760 Сассыарда дыбарга
Санаарбыыр буолбут.
– Суолга баппат
Суон олбук сурахпын,
Ыалга баппат
Ыар чынырбан ааппын
Айыы даҕаны,
Адъарай даҕаны
Истибэт мунҕнарай? – диэн
1770 Иһин түгэбиттэн
Имэннээх собустук
Илбиһирэн кэлэн
Өрөһөтүн түгэбиттэн
Өрө тыынаат,
Күүстээх санаата
Көхсүнэн киирээт,
Уордаах санаата
Уолугунан киирээт,
Хаппыт мастыы
1780 Хабылы ыстанан,
Киил мастыы
Кэнэри таттаран

- Кини диэтэх киһи
 Илбистээх итии муораттан
 Төптөрү сүргүөхтээх,
 Таннары хайыылаах
 Дуолан балык
 Сулбу ыстанан
 Тахсарын курдук,
 Тойон мөнүөн дьылбэбиттэн
 1790 Охсунан кэбиһээт,
 Хаппыт буорун
 Хайа тирэммитинэн,
 Тон буорун
 Тобулу үктэммитинэн
 Ойон тура эккирээт
 Уна өһүөтүн баһыттан
 Охсуһууга туттар
 Уохтаах-кураахтаах
 Уһун турба батаһын
 1800 Уһулу тардан ылан,
 Иирээннэ туттар
 Илбистээх биилээх
 Эстэриит саатын
 Эһэ охсон ылан,
 Хангас өһүөтүн баһыттан
 Хааннаһыга туттар
 Хааннаах кураабын
 Хаба тардан ылан,
 Өһүөтүн баһыттан
 1810 Өлөссүүгэ туттар
 Өһөхтөөх үнүүтүн
 Өрө харбаан ылан,
 Кыбыытын түгэбиттэн
 Кыргыһыга туттар
 Кынчаал сэбин
 Кып гыннаран ылан,
 Балабан дьиэтиттэн
 Батыһыннарыга туттар
 Батыһа сэбин

- 1820 Баһа охсон ылан,
Көбөтүгэр ыйааммыт¹⁰⁴
Көргө-нарга туттар
Көй-болуо болотун
Көнгү охсон ылла да,
Кэрилиир кэс кэһэбин
Кэтэн кэбистэ да,
Уорааннаах уоругуттан
Ойон тахсан
Доһолу ньиргиэр сэргэтигэр
- 1830 Чугаһы хаамта,
Тобус томторһолоох
Тойон сэргэтигэр
Туһулуу хаамта.
Абыс уостаах
Аар сэргэтигэр
Ааттаан тийдэ,
Сэттэ эрбэхтээх
Силик сэргэтигэр
Сирэйдээбитинэн барда.
- 1840 Ол тийэн,
Көнтөс быстыабынан
Кур-наар күүстэммит,
Тэһиин быстыабынан
Дьирдьигинэс бээлэммит
Таныытын сэгэннэтэн,
Табыта турар
Кутуругун хороннотон
Холлоруктуу турар
Хараҥа халлаан
- 1850 Хараҕата буолбут
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Хараҕаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өҥнөөх
Хаамыы дьоруо атын
Күн быата буолбут,
Көнтөһүттэн ылан,

- 1860
 Бй быата буолбут
 Ытарбатыттан тутан
 Аналлаах атын,
 Соргулаах сонобоһун
 Үрдүк халлаан
 Мөнгүнэ буолбут,
 Ыпса-дьыпса ыңгырыттан,
 Хангас илиититтэн
 Хаптан ылаат,
 Нэс үтүгэн түгэбин эkkэтэ буолбут,
 Эрийии көмүс ингэһэтигэр
 Хап-сабар хангас атабын
- 1870
 Баһаһыгар диэри батары биэрээт,
 Үөрүүлээх үрдүк мындаатыгар
 Өрө үөмэн тахсан
 Олбох курдук
 Олорунан кэбистэ.
 Оччо олорон баран
 Олоруо баара дуо?
 Абыс иилээх саҕалаах,
 Атааннаах мөнгөһөннээх,
 Айгырастаах силистээх
- 1880
 Аан ийэ дойдутун
 Арсыыннаабытынан барда,
 Тобус иилээх саҕалаах,
 Тулластыгас хатырыктаах
 Туруу бараан дойдутун
 Тула көтөн барда.
 Ол сылдьан
 Куопшут бөбөтүн куоһарда,
 Барбыт бөбөтүн бастаата,
 Салыйбыт бөбөтүн салайда,
- 1890
 Сүшпүт бөбөтүн сүрүннээтэ,
 Солуйбут бөбөтүн сомоһолоото.
 Үрүң түүлээбин үмүрүттэ,
 Хара түүлээбин хаайда.
 Сир ийэ дойдутун
 Сиксигинэн силэйдэ,

- 1900 Аба бараан дойдутун
Аартыктарын арыйда,
Улуу бараан дойдутун
Улахаатын урсуннаата,
Ийэ бараан дойдутун
Иэччэбинэн эргийдэ.
Төһө хачча айаннаабытын
Дьүүлүн дьаабытын билбэтэ.
Омуннурбут санаата
Уоста бадахтаах,
Абарбыт санаата
Ааһа быһыылаан,
Кыһырбыт хаана
- 1910 Кыйдана быһыылаан,
Тэтимирбит хаана
Тэнийэ быһыылаан
Аан ийэ дойдутугар,
Алаһа бараан дьиэтигэр,
Аал уотугар
Төһөн кэлэн,
Тойон сэргэтигэр
Тохтуу биэрээт,
Добор атын
Тобус төгүл
- 1920 Туомтуу баайда,
Уон төгүл
Олбуйа укта,
Сэттэ төгүл
Эрчийэ тарта да
Аал уотугар,
Алаһа бараан дьиэтигэр
Алтахтаан тийэн,
Абыс бухатыыр киһи
- 1930 Абыс төгүрүк сууккаба
Ахтаччы тэбэн тураннар
Аһа сатаан
Ангааптатах ааннарын
Аргыый абай

- Ангаар илиитинэн
 Арыя баттаан киирэн,
 Өрөһөлүү баттыыр үбүттэн,
 Баһыта баттыыр баайыттан,
 Көс күннүк сиртэн
 Күөгэлдыйэн көстөр
 1940 Көйүү кымыһыттан,
 Сатыы күннүк сиртэн
 Санаатынан дьалкыйа көстөр
 Самыал кымыһыттан
 Санаатын көннөрөн
 Саатаан көрдө –
 Санаата кэлбэтэ,
 Көйүк кымыһынан
 Көхсүн аннынан
 Көччүйэн көрдө –
 1950 Көхсө кыараата.
 Аһыы-аһыы
 Амтанын билбэккэ,
 Сии-сии
 Сиилээхти бээлэннэ,
 Сигилийэ уларыйда.
 Утуйан көрдө –
 Уута кэлбэтэ,
 Олорон көрдө –
 Олоҕо сатаммата.
 1960 Бардам санаата
 Баһынан киирдэ,
 Күүстээх санаата
 Көхсүнэн киирдэ,
 Тыйыс хаана
 Тымырынан сүүрдэ,
 Тэтимнээх хаана
 Тингилэбэр сүүрдэ,
 Уордаах санаата
 Уолугунан киирдэ,
 1970 Быыппастыгас санаата
 Былчыгар сүүрэлээтэ.

- Сүрэбэ долгуйда,
Сүһүөбэ мөхтө,
Хаана хамсаата,
Хараба дьиримнээтэ.
Торбо биилээх
Тооппоор чокороонун
Сулбу тардан ылаат
Аал уотуттан,
1980 Алаһа бараан дьиэтиттэн
Алтахтаан тахсан,
Ийэ хара тыатын
Илдьи кэһэн,
Баай хара тыатын
Барчалыы хааман,
Энгээр хара тыатын
Илдьи тэпсэн,
Туймуу хара тыатын
Тобута үктээн,
1990 Суон тииттэрин солотолоон,
Баарабай тииттэрин барчалаан,
Улуу тииттэрин охтортоон,
Томороон мастарын тоһуталаан,
Аһаах мастарын алдьаталаан,
Чилгэ мастарын нэктэллээн
Үс кырыылаах
Үөрбэ онгостоот,
Тон буорун
Тобус бэчээтинэй
2000 Тобулу түһэн баран
Тонолушакка одуулаан,
Толкуй толкуйдаан баран
Саҥа сангаран
Сатарытан барда,
Тойук туойан
Чугдаардан турда: (Хангалас Боотур)
– Көр-бу,
Көр-бу!
Үллэр таас өрөгөйдөөх,

- 2010 Үрдүк мөндөгөйдөөх
 Үлүгэрдээх үөһээ дойду
 Үс кырыылаахтара,
 Үлүскэннээх үтүөлэрэ,
 Мэнэгэйдээх бэттэрэ
 Хара харахтарынан көрбөт,
 Хаптабай кулгаахтарынан истибэт
 Аат ааттаан
 Анаан киирэннэр,
 Атаранан көрсүбэт абаларын,
- 2020 Үрдүк сурахпар
 Өнгөйөн киирэннэр
 Үнгүүннэн көрсүбэт үлүгэрдэрин?!
 Абыс хардыгастаах
 Аллараа дойду
 Аһымньылаах айахтаахтара,
 Алдыахайдаах санаалаахтара
 Ап-сорун аймағын
 Адбырба бэртэрэ,
 Тонг ингиирдээхтэрэ,
- 2030 Толору күөннээхтэрэ
 Тойон ааппар
 Тустаан табысталлар
 Чугас туран допуруостаан¹⁰⁵
 Торбо тэһииннэрин
 Тутгалы оонньоом этэ!
 Уһуктаах да үтэһэннэн
 Уолукка астахха
 Уһуутаан уһуктубатах
 Биэстээх оҕо саба
- 2040 Мэннээх сырайдаах,
 Уоннаах оҕо саба
 Урдаах уостаах
 Арсан Дуолай аймаба
 Албан ааттаахтара,
 Ааһа түһэр албастаахтара
 Алтахтаан тахсаннар
 Атараннан көрсөр

- 2050 Аналлаах атас буоллаллар —
Хатыыс балык курдук
Хабырбаларынан айахтарын,
Уобул балык курдук
Уолуктарынан куолайдарын,
Удьаа хамыйах курдук
Онгоччо тардыталааммын,
Омнуо сангаларын
Онолуттарыах этим,
Куһаҕаммын хомуттарар
Кулут оҕо онгостуом этэ,
Анныбын ыраастатар
- 2060 Аналлаах хамначчыттарынан
Анаталыах этим,
Эппит тылым иччитин,
Сангарбыт сангам дорҕоонун
Истэллэр истибэттэр,
Көрөллөр көрбөттөр, — диэн
Ынырыктык ыллыы,
Хомуһуннаахтык хоһооннуу¹⁰⁶,
Дьулааннаахтык туойа,
Саҥа сангаран
- 2070 Саппарата¹⁰⁷ турдабына —
Күөх тиинг кутуругун
Күөйэ туппут курдук,
Көстөр күөх халлаан
Күлэр, талар өрөбөтө
Көмнөхтөө былааттарынан
Күөйэ тардыллан,
Хара тиинг кутуругун
Хайа туппут курдук,
Хабырыттар дьолуо халлаан
- 2080 Харааран көстөр уорбатыгар
Хара былытгара
Ханыылаһа обустулар,
Эрдэбэс улар
Эбириэнин курдук,
Итир былытгара

- 2090 Элбээн тэнийдилэр,
 Сууйуу күөх халлаан
 Субуллар сурааһынынан
 Субай былыттара
 Супсуруһан кэллилэр,
 Сытыы сыпсыххайынан¹⁰⁸
 Сырбаталаабыт курдук,
 Итии тыаллар тыалырдылар,
 Ибиирэр самырдар түстүлэр.
 Аан¹⁰⁹ ийэ дойдута
 Атын дьүһүннэннэ,
 Туруу бараан дойдута
 Туспа туора быһыланна.
- 2100 Эргинэ¹¹⁰ хара тыата
 Иирэ талах курдук,
 Эриллэн барда,
 Хара бараан тыата
 Хатыыс кыыл¹¹¹
 Хабаһын силимин курдук,
 Хатыллан киирэн барда.
 Маны көрөн,
 Оҕо киһи уолуйа санаан
 Ойдубут мутуктуу
 Одуулуу турда,
- 2110 Быһах хатат
 Кылаана холобурдаах
 Быһыл-гэһэл көрдө,
 Үнгүү-батас
 Төбөтүн курдук,
 Үтүрү¹¹²-бүтүрү көрдө.
 Хааннаах батаһын
 Хабан ыла охсоот
 Хара буорун халты аста,
 Тонг буорун тобулу аста,
- 2120 Ийэ буорун илдьи аста.
 Онтон баара,
 Быарыгар диэри
 Быакаччы курдаммыт

- 2130 Быа курун
Быһыта баттаамахтаата,
Нуоҕайдаах бэргэһэтин
Туура баттаата,
Дүгдэйбит түнэ сонун
Төлөрүтэ оҕуста,
Атыыр оҕустуу
Ахтаччы тэбинэн
Тус илин диэки
Тобулу көрөн
Туһулаан турда.
Ол турдабына –
Тус илинтэн,
Иирээннээх халлаан
Илин өттүттэн,
Сэтгэ мэнэһиктээх
- 2140 Сир ийэ хотун
Сиксигин түгэбиттэн,
Илбистээх эркиннээх
Итии муора
Энгээр быарыттан,
Көтөбуллэн үөскээбит
Күндү күөх халлаан
Күлэр-талар өрөбүтүттэн,
Күөх бэдэр кыылым
Көхсүн уорбатын
- 2150 Куойа-хаайа туппут курдук,
Күөх хара тыата күөгэйэ хамсаата.
Маҕан былыттара
Баараластар баараластылар,
Субай ала былыттара
Суксурустар суксурустулар,
Уулаах былыттара
Олобурдар олобурдулар,
Өкөрөнг былыттара
- 2160 Өрөкүйдэр өрөкүйдүлэр,
Эриэн былыттара
Энгээрдэстэр энгээрдэстилэр,

- Чуоѳур былытгара
 Дoбордoстoр дoбордoстyлар.
 Бьнaх хaтaт кьлaнa чьсхaннaах
 Сиксиктээх силлиэтэ
 Сиксийэ силлиэрдэ,
 Чьсхaан тьaлa
 Чьскьйa тьaльpдa,
 Өрөгөйдөөх халлаан
 2170 Өрөбөтүн түгэбиттэн,
 Ньир-ньир ньирилитэн этинэ эттэ,
 Хатат уота саккырыырын холобурдаах
 Чабылѳанын уота таннары намьлыйда,
 Ибир-сабыр самыра самырдаата.
 Ол кэнниттэн,
 Уу субай былытгара
 Оттотунан быстан
 Уостарын саѳана,
 Өкөрөн былытгара
 2180 Өрөбөтүнэн хайдан
 Өнөхтүйэрин гытта*,
 Киниит дьахталлар
 Киэргэнэн-симэнэн бараннар,
 Кэрий хара тыатын
 Кэтэх өтгүнэн
 Кэмчиэрийбиттии туттан,
 Кэккэлэһэ хаамсан
 Киирэн иһэллэрин курдук,
 Саһыл иигэ
 2190 Саккырыы тохтон
 Лиэнтэ¹¹³ ойуутунуу
 Дьэрэкээн курдук,
 Дьиримнии турда.
 Ол турдабына –
 Ингэһиктээх илин халлаан
 Ис күнкүйэтиттэн
 Эрбийэлээх гиэнэ эриэнкэһэ¹¹⁴,
 Хотобойдоох гиэнэ хорсуна,
 Кынатгаах кыыл кылаан бэрдэ,

- 2200 Көтөр кынаттаах көстөр үтүөтэ,
Кутуругар хоболоох,
Моонньугар мойбордоох,
Кынаатыгар кыптыйдаах¹¹⁵,
Түүтүгэр түптүрдээх,
Атабар акаайыылаах,
Баһыгар бакаайыылаах,
Кутуу көмүс куорсуннаах,
Тардыы көмүс дабыдаллаах,
Эрийи көмүс эрбийэлээх,
- 2210 Кырыйыы көмүс кынаттаах,
Добуу көмүс тумустаах,
Хатыы көмүс харахтаах,
Уордаах мохсобол кыыл
Орулуур ох саа
Кустугун курдук,
Куһууран кэлэн
«Ким да баар» диэн кэхтибэтэ,
«Туох да баар» диэн толлубата.
Кини обургу
- 2220 Суол суоллаан
Супту көрбүтүнэн,
Харанга халлаан
Харабата буолбут
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан турабас өгнөөх
Хаамыы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур обургу
- 2230 Тойон сэргэтигэр
Тохтуу биэрдэ,
Ытык сэргэтигэр
Ыкса олордо,
Аба сэргэтигэр
Ааттаан түстэ.
Ол олорон баран,
Уоттаах харабынан

- 2240 Урбагыччы көрөн,
Иһин түгэбиттэн
Имэннээхтик мэнийэн,
Эрийии көмүс кынатын
Эндьи бырабан,
Ыпсыы көмүс түүтүн
Ыһыктан кэбиһэн
Кэпсээри кэбингнээн барда,
Этээри ингнэнгнээн барда,
Сангараары сапсына олордо,
Ураанхайды урсуннанна,
2250 Уоһун хобуоннатта,
Киһилии кэпсээри
Кэтэбин кэбингнэттэ да,
«Бууйака, да добоор» диэтэ: (Илдьит Мохсоһол ырыата)
– Бууйака, да добоор!
Чомолуга мэнгэлэй!
Алтынньы ыйым
Алталаабын саба
Аан дархан кулгааххынан,
Сэтинньи ыйым
2260 Сэтгэлээбин саба
Тэн тэгил кулгааххынан,
Ахсынньы ыйым
Абыстаабын саба
Аар-дьарам кулгааххынан,
Тохсунньу ыйым
Тобустаабын саба
Туос дуолан кулгааххынан,
Этэр тылбын
Истэ дьарыгылаа,
Сангарар сагабын
2270 Саатаан дьаархан¹¹⁶,
Атын дойду атамаана,
Туора дойду тойоно,
Улуу дойду улаhana,
Киэнг дойду кинээһэ,
Харанга халлаан

- Харабата буолбут,
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабааччылана сүүрэр
2280 Хаан турабас өгнөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур обургу
Дьон сиэринэн
Дорообото тут!
Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх,
Хардары тынырахтаах
Хара суор
Хаагыргыыгын диэннин
2290 Быттыккыттан быырпастыма,
Өтүккүттэн өһүргэнимэ,
Хонноххуттан хордостума.
Мин диэтэх киһи
Минэһиктээх тылбын
Биһири истэннин,
Төрөөбүт төрүшпүн түөстэххинэ,
Ытык тымырбын ырыттааххына —
Айыллан төрөөбүт
Абам офонньор —
2300 Дойду иччитэ
Добуоруйа Баай,
Күнү көрбүт
Көмүс ийэм —
Сир симэбин
Сириэдийэ Хотуна.
Бу аҕалаах ийэм
Аал уоттарыгар,
Алаһа бараан дьиэлэригэр
Абыс уоннуу саастаах
2310 Абыс архам¹¹⁷ киһи,
Тобус уоннуу саастаах
Тобус тойон киһи
Үйэлэрэ айаннаан,

- 2320 Көтөр кынатгаах
 Үс төгүл сааран,
 Үстэ сыммыттаан,
 Үрүөдүйэ үөскээн,
 Түөрт туйахтаах
 Туйабын түгүлүгүн
 Туура тэбинэн
 Тиййэр сирэ
 Сир киинэ буолан,
 Сириэдийэ ситэн,
 Нэлэм солконнон
 Чэчир анньыллан,
 Оһуор солконнон
 Ойуу онһоһуллан,
 Бй күнэһэтэ буолбут ыллыктанан,
 Күн күнэһэтэ буолбут күрүөлэнэн,
 2330 Күнүн аартыга көнгүрүйэн көстүөбэ,
 Сарыалын уота саккырыы тохтуоҕа,
 Улуу хочото унаара көстүө,
 Киэнг киэбэ килбэйэ кэлиилэниэ.
 Ол устун
 Харанга халлаан
 Хараҕата буолбут,
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Ханҕыл бэйэлээх,
 Хараҕаччылана сүүрэр
 2340 Хаан тураҕас өнгөөх
 Хаамы дьоруо аккын
 Икки кунуттан
 Икки кырбас эт
 Элтирийэн түһүөр диэри
 Илби тингилэхтээннин
 Көс сири көнгү түһэн
 Көмүс күөрэгэйдии
 Көтүтэн күпсүлүттэххинэ,
 Айан суолун
 2350 Ааһа түһэн
 Алтан далбарайдыы

- Айаннаан айгыһыннаххына —
Кинкиниир киэн халлаан
Киэбин иһигэр,
Баарабай баайдаах,
Томороон дохсун тоттоох
Томтор сир
Дууп маһын курдук,
Туругурбут уолаттардаах,
2360 Кырдал сирим
Кытыан угун курдук,
Кылыгыраабыт кыргыттардаах,
Офонньордоох эмээхсин
Олороллор буолуоҕа.
Ол офонньордоох эмээхсин
Эмий куурдан,
Эмсэх быраҕан
Биирдээбиттэн ыла
2370 Биһиккэ биэбэйдээбит,
Иккилээбиттэн иринньэбирбит,
Эт бэйэтин эмньигирпит,
Күнгэ көрбүттэрин,
Көмүрүйдэр сүрэхтэрин,
Көмүс чыычаахтарын,
Көрдөр харахтарын,
Көтүрдэр тиистэрин,
Сиргэ түспүт сэбэрэйдэрин¹¹⁸,
Окко түспүт оҥоһууларын,
2380 Оччугуй кыыстарын,
Кыраһа түүлээх
Кыыс кэрэ ааттаах,
Кыргыһы-охсуһуу
Кылааныгар төрөөбүт,
Кырыылаах сутуруктаах,
Кыыһырымтыа хааннаах
Кыыс Мындырыал обургу
Арбын-дарбын аатыгар,
Уо-чуо сураҕар
Барбатах балык минин¹¹⁹ курдук,

- 2390 Бадья-бүдүө балбаах халлааннаах,
 Буспатах мунду минин курдук,
 Бүдүө-бүдүө буор дойдулаах,
 Тингэһэ сүөһү тингилэбин курдук,
 Дьэс алтан дьэллигэн ыйдаах,
 Күөрт ый күөнүн курдук,
 Өһөх бөлөх үрүн күннээх,
 Абыс уон абыс бэттэхтээх¹²⁰
 Алдыххайдаах аллараа дойдуттан
- 2400 Аргыар бөбө аргыйарын гытта,
 Чэн муус тэллэхтээх,
 Чэлгиэн сата тыыннаах,
 Мун-сор сунулбаннаах,
 Мунурун булларбатах
 Буом суол иччилээх
 Буомчу буор дойду
 Мунутаабыт борбуоһа¹²¹
 Буулаата быһыылаах.
 Собуруу соххор холлорук халлаан
 Субай хаанынан суруллубут дьураатыттан
- 2410 Хоннобор холонсолоох,
 Быттыгар былчакхайдаах,
 Өттүгэ үүттэммэтэх,
 Өһөх санаалаах,
 Икки салаа илиилээх,
 Икки салаа атахтаах,
 Арбайбыт баттахтаах,
 Арсыын аһыылаах,
 Чиэппэр тиистээх,
 Чиэрбэ систээх,
- 2420 Итии хаан эмсэхтээх,
 Субай хаан утахтаах,
 Иккилээх оҕо саба
 Иэлиһэй¹²² эмэкэттээх,
 Саарба ый саба
 Саппыйаан кинигэлээх,
 Буос буолбатах
 Бухар хара дьахтардаах,

- 2430 Дьахтары хат онгорботох
Лаһыар хара киһилээх,
Сылгыга турбатах
Дьурабай атыырдаах,
Ынахха турбатах
Мунгутах атыыр оҕустаах,
Сымала байхалга
Сыта үөскээбит
Уоннаах оҕус аттыы
Наахта хара сыарбатыгар
Таннары тиэйиллэн тахсан
- 2440 Олорор оҕо саҕа
Улаан ньюуругар мэннээх
Улуу Дьаалы обургу
Уоруку Суоруку Бухатыыр
Аан ийэ дойдубутун
Аттыахтаах уу курдук,
Айгырата хамсатан,
Туой бараан дойдуну
Тордуйалаах уу курдук,
Долгулдьута хамсатан,
Алдьаххайдаах аллараа дойду
- 2450 Абыс аартыгын арыяа баттаан,
Үс үтүмэбин
Үрэйэ охсон,
Ааттаан-суоллаан,
Адьярай аймаҕыттан
Айаннаан тахсан
Кыыс Мындырыал обургуну
Ат курдук миинньэн,
Атыыр курдук күөйэн,
Эмньик бэйэтин эрийэн,
- 2460 Хангыл бэйэтин хаайан,
Кыыс бэйэтин кыайан,
Оҕо бэйэтин олуйан,
Хоойго сытар
Холоонноох доҕор гынаары,
Оронго сытар

- 2470 Ойох дьахтар оностоору,
 Аана куотар албаһынан
 Кыайан-хотон,
 Акка ынгыртахха
 Ангаардастыы түспэт
 Аналлаах аргыс гынар
 Күнэ буолла.
 Онно отто дойду
 Одун бухатыыра,
 Чугуруннуу оонньуур
 Чуобур дьоруо аттаах
 Дуурай Боотур
 Кыраһа түүлээх,
 2480 Кыыс кэрэ аттаах,
 Кыргыһыы-охсуһуу
 Кылааныгар төрөөбүт,
 Кыыһырымтыа хааннаах
 Кыыс Мындырыал обургуга
 Күтүөттээн олорор
 Күнэ көмчүөрүйдэ,
 Ыалдыттаан олорор
 Ыйааҕа ыһылынна,
 Кэтэхэн олорор
 2490 Кэскилэ кэбиннэ,
 Тустаан кэлбит
 Дуоһунаһа суулунна.
 Ол киһи,
 Улуу бухатыыр
 Аан дойду
 Ангаарыйар ааттааҕа,
 Атамаан бэрдэ
 Абыс кырыылааҕа
 Суон сураҕа сууйуулан,
 Албан аата алдьанан,
 2500 Адьарай аймаҕын
 Атамаанын кытта
 Аат былдьаһан
 Ааннаһар күнэ

- Ангаарыйа табыста,
Буор сир уйбат
Буутунан ыйааһыннаах
Буруйун онгостоору
Сирэйиттэн-харабыттан
Сирэ уота¹²³
- 2510 Сирдынгинии тобунна.
Алтан аалыытын курдук
Аддырыччы көрдө,
Дьэс аалыытын курдук
Дьэриличчи көрдө,
Көмүс аалыытын курдук
Күртэччи көрдө.
Кини эрэ буоллар
Кини бэйэлээх
Силбиктээх сиикэй этэ
- 2520 Симэһин курдук,
Сэттэ сиринэн
Сиритэ ыстанна,
Тонг этэ
Туос курдук,
Тобута ыстанан
Тобулута барда.
Кини бэйэлээх
Киил мас курдук
Кэдэрги татгарда,
- 2530 Хатын мас курдук
Ханары таттарда,
Үөт мас курдук
Өбүллэн ылла,
Иирэ мас курдук
Имиллэн ылла,
Иһин түгэбиттэн
Илбиһирэн санарда,
Кыламаннаах хааһа
Кыбырыктыһа кыыста.
- 2540 Кырааскалаах уктаах,
Кыа хаан утахтаах

- Кыбырыктаах үнгүүтүн
 Өрөгөйдөөх халлаан
 Өрөбөтүн диэки
 Өрүтэ уунна да,
 Хахайды хабырынна,
 Баабырды бардыннаата,
 Тиигирдии дьирдыннинээтэ.
 Дьүксүөрдээх собурук
 2550 Түрдэстигэс сүүстэннэ,
 Түнгнэри көрдө,
 Хатан хааннанна,
 Тыйыс тыннанна.
 Аахса аана биллибэт
 Алдяххай бөбө
 Ааннаата быһыылаах,
 Үүтэ аана көстүбэт
 Үлүгэр бөбө
 2560 Үтүрүйдэ быһыылаах.
 «Манник ааттаах
 Бастыг мааны
 Марайданар күнүгэр,
 Соло суобас
 Сууйулар кэмигэр,
 Үс аан дойду
 Үрдүк ааттаахтарыныын,
 Үтүө сурахтаахтарыныын,
 Үлүскэннээх үтүөлэриниин,
 Үлүһүйэр бэттэриниин,
 2570 Абыс уон абыс
 Аан ийэ дойду
 Атамаан ааттаахтарыныын,
 Ааһар албастаахтарыныын,
 Тобус уон тобус
 Туруу бараан дойду
 Тулар туттаахтарыныын,
 Туус кубулубаттаахтарыныын
 Күөн көрсөн,
 Күрэх былдыһан

- 2580   Үрүң тыыммын
            Үллүктүү өрүһүйдүн,
            Хара тыыммын
            Хаххалыы харыһыйдын» – диэн
            Кыраһа түүлээх
            Кыыс кэрэ аттаах,
            Кыргыһыы-охсуһуу
            Кылааныгар төрөөбүт,
            Кырыылаах сутуруктаах,
            Кыыһырымтыа хааннаах
- 2590   Кыыс Мындырыал обургу
            Тойон бэйэбэр
            Тобус төгүл
            Дорообо биэрэн,
            Бухатыыр ааккар
            Буутунан ыйааһыннаах
            Бохулуон ууран,
            «Умса түһэрбин
            Сүүспүттэн өйөөтүн,
            Тиэрэ түһэрбин
- 2600   Кэтэһпиттэн өйөөтүн,
            Кэллэр да аҕал,
            Кэлбэтэр да аҕал!» – [диэн]
            Албан ааттаан,
            Дьонун сурахтаан
            Үсүһүнэн эйигин
            Ыалдытынан ынырда.
            Эн бэйэлээх
            Этэр тылбын
            Истэн турангың
- 2610   Бардаргың да илдьиэм,
            Барбатаргың да илдьиэм!
            Ким хайа ааттаах
            Бухатыыр киһи
            Буулаатың диэтэргин:
            Тохтубат хааннаах,
            Тостубат уңуохтаах,
            Тобус арсыын сотолоох,

- 2620 Тобус төгүрүк суукка
Туолуутугар тыынар
Дулла хара аттаах
Дундуруочай Бухатыырбын,
Кыыс Мындырыал
Кыра убайабын.
Чэй эрэ, эн киһи
Сахалыы сангаран,
Киһилии кэпсээн
Өрөөбүт уоскун өһүл,
Хоммут уоскун хонгор, –
- 2630 Диэтин кытта,
Хара харахтаах,
Хардары хаастаах,
Хаптабай кулгаахтаах,
Тылын истибэтэх,
Сангатын биирээбэтэх,
Харанга халлаан
Харабата буолбут,
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харангаччылана сүүрэр
- 2640 Хаан турабас өгнөөх
Хаамыы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Сага алайга түһээт,
Сарда көмүс тиһэ
Сардангыра көстөн
Сангарбытынан барда,
Хатыылаах харахтанан,
Умсулбаннаах уостанан,
Абатыйа санаан
- 2650 Айманан ыллаабыта,
Аан ийэ дойдутугар
Алтан аарык¹²⁴ буолан
Айаарбытынан барда: (Хангалас Боотур)
– Ар-дьяалы!
Аарт-татай ини оболоор!

- 2660 Күдэнинэн бүрүллүбүт
Көстөр күөх халлаан
Күлэр-талар өрөбөтүн
Күрүчүөгүн төлөрүтэн,
Саппабынан бүрүллүбүт
Самыыр ыраай халлаана
Сардангыра сырдыыр
Саһарбатын анныгар,
Аалыы көмүс курдук
Архыамата аһыллытыгар,
Сырдык ыраай курдук
Сыдьаайа охсуллуутугар,
Абыс ытарбалаах,
Аалыы көмүс сарданалаах
- 2670 Аламай маҕан күн
Ангаарыйа сырдытыгар,
Үлүскэннээх халлаан
Үрүмэтийэр анныгар
Үөскээн үрүөдүйбүт,
Орто туруу дойду
Оһуорун үрдүгэр
Олоро үөскээбит,
Аллараа дойду
Аргыарын айабар
- 2680 Айыллан үөскээбит
Абыс уон абыс
Атамаан ааттаахтара
Ап-дьарай айахтарын
Ангатар абаларын
Көрөллөөр-көрбөттөөр!
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдү ыал ыччата
Сүллэр этингэнэн,
Сүүрэр илбистэнэн
- 2690 Сүгэ батас оҕо
Сүктэн кэлбит эбит,
Аанһанан ахтыбат
Аарыма ыал оҕото

- Аргыар ааннанан,
 Амырыын тынннанан
 Айаннаан кэлэн
 Ангааттыбыт эбит.
 Мин обургу
 Баттаатахха матайбат
 2700 Барба сурахпар,
 Үктээтэххэ өбүллүбэт
 Үрдүк ааппар,
 Сынньаланнык сытар
 Сыалламмыт бэйэбэр,
 Дьонуннук олорорго
 Тускуламмыт бэйэбэр,
 Туох ала дьикти
 Тумустааба булан,
 2710 Көрдөр сүөргү
 Көтөрө көстөн,
 Аан ийэ дойдубун
 Атыйахтаах уу курдук,
 Айгырата хамсатан,
 Туруу бараан дойдубун
 Тордуйалаах уу курдук,
 Долгулдьута хамсатан
 Ытык сэргэбэр
 Ыкса олорума,
 Тойон сэргэбэр
 2720 Туорайдыы туһаайыма!
 Хаппахтаах хара дьай
 Халбарыйа оѳус,
 Көппөхтөөх күөх дьай
 Көлбөрүйэ оѳус!
 Халын тириигин хайытыам,
 Хара хааннҕын тобуом!
 Эппит тыл
 Эбирийиэн иннинэ,
 Силлээбит сил
 2730 Сиргэ түһүөн иннинэ,
 Кэлбит сиргэр

- Кэннигинэн сирэйдэн.
Иккиһин эргийдэххинэ –
Искин тыырым,
Үсүһүн эргийдэххинэ –
Өрөбүөн тыырым! – диэн
Кини киһи обургу
Кимиэллээх собустук
2740 Торҕон бөрө ньуура ньуурданна,
Сырбан эһэ сырайа сырайданна,
Хаптаҕай уллунаҕа сири билбэтэ,
Хара хараҕа халлааны көрбөтө,
Эриллэбэс муус сүрэхтэннэ,
Иэнигийэр илбис эттэннэ,
Эмийин тымыра тэптэ,
Этин сааһа дырылаата,
Эрэхэлээх кииннэннэ,
Эпчимнээх ингирдэннэ,
2750 Соллонг суйуу кубулҕатыгар
Сууйан-тараан онорбуттуу
Сотоҕо охсор содуомнанна,
Күөх уот курдук
Киртэччи көрөн,
Балаһа уот курдук
Батары көрөн,
Уордаах санаата
Оройунан киирдэ,
Күүстээх санаата
2760 Көхсүнэн киирдэ,
Тыйыс хаана
Тымырынан сүүрэлээтэ,
Быһылааннаах санаата
Быччынар сүүрэлээтэ,
Идимэрдээх хаана
Иэнигэр тарҕанна,
Былыт бөбөнү
Быһыта кыйдаата,
Салгын бөбөнү
Сайыта үөгүлээтэ,

- 2770 Халлаан бөбөнү
Халыйа ханыытаата,
Буруо бөбөннөн мойбордонно,
Туман бөбөннөн туоахталанна,
Салгын бөбөннөн сарыннанна,
Күдэн бөбөннөн күөннэннэ,
Нохголоох тойон сүрэбэ
Долгулдуйа хамсаата,
Хайбахтаах хара быара
Хайдар хайыннанна.
- 2780 Кини киһи
Сүһүөх бөбөтө сүүрэлээн,
Унуох бөбөтө устаннаан,
Тостубат унгохтанна,
Тохтубат хааннанна,
Хайдыбат эттэннэ,
Халын тириилэннэ,
Өлөрсүүгэ киирэр
Өһөс хааннанна,
Кыргыһыга киирэр
- 2790 Кырыктаах санааланна,
Охсуһууга киирэр
Омун толкуйданна,
Утары сүүстэннэ,
Умсары дьүһүннэннэ.
Атыр кырынааспын
Алчаччы туппут курдук,
Адаархай хаастанна,
Тыһы кырынааспын
Тыыраччы туппут курдук,
- 2800 Тыккырас имнэннэ.
Чараас чараастык
Чапчылыйан кэбистэ,
Минньигэс минньигэстик
Мичэлийэн¹²⁵ кэбистэ,
Обуруо курдук
Уоттаахтык көрдө,
Уостаах тийһэ

- 2810 Умайа обуйуктанна,
Толбонноох ньуура
Тобус дьяангы унуортан
Туналыйан көһүннэ,
Улуу турар
Улаан кулуннуу
Утары муруннанна,
Кустук курдук
Куоһанан кэбистэ,
Ох курдук
Онгосто оҕуста,
2820 Быыра ох¹²⁶ курдук
Быакабар быһыланна,
Илбис иэнигийэн
Этэ кэдэннээтэ,
Тырыта ыстанардыы
Тымыра кэйдэ.
Ол ыккардыгар
Моонньугар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох
Уордаах Мохсобол
2830 Илин халлаан
Ингэрсэтин диэки
Элэс гынна,
Кыптыйдаан баран
Кыһыыран хаалла,
Куорсунун тыаһа
Кустук аалыытын курдук,
Куһуура турда.
Төлөкүр холлорук
Түөлбэ кынатынан
2840 Түүрэ туттан,
Былыты быһынан,
Араҕаһы аннынан,
Үргэли үрдүнэн,
Хабырыттар халлааны
Халың уорбатынан,
Дьурулуттар халлааны

- 2850 Дьураатын сиигинэн
 Орулуос кустуу
 Оонньуу турда,
 Биргинэх кустуу
 Битийэ турда,
 Көбөн кустуу
 Көччүйэ көттө,
 Халба кустуу
 Ханайан истэ.
 Ону көрөн
 Хараҥа халлаан
 Хараҕата буолбут
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Хангыл бэйэлээх,
 2860 Хараҕаччылана сүүрэр
 Хаан тураҕас өгнөөх
 Хаамы дьоруо аттаах
 Хангалас Боотур
 Хаана хамсаата,
 Хараҕа дьиримнээтэ,
 Сүрэбэ тэптэ,
 Сүһүөбэ мөҥүстэ,
 Сүнньэ долгуйда,
 Тоһоҕо курдук
 2870 Чоноччу таттарда.
 Уллунгах да сири
 Уларыйбакка олорон,
 Сырыһыннарыыга туттар
 Сытыы оҕун
 Сыыйа тардан ылан
 Сыаллаабытынан барда,
 Кыргыһыыга киирэр
 Кырыктаах үнүүтүн
 Кылааннаах биитинэн
 2880 Кыһаабытынан барда.
 Кини киһи
 Кэбиринэн ылаат
 Биэс уон ордуга икки

- 2890 Кэс кэһэбин
Кэтэн кэбистэ.
Онтон баара,
Томоон имиэн дойду
Туоһунан туттарыллыбыт,
Хатыан имиэн дойду
Хатынгынан хатарыллыбыт,
Ньиэппэ балык тириитэ
Киристээх тэлээн обун
Оҕо киһи оройун сиигинэн
Одуулаан баран,
Кэтэбин аһыгар дылы
Кэдэччи тардан,
Куолайыгар диэри
Кутаччы тардан,
Иэдэһигэр диэри
2900 Имили тардан
Куоппутун куоһарар,
Барбытын баһар,
Суох буолтун сомсор,
Төбөтүгэр төлкөлөөх,
Оттотугар оһоллоох,
Төрдүгэр төрүөттээх
Тэлээн обунан
Барбытын батары көрөн,
Куоппутун курдары көрөн,
2910 Суох буолтун супту көрөн,
Кылчаччы кыһаан,
Олчоччу ойуулаан
Баһын иһэ
Баллыгырас сана,
Көхсүн иһэ
Күллүгүрэс сана
Буола олордо: (Хангалас Боотур)
– Дьээ-ээ буо!
Дьээ-ээ буо!
2920 Сынньаланнык үөскээмин
Сыппытым сыччах буолла,

- Набыллык олороммун
 Най ньыгыл буорбар
 Таалалаабытым намчыланна,
 Холкутук үөскээбитим
 Хомолтолонно быһыылаах,
 Ангардасты аатырбытым
 Алдыхайданна быһыылаах.
- 2930 Мин киһи
 Үлүскэннээх үйэбэр,
 Үрдүк сурахпар
 Үөһээ дойдуттан
 Үс айыы уустара
 Өнгөйдүлэр быһыылаах,
 Ангардасты аатырбыт
 Арбын-дарбын ааппар
 Аллараа дойду
 Алта бийһин ууһа,
 Абыс кырыылаах,
 2940 Арсыын аһыылаах
 Абааһы аймаҕа
 Ап-дьаарай аартыгы
 Арыһан тахсан
 Ааннаатылар быһыылаах.
 Мин киһи
 Кирис быалаах,
 Киил мастаах
 Уотунан субулар
 Оноһос чумпуурум
 2950 Кинкиниир киэн халлаан
 Киэбин устун
 Кистии сүүрэн
 Барбатарбын да ильдэр,
 Бардарбын да ильдэр
 Моонньугар мойбордоох,
 Кутуругар хоболоох
 Уордаах Мохсоһол обургуну
 Удубаныттан тиййэн
 Улай хаанынан

- 2960 Утаххын ханнар.
Ангаат-мангаат атышпыт
Көрүлүү оонньуур
Көр муос саам
Бастыг балтанай оҕо
Өрөгөйдөөх халлааны
Өрөгөйүн диэки
Өрө сүүрэн тахсан,
Сиэрэ уотунуу
Сиккири субуллан,
2970 Чабылхан уотунуу
Таннары дьайыгар
Илбис Кыһа¹²⁷ эдьийдэнэн,
Оһол Уола¹²⁸ убайданан
Эргийбитинг эккэ буоллун,
Хайыспытын хаанга буоллун,
Уларыйбытын улайга буоллун.
Хайбахтаах хара быарын
Хабыллар хаба оттотунан,
Нохтолоох тойон сүрэбин
2980 Туллар тутаабын
Тоҕо сүүрээр,
Симэһин сииктээх
Сиһин үөһүн
Сиирэ көтөөр,
Унга харабын
Уунан сууннараар,
Хангас харабын
Хаанынан сууннараар,
Мин киһи
2990 Эппит тылым иччилэннин,
Сагарбыт тылым саталаннын, – диэн
Ол тылынан
Алгыс алгы
Айдаара олордобуна,
Хомуһуннаах тылынан
Хом туойан
Хобдьурута олордобуна –

- 3000 Уна тонголобун
Томсобой¹²⁹ кыыл
Тобулу тонсуйбутуттан,
Хангас тонголобун
Киргил кыыл
Кэлти кэлтириппититтэн
Сонумар бааччы
Сонуйа охсоот,
“Баат-саарт,
Бабат” диэт
Таас хайаба
Таба кыыл
- 3010 Таннары сиэлэн
Лачыгыраан иһэрин курдук,
Тарбабын тыаһа
Лачыгыр гынна,
Эрбэбин тыаһа
Этинг эттэ.
Кураахтаах оҕо
Куһууран хаалла,
Кулуһун уотунуу
Курбуулуу субулунна.
- 3020 Моонньугар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох
Мохсобол кыылы
Көй салгынна
Көтөхтөрөн испит,
Көрдөр көстүбэт
Көс сир уорбатын
Көнгү түспүт
Көмүс кынатын
Илин халлаан
- 3030 Ингэрсэтин диэки
Элээрэн испит,
Эрийии көмүс
Эрбийэ кынатын
Кустук курдук
Куһууран испит,

- 3040 Кутуу көмүс
Куорсун түүтүн
Най салгынтан
Тайанан испит.
Тардыы көмүс
Дабыдал кынатын
Тосту көгүтэн,
Тобулу сүүрдэн
Уу хаанынан уһуннарда,
Субай хаанынан сууннарда.
Онтон уолуйан
Уордаах Мохсобол
Уһуутаан кункунаппыта,
3050 Орой халлаан уорбатынан,
Очуос хайа улахаатынан,
Сирдээх халлаан
Силлиһэр ыпсыытынан
Ой дуораана буолан
Уораһыйа турда.
Кини обургу
Кыһалба кыаһылыктанан,
Өлүү өттүктэнэн,
Алдыахай артыалланан,
3060 Иэдээн энгээрдэнэн,
Оһол ойобостонон,
Хангас харабын
Хаанынан суунан,
Унга харабын
Ууннан суунан,
Кэлбит сиригэр
Кэннинэн сирэйдэннэ,
Тумса туустанна,
Айаба абаланна,
3070 Бэлэһэ бэтиэхэрдэ,
Куолайа хомуһуннанна.
Кэдэс гынна —
Кэнэри таттарда,
Тонхox гынна —

- Чоноччу таттарда.
 Сапсынан ылаат
 Сангарбытынан барда,
 Кэбиринэ түһээт
 Кэпсээн барда,
 Алтан аарык курдук
 3080 Абаран ыллаата,
 Хобо чуораан курдук
 Хомуһуннура туойда,
 Өс тылын өбүйдэ,
 Кэриэс тылын кэпсээтэ: (Мохсобол ырыата)
 – Бууйа-бууйа бууйакам,
 Бууйаката бууйака!
 Айа-айа айкаам,
 Айкаката айка!
 3090 Көрөллөр көрбөттөр,
 Истэллэр истибэттэр!
 Харанга халлаан
 Хараҕата буолбут
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Хангыл бэйэлээх,
 Хараҕаччылана сүүрэр
 Хаан тураҕас өгнөөх
 Хаамы дьоруо аттаах
 Хангалас Боотур,
 Соло суоллаах,
 3100 Судургу суобастаах
 Аан дойду ааттааҕа,
 Туора дойду тойоно,
 Улуу киһи,
 Ураанхай саха
 Урсуннааҕа диэбитим,
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн өркөн ууһун
 Көмүскэллээбэ диэбитим,
 3110 Арҕаһыттан тэһииннээх,
 Аһынаҕас санаалаах

- 3120 Айыы хаан аймабын
Ааттааҕа диэбитим –
Барбах майгытынан
Бастынгаланар эбит,
Уоруйах суобаһынан
Улуутуйар эбит,
Түүн сырыылаах
Түүлээх уллунах
Түгэх дойдуга
Түөкүнэ эбит,
Атара аһыылаах,
Амах харахтаах,
Айыы хаан аймабын
Абааһыта эбит,
Уллун сырайдаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураанхай аймабын
Уоруйаҕа эбит,
- 3130 Кыраһа түүлээх,
Кыыс кэрэ аттаах,
Кыргыһы охсуһуу
Кылааныгар төрөөбүт
Кырыылаах сутуруктаах,
Кыыһырымтыа хааннаах
Кыыс Мындырыал обургу
Кыра сурдьун
Мин дьиэтэх киһини
Өйдөпөккө өлөрбүт,
- 3140 Өһөх хаанынан сууннарбыт,
Сэрэппэккэ сиэбит,
Симэһин эппит сэймэктэппит,
Өлбөт-сүппэт
Өһүөнүг эбит,
Аспат араһпат
Атаҕастабылын эбит,
Атаҕастаабыт алдьаппыт
Арбын-дарбын ааккар,
Сатыарыппыт самнарбыт

- 3150 Уо-чуо сураххар,
Иэйэхсит энгээрдээх
Эдий Хотуммар
Үтүө майгыгын
Өнг туттаммын,
Иккиһин эргиллэммит,
Ийэ куккун иһиллиэхпит,
Үсүһүн эргиллэммит,
Үрүнг күнгүн өлбөөрдүөхпүт,
Тиэрэ уураммыт,
3160 Тириигин хайытыахпыт,
Умса уураммыт,
Уһун унуоххун урусхаллыахпыт,
Хангас хараххын
Хаанынан сууннарыахпыт,
Унга хараххын
Уунан сууннарыахпыт,
Сиһинг үөһүн
Сэттэ сиринэн
3170 Сирийэ тыытаммыт,
Сэймэктии оонньоохпүт,
Айыллан төрөөнгүн,
Арангаччылана үөскээбит
Аан ийэ дойдугун
Атыяхтаах уу курдук,
Аймырбыт буолуо,
Туругура үөскээбит,
Торолуйан төрөөбүт
Туруу бараан дойдугун
Тордуйалаах уу курдук,
3180 Долгулдьутарбыт буолуо,
Тэгэл дойдуттан
Тэннээхтэр тиксиһиэхпит,
Хол дойдуттан
Холоонноохтор холбоһуохпүт,
Уон тарбахпытын уунсуохпүт,
Биэс тарбахпытын мээрэйдэһиэхпит,
Кыа хааммытын

- 3190 Кылыы туоһа онгоруохпут,
Улай хааммытын
Оонньуу туоһа онгоруохпут.
Баскын бакаайылаангыһын,
Атаххын адабалаангыһын,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдү ыал ыччатын
Уордайа санаангыһын,
Оһоллоотоһун буоллун,
Аанһаннан ахтыбат
Аарыма ыал оһотун
Аймана санаангыһын
- 3200 Атабастаатаһын буоллун,
Эн обургу
Быдан дьылга
Быралыйар бырастыы! — диэт
Моонньугар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох
Уордаах Мохсоһол обургу
Аһаар кынаатынан
Анһынан кэбиһээт,
Ийэ көлөһүнэ
- 3210 Иэнинэн саккыраат,
Аба көлөһүнэ
Арбаһынан саккыраат,
Идимэрдээх илинни халлаан
Ингэрсэтин диэки
Иккиһин көтөн
Биирдэ мэлис гынна,
Соһотохто суох буолла.
Мань көрөн,
Махтаһа сөһөн,
- 3220 Харанга халлаан
Харангата буолбут
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан тураһас өһнөөх

- 3230 Хаамы дьоруо аттаах
 Хангалас Боотур
 «Үчүгэйи эттин» диэн
 Үөрэ барбата,
 «Куһаҕаны эттин» диэн
 Курус гыммата.
 Эппит тыл
 Эбирийиэн иннинэ,
 Силлээбит сил
 Сиргэ төһүөн¹³⁰ иннинэ
 Чараас чараастык
 Чапчылыйан кэбистэ,
 Минньигэс минньигэстик
 Мичэлийэн кэбистэ.
- 3240 Тумсун тупсарынна,
 Тура эккирээтэ,
 Уоһун хобуоннатта,
 Олоро биэрдэ,
 Сиик курдугунан
 Силлээн кэбистэ,
 Сьа курдугунан
 Сьынтаан кэбистэ.
 Ытык ыал
 Ыччата буолан
- 3250 Ынгырыллыбыт күнэ
 Ыллаан кэлэн,
 Айанҕа турар
 Аарык аартыга
 Аҕайа көстөн,
 Аанныы быһыылаан
 Абыс уон абыс
 Адаар хардыгастаах
 Аартык аанын
 Арыйарга сананна.
- 3260 Тон суолу
 Тобулу кэһэн,
 Тобус уон тобус тобойдоох
 Туспа дойду аартыгын

- Тобулар күнэ
Тобуоруйан көстөн,
Тобус уон тобус
Туллар тобойдоох
Толомон маҕан суолу
Тобуларга тэриннэ.
- 3270 Ириэнэх суолу
Илдьи кэһэн,
Илдьит кэлбит
Ийэ сиригэр
Эргиллэр күнэ
Эрийии тиэрбэс курдук
Эргичийэн көһүттэ.
Кини киһи
Кустук курдук
Куоһанан кэбистэ,
- 3280 Ох курдук
Онгосто оҕуста.
Оччо онгостон баран
Олоруо баара дуо?
Айанга турарыгар
Аан ийэ дойдутун,
Аал уотун,
Алаһа бараан дьийэтин
Абыс түүттээх күн
Айааты туар
- 3290 Атыыр оҕустуу,
Туруу бараан
Туой дойдутун
Тобус түүттээх күн
Тула көтө сылдьан,
Туруйа кыллалы
Чонкуначчы сангаран
Туойбутунан барда,
Хомуһуннаахтык хоһоонноон,
Саталлаахтык сангаран,
- 3300 Ингээлээхтик этэн,
Ынырыктык ыллаан,

- Бухатыыр киһи
 Буйуһуяа туойбута,
 Күүстээх киһи
 Көнгүрүтэ ыллаабыта,
 Ийэ бараан дойдутун
 Иэтэ күллэрэн,
 Отут от үрэх
 Улахаатын диэкки
 3310 Ой дуораана буолан
 Орулуу-сарылыы
 Уораһыта турбута үһү: (Хангалас Боотур)
 – Дьээ-ээ-э буо! Дьээ-ээ-э буо!
 Абыс иилээх саҥалаах,
 Атааннаах мөнгүөннээх,
 Айгыраस्ताах силистээх
 Аан ийэ дойдум,
 Алаһа бараан дьийэм,
 Аал уотум!
 3320 Тобус иилээх саҥалаах,
 Тулла турар туой буордаах,
 Тулластыгас хатырыктаах,
 Томороон мастаах
 Торолуйа үөскээбит
 Туруу бараан дойдум!
 Иннинэн сирэйдээх,
 Икки атахтаах
 Иэдьэн Иэйэхситэ¹³¹
 Ийэ Хотуна!
 3330 Сир биэ сиэллээх кутуругун
 Сирэ тиспит курдук,
 Сириэдийэ сиппит
 Сирим-дойдум,
 Сибэкки отум,
 Торолуйа үүнэн
 Лохугуруу турар
 Туораахтаах маһым,
 Ирбинньик-сирбинньик
 Иччилэрэ эһиги!

- 3340   Баччабар диэри
Маанылаан ииппит
Бар дьонум —
Баайым-тотум,
Уолуттан обонньоругар диэри,
Кыһыттан кырдыаһаныгар диэри
Бука барыгыт!
Этэр тылбын
Истэ дьарагылаан,
Сыта-олоро
- 3350   Сыаналаан кэбининг,
Тура-олоро
Толкуйдаан көрүн!
Ойон тахсар күннээх,
Охтон баранар мастаах,
Орто туруу дойдуга
Үс саханы
Үөскэтэргэ анаан,
Түөрт саханы
Төрөтөргө төлкөлөөн,
- 3360   Биэс саханы
Биһиктииргэ анаан,
Алта саханы
Арангаччылыырга анаан,
Былыргы дьылым
Бырылбан мындаатыгар,
Урукку дьылым
Уларыйар уорбатыгар,
Аспыт дьылым
Ангаарыйар анараатыгар,
- 3370   Кэлэр дьылым
Кигэлмэ кэрдииитигэр,
Абыс хардыгастаах
Аллараа дойдуттан
Аргыар бөбө
Аргыйарын гытта —
Ап-дьарай аймахтара,
Аһар-көтөр албастаахтара,

- 3380 Атамаан бэртэрэ,
 Абыс кырыылаахтара
 Алтахтаан тахсаннар,
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймабын
 Атабастыыр күннэригэр,
 Аһыныгас санааланаар диэн,
 Үллэр таас өрөбөлөөх,
 Үрдүк мөндөгөйдөөх
 Үлүгэрдээх үөһээ дойдуттан
 Үргүөр бөбө
- 3390 Үргүйэрин гытта –
 Үлүскэннээх биистэрэ,
 Үс кырыылаахтара
 Үөмэн-чүөмөн киирэннэр,
 Үөлэс уутун устун
 Өнгөйөр күннэригэр,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн өркөн ууһун
 Күөмчүлүүр күннэригэр,
 Көмүскэс санаалан диэн,
 Икки атахтаах,
 3400 Иннинэн сирэйдээх,
 Ураты муруннаах,
 Утары сүүстээх,
 Ортотунан курданар,
 Уһугунан дугунар,
 Уу харахтаах
 Ураанхай саха
 Бүдьүрүйэр күнүгэр
 Бөбө тирэх буолаар,
 Эн киһи
- 3410 Унга өттүгэр
 Субан туруйа курдук
 Ойдуо-дугуй
 Уолаттардаах буолан,
 Хангас өттүгэр
 Кыталык кыыл курдук

- 3420 Кындыа кылыс
Кыргыттардаах буолан,
Үс үйэ туххары
Үллэ турар үптэнэн,
Алта үйэ тухары
Алла турар быйаннанан,
Тобус үйэ тухары
Тобуоруйа турар дьоллонон,
Иэримэ дьиэни иччилээ,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээ,
Аал уоту отун,
Алаһа дьиэни тэрин,
Ытык ыал
- 3430 Ыччата буолан,
Төрүт ыал
Төрүөбэ буолан
Бухатыырга моһуоннанаар,
Күүстээххэ көрүнгэнээр,
Сиилинэйгэ сибиэттэнээр,
Быһыйга быһыыланаар
Ангаардасты аатыраар,
Соботохтуу суобаһыраар,
Татаар тыллаахтарга
Таба этитимээр,
- 3440 Уон тарбахтаахтары
Утары ууннарымаар,
Сахаттан саабынан ордоор,
Ураанхайтан оххунан ордоор,
Киһитгэн кириһинэн ордоор,
Өстөөхтөргүн өлөрөр өттүктэнээр,
Саастаахтаргын самнарар санааланаар,
Тохтубат хааннанаар,
Тостубат унуохтанаар,
Арыы хатын
- 3450 Айаннаан иһэрин курдук,
Абыс уон үөрдээх
Ала дьэбилэ атыырдаах
Абалымар Тойон аҕам,

- 3460 Сир-дойду
 Сингнэстэн иһэрин курдук,
 Сэттэ уон сэттэ үөрдээх
 Сиэр биэлээх
 Сур Нинсилэ Хотун ийэм
 Одун Хаантан онгоһуулаан,
 Дьылҕа Хаантан¹³² ыйаахтаан,
 Көстөр халлаан
 Күрүчүөгүн анныгар,
 Саныыр халлаан
 Сардангатын сырдыгар,
 Абыс ытарҕалаах,
 Алтан амаҕаччылаах
 Аалыы көмүс күн,
 Араҕас солко былааты
 3470 Арыя тардан ылбыт курдук,
 Арыы толбон халлаан
 Алын кырыытыгар,
 Айыы үүт булгунньахтаах,
 Айыыһытгаах алаастаах,
 Аал Лууп Мастаах,
 Охтор мастаах,
 Уолар уулаах,
 Ойон тахсар күннээх,
 Ойоболоон киирэр ыйдаах
 3480 Орто туруу дойдум
 Оһуордаах далбарыгар,
 Оборчоннон аһааммын,
 Улааммынан ньуурданаммын,
 Улаатан истэхпинэ
 Үүтүнэн эмсэхтэммит,
 Үгэххэ¹³³ иитиллибит
 Үстээх сааспар
 Үрүң ыарҕа курдук
 Үлүскэн үптэн,
 3490 Халын ыарҕа курдук
 Халын баайдан диэн,
 Айан төрөппүттэрэ,

- Алгыс алжаабытгара,
Дом туойбутгара,
Эрэйи энгээрдээбиттэрэ,
Муну мойбордообутгара,
Кыһалжа кыаһылыктаабытгара,
Охсуһуу ойоҕостообутгара,
Уна илиибин оноҕостообутгара,
Улай хаанынан сууйбутгара,
3500 Ханас илиибин хааннаабытгара,
Хайҕахтаах быары туттарбытгара,
Сылайбат сындааһыннаабытгара,
Элэйбэт ингирдээбиттэрэ,
Быстыбат былчыннаабытгара,
Тохтубат хааннаабытгара,
Тостубат унгохтаабытгара.
Билигин мин
Өстөөхтөрбүн өлөрөргө,
3510 Саастаахтарбын самнарага
Үөһөөнөн-аллараанан үөрбэ буолан,
Үрдүк харыйа саҕа
Өһөх хаан үллүктэнэн,
Үлүскэннээх үрдүк халлаан
Үрүт өттүгэр
Үөрэ-көтө өрө сүүрдэн тахсаммын,
Дойду иччитэ
Доҕуоруйа Оҕонньорго,
Сир симэҕэ
3520 Сириэдийэ Хотунга
Албан ааттаан,
Дьонун сурахтаан
Көмүс далбарайдарын,
Күөрэгэй чыычаахтарын,
Көрдөр харахтарын дьүккэтин,
Көтүрдэр тиистэрин билэтин,
Кыраһа түүлээх,
Кыыс кэрэ аттаах,
Кыргыһы-охсуһуу
Кылааныгар төрөөбүт

- 3530 Кырыылаах сутуруктаах,
 Кыыһырымтыа хааннаах
 Кыыс Мындырыал обургуну
 Аллараа дойдуттан
 Абааһы уола
 Ааннаан тахсан
 Атабаастаан эрэригэр,
 Ааттаан тийэммин
 Атаранан көрсүһэр,
 Аналлаах атас,
 3540 Үнгүүнэн көрсөр
 Үөлээннээх добор буолан
 Үрүҥ тыынын өрүһүйэн,
 Өркөн өтүү гынан хатан,
 Хара тыынын харыһыйан,
 Харыс өтүү гынан хатан,
 Ымса¹³⁴ түһэрин
 Сүүһүттэн өйүүр,
 Тиэрэ түһэрин
 Кэтэбиттэн өйүүр,
 3550 Күөн көрсөр,
 Күрэх былдыһар
 Күнүм буолан,
 Көлүөс тиэрбэс күнүм
 Күөлэһийэ ойон табыста.
 Мин обургу
 Буутум этэ буһан,
 Холум этэ хойдон,
 Сиһим этэ ситэн
 Босхо былыт
 3560 Борук-сорук буурбаланан,
 Идимэрдээх салгыны
 Иирэ курдук ытыйан,
 Сааллар чабылҕаны
 Садырбаччы саккыратан,
 Сүллэр этингэнэн,
 Сүүрэр илбистэнэн,
 Соххор холлоруктуу

- 3570 Соботох харахтаах,
Атырдах мастыы
Адаар атахтаах
Оруспуой удьунааһын,
Уоруйах удьуорун
Удьугунатыттан тутан,
Олбофуттан үктээн,
Уорбатын хайытан,
Уу хаанын халытан,
Салбаннаах дьайын сатайдаан,
Көмнөхтөөх дьайын көтүрэн,
3580 Абааһы уолун алтахтатан,
Собуруу уолун солутуннаран
Уоруку-Суоруку Бухатыыры,
Улуу дьаалыны,
Тымыр тымырын
Тырыта быһан,
Ингиир ингиирин
Этинээн ылан,
Күлэ-күлэ
Күөх уот буолан
3590 Күллүү таптайар,
Күнтэн сүтэрэр
Хапсабай харыланан
Хардары хаастанным,
Өлөрү өйдөөбөттүү
Өттүгүм үүттэннэ,
Бэттэри билбэтти
Биил этим бииллэннэ,
Күрэнэн көрбөт
Күөрэйэр күннэнним,
Киэһээни билбэтэх
3600 Килбиэннээх халлааннанным.
Мин обургу
Окко түспүт оноруум,
Сиргэ түспүт сэбэрэйим
Өлөссүү-охсуһуу
Өттүгэ буолла,

- 3610 Кыргызы-кыдыны
 Кыагалыга буолла.
 Уһун эрэи
 Уллунгахпынан тэлэр,
 Элбэх эрэи
 Эһээрбинэн тэлэр,
 Күүстээх эрэи
 Күөммүнэн тэлэр,
 Муну-сору
 Бойбурбунан¹³⁵ тыыарар,
 Айыллан төрөөбүт
 Албан аатым
 Адаба буолла.
- 3620 Ийэ дойдум
 Иэччэхтээх киинин
 Эргийэ сүүрдэр
 Эрэйим тирээтэ,
 Аан дойдубун
 Абыс аартыгын
 Аһара сүүрдэр
 Абам буолла,
 Көстөр халлаан
 Күлэр өрөһөгүн
 Күөйэ көтүтэр
- 3630 Күнүм күһэйдэ.
 Мин обургу
 Айыллан төрөөбүт,
 Аан ийэ дойдум
 Арабас далбарын
 Көй салгынын көтөллөнөн,
 Ил салгынын эркиннэнэн,
 Туман салгынын туоһахталанан,
 Буруо салгынын мойбордоһон,
 Тура төрөөбүт
- 3640 Тускулум аатыгар,
 Тоһус уон тоһус
 Тоос олбох тоһойдоох,
 Туруу бараан дойдум

- Толомон маџан суолун
Тобугум оттогунан
Тоџо кэһэммин,
Тобулар күнүм
Туһаайан кэллэ.
3650 Аџыс иилээх саџалаах,
Атааннаах мөнгүөннээх,
Айгыр-силик
Араџас далбардаах,
Арчыланан үөскээбит,
Алаџаркаан-тэтэџэркээн
Аан ийэ дойдубуттан
Аан арахан,
Аџыс хардыгастаах,
Арыл куйаас тыыннаах
3660 Аартык ийэ хотуну
Арыйар күнүм
Ааннаан кэллэ.
Атахпар үктэнэн
Арчыланан үөскээбит
Алаһа бараан дџиэм
Аал уотум иччитэ,
Чучугуруур сангалаах
Чох көмүс урааннык,
Адаардаах уллунгах,
3670 Алтан баһырџас,
Кыыһар төлөн,
Кыылыыр төбө,
Саһарџа уот,
Саалыыр чанчык,
Бурулџан уот,
Буулуур бунчук,
Сырылџан уот сыттыктанаар,
Сылаас күл тэллэхтэнээр.
Кыыдааннаах-уорааннаах
3680 Кыдай Бахсын¹³⁶ бийһин ууһа,
Умайар уот аһылыктаах,
Урааннык төбөлөөх

- Уот Моѳолу тойон энэм,
 Хабыйахаан кыыл курдук
 Хантайбыт моонньоох,
 Харьһынан холоонноох,
 Халыйбыт хаһалаах,
 Көбөн кус
 Күөнүн курдук,
 Күөгэл этгээх
 3690 Күөбэй Хотун Эбэkkэм
 Күөх буруоннан
 Көхсүгүн анһаар,
 Сааллар уотунан
 Санааһын көнньүөрдээр.
 Сата буурай,
 Саһыгыр аһах,
 Хабырийтар бээлэй,
 Хатан Тэмиэрийэ¹³⁷
 Быдан дьылга
 3700 Бырылһан бырастыыларын!
 Үөһээ дойду
 Үрдүк ааттаахтарыттан,
 Үс кырыылаахтарыттан
 Үлүскэннээх үргүөр
 Үөлэһим үүтүнэн
 Үргүйэн көрбөтөх,
 Аллараа дойду
 Албан ааттаахтарыттан,
 Аһыс кырыылаахтарыттан
 3710 Аргыар бөѳө
 Алын өттүбүттэн
 Аргыйан көрбөтөх,
 Уһун унуохтаах,
 Уһаты уллунгахтаах
 Ураанхай саханы
 Уһатарга уураахтаабыт,
 Уһун тускулаабыт
 Уһун киэнг уоругум иччитэ
 Уордаах холлорук

- 3720 Умсар Оџонньор,
Иэримэ дьибин
Иччилээн хаалангын,
Киэн уорукпун
Кэтии манаангын,
Баайбын-топпун
Баһылаан олорон,
Киһибин-сүөһүбүн
Кэтээн олорон,
Чэн мууһунан
- 3730 Тэллэхтиир буолаайыгын,
Кур мууһунан
Күрдүктүүр буолаайыгын,
Итии тыынгынан
Эркиннэнэн олороор,
Сылаас тыынгынан
Сыттыктана сытаар.
Сирим-дойдум,
Сибэкки отум
Чэчирии аспыт,
- 3740 Чэлгэрдэ күллэрбит,
Көѳөрөр тыабын
Күөх чархатынан,
Күн диэки
Күөйэ тарпыт,
Чөнгөрө чүөмпэ саѳа
Дьүһэлгэ олбохтоох,
Алаас сыһы саѳа
Арыы чаллах тамылѳаннаах,
Мааны үлүгэр
- 3750 Матаѳар түөстээх
Ма-Малахсын эбэм,
Аан дойдубун
Атаѳастатар буолаайыгыт,
Киэн уорукпун
Киттитэр буолаайыгыт.
Кэриэс тылбын
Кэннибэр хаалларан,

- 3760 Быдан дьылга диэри
 Бырастыылаһа турабын.
 Чэчиринэн анныыллыбыт
 Ньэлэмэн тиэргэним,
 Хатынгынан ханыылааммыт
 Ханхама хаһаам,
 Кэлиитэ биллибэтэх
 Киэнг кэлии күрүөм,
 Төгүрүк түөлбэ
 Түптэ уотум
 Дьөһөгөйө буолбут
 Дьөлө Лүксүүр Хотун,
 3770 Адаар муостаах,
 Ачаахтаах туйахтаах
 Анах¹³⁸ сүөһүбүн
 Аймыыр буолаайыгыт,
 Сыһыы-сыһыы мунунан
 Сыта-тура үөскээбит
 Бүтэй туйахтаахпын
 Бүдүүрүтэр буолаайыгыт,
 Быдан-быдан дьылларга
 Быралыйар бырастыыларың!
 3780 Куруң хара тыам
 Кураҕаччы сүүрүүгэ,
 Кураҕаччы бэргэн,
 Баай хара тыам
 Байанайа¹³⁹ буолбут
 Баай Барыылаах Хотун
 Үрүң, хара түүлээхпин
 Үңгүү үөрбэ
 Үрдүгэр түһэттэрэн
 Үрэттэрэр буолаайыгыт,
 3790 Кылааннаах түүлээхпин
 Кыырыктаах кынчаал
 Кырыытыгар түһэттэрэн
 Кылтарытар буолаайыгыт,
 Хардары хайыылаах
 Хатырык тириилээхпин

- Хара дьайга обустаран
Халтырытар буолаайыгыт,
Көй салгынна
Көтөхтөрө көтөр
3800 Көтөр кынаттаахпын
Көбүрэтэр буолаайыгыт!
Буутунан ыйааһыннаах
Бохулуон ууран
Быдан дьылларга
Бырастыылаһан эрэбин,
Бары баччыам,
Бүрү бүттүүн,
Сэри сәпсиэм,
Уһун уйгу,
3810 Уурууй ылын!
Уурууй! Уурууй!! Уурууй!!!
Алла турар
Айхал тутун!
Айхал! Айхал!! Айхал!!! – диэт,
Түмсун уоһун соттон
Тура экирээтэ да,
Хангас чанчыгын
Хастыы соттуһан,
Уһа чанчыгын
3820 Уһсары соттуһан,
Күөмэйин онгостон,
Көһсүн этитэн,
Өрөгөйдөөх халлаан
Өрөбөтүн диэки
Өрө көрөн,
Соһхоро халлаанын
Сурадаһынын диэки
Супту көрөн
Суол суоллаан
3830 Суодаһан турдабына –
Чооруос чыычааба
Чугас түһэн
Туйбутунан барда,

- 3840 Үмыы чыычааҕа
 Үкса олорон
 Үллыы олордо,
 Кэҕэ кыыла
 Кэлэ охсон
 Кэпсээн барда,
 Өтөн кыыла
 Үстэ эргийэн
 Өрөөбөккө үөттэ,
 Кынатгааҕын бийһэ
 Кырыйа көтөн кэлэн,
 Кырыы өттүттэн
 Кынгаан олороннор,
 Кыыкыр-хаахыр сангырыстылар,
 Эрбийэлээҕин бийһэ
 3850 Элээрэн кэлэннэр,
 Энгээр өттүнэн
 Элиэтии көттүлэр.
 Ийэ хара тыата эймэннэ,
 Аҕа хара тыата айманна,
 Очуос хайалара
 Ой дуорааннанан,
 Орулуу-сарылыы
 Уораһыйан бардылар.
 Маннык үлүгэрдээх
 3860 Ала дьиктини
 Бар дьонноро
 Бары сөхтүлэр,
 Үтырыык ыта
 Үйылыы-ыйылыы
 Үрдьыгынаан барда,
 Иитэр ынаҕа
 Эймэнэ мангыраата,
 Сылгы сүөһүтэ
 Тыккырыы тыбыырда.
 Ол ыккардыгар
 3870 Хараҕа халлаан
 Хараҕата буолбут

- Хааннаах дьилбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Хараҕаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өгнөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Хантан да кэлбитин
Харахтаан көрбөтө.
- 3880 Арчыланан үөскээбит
Араҕас далбарыттан
Аймылҕаннаах¹⁴⁰ санга
Айааран иһилиннэ,
Арчыланан үөскээбит
Ийэ бараан уоругуттан
Эймэлгэн санга
Иэнигийэн иһилиннэ: (Умсар Оҕонньор)
– Арт-татай, арт-татай!
Ар-дьаалы, ар-дьаалы!
- 3890 Убайдаатар убайым,
Оҕолоотор оҕом!
Тугу билэнгин,
Туохтан тэһииркээнгин,
Оҕо бэйэн
Кыһаллан тураҕын,
Эдэр бэйэн
Эймэнэ туойаҕын,
Манньык ааттаах,
Мааны дьоллоох
- 3900 Баайгын-токкун
Быраҕан турангын,
Быдан дьылга
Бырастыылаһан эрэбин?
Эн киһи
Эппит тылын
Этин буоларын,
Сангарбыт санган
Сата буоларын,
Кэтэһэн-кэтэһэн

- 3910 Кэлтэгэй буоллубут,
 Кэлэ-бара сатаатыбыт,
 Түүнүн-күнүһүн билбэккэ
 Түбүк бөбөбө түстүбүт,
 Обокком обото
 Омуннук санаангын
 Охолго тэбилиннинг,
 Уһун эрэйгэ
 Умса түһүмэ,
 Уордайбыт санаабын
- 3920 Орой халлаанга
 Уһуутаан кэбис, обокком обото!
 Улуу дойду урсуннаахтарыын,
 Атын дойду атамааннарыныын,
 Үөһээ дойду үтүөлэриниин,
 Аллараа дойду ааттаахтарыныын,
 Күөн көрсөнгүн,
 Күрэх былдыһаангын,
 Күн сириттэн
 Көстө күрэнимэ.
- 3930 Эн киһи,
 Ытык ыал
 Ыччата буолабын,
 Төрүт ыал
 Төрүөбэ буолабын,
 Арбын-дарбын ааттанан,
 Уо-чуо сурахтанан
 Аат былдыһа
 Айанныыр күнүн
 Аартык аана буолан
- 3940 Аңгарыйан көстүүтэ
 Абалаабын ньии,
 Эн киһи
 Этэн баран
 Эбирийиэн дуо,
 Сангаран баран
 Саарыан дуо,
 Окко түспүт оноруун биллин,

- Сиргэ түспүт сэбэрэийн биллин.
Ол эрээри
3950 Өрөгөйүнг үрдээн
Үрдүк аатган,
Соргунг улаатан
Соло суоллан,
Саалаахтан самнымаар,
Саастааххын самнараар,
Охтоохтон охтумаар,
Оһоллооххун охтороор,
Уон тарбахтаах
Утары уумматын,
3960 Биэс тарбахтаах
Мэнэгэийн биллэрбэтин,
Иннинэн сирэйдээх
Эргийэн көрбөгүн,
Татаар тыллаах
Таба эппэтин,
Ап тыллаах
Араары туойбатын,
Барар суолун
3970 Баһана үүтэ буоллун,
Кэлэр суолун
Кэлии үүтэ буоллун.
Дьэ эрэ,
Оһолоотор оһом,
Убайдаатар убайым
Эргийэн кэлэр
Иэйэхсит энгээрдэн,
Төһнөн кэлэр
Дьөһөгөй¹⁴¹ төлкөлөн!
Сааһын туххары
3980 Самнан биэримээр,
Сырыын тухары
Сыһа сылдымаар.
Эн киһи
Көй киэнг уоругун
Көмүлүөгүн¹⁴² уота

- 3990 Күөдүйэ сыттын,
Улуу хаан уоруккар
Умаппыт уотун буруота
Унаара турдун,
Эмньигирэ улааппыт
Ийэ бараан дьиэн
Итии эркиннэннин,
Сытан сынабалаабыт
Сыһыы хонууларын
Сылаас эркиннэнниннэр.
Амалыйан үөскээбит
Аан ийэ дойдун
Арыл куйаас тыыннаннын,
Сыспай сиэллээбин
- 4000 Сылгы сүөһүн
Сыһыы мунунан
Сыта-тура үөскээтин,
Быраахтаах атахтаах
Ынах сүөһүн
Ыарба талах аайы
Ыһылла үөскээтин,
Үрүн, хара түүлээбин
Үрүөдүйэ үөскээн
Үрүн үөт аайы
- 4010 Үллэнгнэбэс буоллун,
Хара түүлээбин
Халтырыйар сүһүөхтээбин¹⁴³
Хара үөт аайы
Хамсыы үөскээтин,
Үс үйэ туххары
Үллэ турар үптэн,
Алта үйэ тухары
Алла турар баайдан,
Тобус үйэ тухары
- 4020 Тобуоруйа турар дьоллон,
Уйгу быйан
Урууй буоллун!
Алла турар

- Айхал буоллун!
Быдан дьылга
Быралыйар быраһаай!
Этэр тылбын
Истэ дьарыгылаан,
Сыта-олоро
4030 Сыаналаан кэбис,
Тура-олоро
Толкуйдаан көр,
Оо, обокком оҕото!
Уһун эрэи уллунаххынан тэлэннин,
Элбэх эрэи энээргинэн тэлэннин,
Күүстээх эрэи күөһүнэн тэлэннин,
Күүһүн быстан,
Күдэбин эстэн,
4040 Абыс уон абыс
Аһар албастаахтартан,
Атамаан бэттэриттэн,
Абыс кырыылаахтартан
Очуоска оҕустаран,
Силискэ тэптэрэн
Охтон түһэр
Онгоһуулаах эбит буоллабын дуу?
Толомон маһан күнү
Тобуларын тухары
Эт бэйэн элэйэн,
4050 Сяа бэйэн сылайан,
Алдьаххай арыалланан,
Иэдээн энгээрдэнэн,
Оһол ойобостонон,
Умса түһэр
Уруулаах эбит буоллабын дуу?
Иэйэхсит энгээрдээх,
Дьөһөгөй төлкөлөөх
Төлкө түөрэбин
Түннэстэн түһэрэ
4060 Тугун сүрэй,
Тоҕо толооһой?

- Ол эрээри
 Оѳом барахсан
 Сүүстэн биир
 Сүүмэрин курдук,
 Уонтан биир
 Ууруутун курдук
 Өлбөт-сүшпэт
 Үтүө аатган,
 4070 Үрдүк сурахтан!
 Саныыр санаабын
 Сайа тыыран,
 Саас үйэ тухары
 Саргы дьяалын
 Салалла туруохтун!
 Атах баѳатын курдук
 Алчаччы көрбүт,
 Бадараан баѳатын курдук
 Батары көрбүт,
 4080 Атырдыах атахтаах,
 Адаар тарбахтаах,
 Арсыын аһыылаах
 Абааһы уолун,
 Барыта марманы,
 Төгүрүк түөһү,
 Эргиччи иһи,
 Иэлиһэй бэрдин
 Улуу ураанхай обургу
 Уоруку Суоруку Бухатыыр
 4090 Нохтолоох сүрэбин
 Туура тардан,
 Хайѳахтаах быарын
 Хайа тардан,
 Сиһин-үөһүн
 Сиирэ тардан,
 Тиэрэ ууран
 Тириитин хайыт,
 Умса ууран
 Уорѳатын хайыт,

- 4100 Күлэ-күлэ
Күллүү таптайан
Күнтэн сүтэрэн,
Үтүө сурахтанан,
Үрдүк ааттанан,
Кыайан-хотон,
Кыраһа түүлээх,
Кыыс кэрэ аттаах,
Кыргыһы-охсуһу
Кылааныгар төрөөбүт,
4110 Кырыылаах сутуруктаах,
Кыыһырымтыа хааннаах
Кыыс Мындырыал обургуну
Албан аатын алдытан,
Атабаастаары соруммут
Абааһы уолуттан
Арааран ылангын,
Аналлаах атас гынан
Ат курдук айааһаар,
Атыыр курдук күөйээр!
4120 Кими да киһилээмэ,
Тугу да тулутума!
Туллук курдук
Туһахтаан ылан,
Тус бэйэтин
Туһааннаах добор онгостон,
Хоойго сытар
Холоонноох ойох онгостон,
Тэллэххэ сытар
Тэннээх добор онгостон,
4130 Аал уоту оттонгун,
Алаһа дьиэни тэрийэнгин,
Обо-уруу төрөтөн
Иэримэ дьиэни иччилээ,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээ!
Тохтор бараммат
Толору дьоллоноор,
Бастар бараммат

- 4140 Баарабай баайданаар!
Эт уруугар эргиллээр,
Хаан уруугар хайынаар!
Уйгу-быйан
Урууй буоллун!
Алла турар
Айхал буоллун!
Быдан дьылга
Быралыйар бырасты! – диэн
Халлааннаан көппүтэ,
Харахха көстүбэтэ –
- 4150 Хастыы мэлигир буолла,
Сиргэ тимирбитэ –
Сибикитэ иһиллибитэ.
Турбут сирэ
Туман буруо буолан,
Түптэ холлорук
Төгүрүйэн эрэ хаалла.
Кини обургу
Биирдэ мэлис,
Соботохто суох буолтун
Супту көрөн туран,
- 4160 Соһуйбакка-уолуйбакка
Батары көрөн туран,
Махтаммакка-абарбакка
Истэн туран
«Үчүгэйи эттин», – диэн
Үөрэ барбата,
«Куһаҕаны эттин», – диэн
Курус гыммата.
Харанга халлаан
Хараҕата буолбут,
- 4170 Хааннаах дьилбэктээх,
Ханҕыл бэйэлээх,
Хараҕаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өнгөөх
Хаамыы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур,

- 4180 Суол суоллаан
Суодайан туран,
Сохумар бааччы
Сохуйа охсон,
Тизтэйэ-саарайа
Чинэрис гынаат,
Ойон тура эскирээт
Ол-бу диэки көрбүтэ —
Араҕас далбардаах
Аан ийэ дойдута
Айгырыы үүммүт,
Аал Лууп Маһа
Уруккута уруккутунан
Уурбут-тушпут курдук
4190 Үүт-арыы үлүктэнэн,
Үрүмэ долгуннанан,
Күн хоту
Күлүгүн көрүнэн
Күлүмүрдүү турар эбит.
Нэтээки кыыл тириитин
Тиэрэ тарпыт курдук,
Нэлэм солко сэбирдэхтэрэ
Салгына суохха салыбыраан,
Тыала суохха тылыбыраан
4200 Солко танастыы
Суугунуу-саагыныы турар эбит.
Кини киһиэхэ
Аан дархан кулгааҕар
Алгыс сангата
Айдааран киирбитин
«Түһээтэбим буолуо», — диэбин
Илэ чохчы курдук этэ,
«Илэ чохчы буолуо», — диэбин
Эмиэ түүл-бит курдуга.
4210 Онтон баара
Айыыһытгаах алааһын
Арбаа баһыгар,
Арыы үүт булгунһабын

- Алын кырыытыгар
 Ахтар Айыыһыт
 Арыалласпытын туһугар,
 Илэ Иэйэхсит
 Эргийбитин аатыгар
 Өлбүт бөбөнү өрүһүйэргэ,
 4220 Тутайбыт бөбөнү туһаннарарга,
 Абыс үйэ тухары
 Айгыраабат киистэлэммит,
 Алталаах саастаах
 Аал Луук Маһыгар
 Анаан тийэн
 Субуруку-супсуруку,
 Дьоруо дьирискэн,
 Төлөкүр холлорук
 Кыаһылыктаах кымньыытынан
 4230 Тонсуйа-тонсуйа:
 – Аал Луук Маһым
 Айыыһыта буолбут
 Аан Нанналыһа Хотун¹⁴⁴,
 Аан дойдубуттан,
 Аал уоппуттан,
 Алаһа бараан дьиэбиттэн
 Айан суолун арсыынны
 Аттанар күммэр
 Харыһыйбакка-харыстаабакка
 4240 Ханас кэрэлээх эмийгиттэн¹⁴⁵
 Биирдэ эмэтэ
 Бэрсэн оботторонгун,
 Ньулдыаһай бэйэбин туругурдуоххун,
 Оччугуй бэйэбин улаатыннарыаххын,
 Кыра бэйэбин кыаннарыаххын,
 Күүс-көмө буолан
 Ахсаабат атахтыаххын,
 Быстыбат былчыннааххын,
 Элэйбэт ингиридиэххин,
 4250 Сылайбат сындааһыннааххын
 Төһө хачча буолуой?! – диэн

- Ааттаһа-көрдөһө
Аймана турдабына —
Аал Луук Маһа
Алын өттүнэн
Хастаатахха да хастаммат
Хара көмүс хатырыга
Хаппахчы аанын саба
Хайа ыстанаатын гытта,
4260 Тобус былас
Долгуйар суһуохтаах,
Абыс былас
Айгырыыр астаах
Хотун дьахтар
Кытыт сылгы
Кырытынан охтубутун курдук,
Кырабаат олоппоһу
Кыбыммытынан тахсан
4270 Быһаһаһыгар диэри
Былтас гына түстэ.
Икки харабын уута
Иэдэһигэр диэри
Субуруйан киирбитин
Икки илиитинэн
Илгэн кэбиспитэ —
Икки элгээн күөлэ буолан
Балыга ыабытынан,
Көтөрө көрүлээбитинэн,
4280 Кэтэх тыатыгар
Кэбэтэ эппитинэн,
Өнньүөс тардытыгар
Өтөнө үөппүтүнэн,
Ыарба талабар
Ымыта ыллаабытынан,
Кэтэх ойууругар
Киргилэ тонсуйбутунан,
Эһэтэ, бөрөтө элбээбитинэн,
Саһыла, саарбата
Саланнаабытынан барда: (Аан Нангалыйа)

- 4290 – Дьээ-ээ-э буо!
 Дьээ-ээ-э буо!
 Дойду иччитэ
 Доѳуоруйа Баай,
 Сир симэбэ
 Сириэдийэ Хотун
 Абыс уон үйэбэ анньыбыт
 Арабас чэчирдэрэ
 Алдьанар күнэ буолбут,
 Сэттэ уон үйэбэ тиирбит
- 4300 Сиэллээх чэчирдэрэ
 Сингнэстэр күнэ буолбут!
 Адьарай уолун
 Адьырбатыгар барангын,
 Абара санаабыккын
 Аралдыта түспэккэ,
 Атараннан көрсөр
 Аналлаах атас буолан
 Ардай аһыытын
 Аһылыга буолуон кэриэтин,
- 4310 Соѳуруу уолун
 Сорсуннааѳар барангын,
 Уордаа санаабыккын
 Уоѳарыта түспэккэ,
 Үнгүүнэн көрсүһөр
 Үөлээннээх доѳор буолан,
 Үс аһыытын
 Үтэтэ буолуон кэриэтин
 Эрэй элбии илигинэ,
 Кыһалѳа кытаата илигинэ,
- 4320 Оѳолоотор оѳом
 Ытык тылбын ылын,
 Аѳа талбын ахсаа,
 Кэриэс тылбын кэрэхсээ,
 Тустаах тылбын тойонноо!
 Арѳаа халлаан
 Алын кырыытыгар,
 Атыыр таба кыылым

- 4330 Арбаһын түүтүн
Адъырыппытын курдук,
Ангаарыйа быстыытыгар
Сирдээх халлаан
Сиэккилэтэ буолбут
Сигиэримэ Удабан диэн
Дьахтар талыыта,
Удабан олуһа,
Мабан субалаах мааныта,
Үрүҥ субалаах үтүөтэ,
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ,
Оҕо дьахтар олус туйгуна,
4340 Ыалга баппат
Ыар-чымыр ааттанан,
Суолга баппат
Суон-сүдү сурахтанан,
Ангаардастыы аатыран,
Абыс былас
Айгырыыр суһуохтанан,
Соботохтуу суобаһыран,
Суугунуу тохтор
4350 Солко суһуохтанан,
Охтон биэрбэт онҕоһуулаах,
Самнан биэрбэт саргылаах,
Үтүө дьахтар
Үөскээн олорор сурахтааба.
Ону барангыҥ
Ойох дьахтар кэпсэтэн,
Тиискэр ытыран,
Тимэххэр баайан
Абаларыҥ буоллар
4360 Алыс аатырыан этэ.
Ол,
Кыргыһыы-охсуһуу
Кылааныгар төрөөбүт,
Кыраһа түүлээх
Кыыс кэрэ аттаах,
Кырыылаах сутуруктаах,

- 4370 Кыыһырымтыа хааннаах
 Кыыс Мындырыал обургу
 Үс дойду
 Үгэбэр баппатах,
 Түөрт дойду
 Төлкөтүгэр сыстыбатах
 Тимэх тийибэт
 Дьиибэлээбэ буолуоҕа,
 Холум тийибэт
 Кубулҕаттааҕа буолуоҕа.
 Үөһөннээх өлүмтэтэ,
 Сордоох сойуота буолан,
 Кэргэн кэпсэтэр күннэр
 Тыймытынан тыбыырыа,
 4380 Үөнүнэн өбүйүө,
 Ааһа көтөр албастанна,
 Куота көтөр кубулҕаттанна.
 Элбэх эрэй энээрдиэ,
 Уһун эрэй ойоҕостуо,
 Күүскүнэн кыайар күннэр
 Күдэн буолан көтүө,
 Буолабынан бохтотор күннэр
 Буруо буолан сүтүө,
 4390 Иннинэн буолан
 «Ээх», – диэ суоҕа,
 Эрийии чыллырыыт түүлээх
 Эмэхэтин тонсуйуо,
 Сирэл-бурал түүлээх
 Сэбин сиэтиэ,
 Алчайан туран
 Аманабын аһылыктыа,
 Тонхойон туран
 Топпойорун тонсуйуо,
 4400 Үс улуус үлүскэннэригэр,
 Түөрт улуус түөкүннэригэр,
 Биэс улуус бэттэригэр,
 Алта улуус атамааннарыгар,
 Сараан биэрэн

- Халын тириигин хайытгарыа,
Унун унуоххун урусхаллатыа,
Кылгас унуоххун кыдымахтыа,
Албан ааккын алдыатыа,
Үтүө сураххын үлтүрүтүө,
Харыга охсор
4410 Хамначчыт гыныа,
Сотоҕо охсор
Сорук боллур онгостуо, –
Диирин кытары
Айыы киһитин
Аллар ааттааҕа,
Күн киһитин
Көстөр үтүөтэ,
Харанга халлаан
Хараҕата буолбут
4420 Хааннаах дьылбэктээх,
Ханҕыл бэйэлээх,
Хараҕаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өгнөөх
Хаамыы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Аан Нанналыыа Хотунтан
Этирик бэйэтэ эмньигирэригэр,
Эмий эмиэх буолбута
Экчи мэлийдэ,
4430 Кытаанахтык кыһырыда,
Улаханлык уордайда,
Ооҕууй бараан ордуутуттан
Огдолуйбут киһи быһыытынан,
Көҥкөй көмүс уоругуттан
Көтөбуллүбүт киһи быһыытынан,
Көс сирдэргэ
Күүгүнээн иһиллэр гына
Көбдүөрүччү ыллаата,
Аартык-аартык аайы
4440 Айаадаан иһиллэр гына
Аймана туойда: (Хангалас Боотур)

- Ар-дьяалы!
 Аарт-татай!
 Сирдээх халлаан
 Сиэркилэгтэ буолбут
 Сигиэримэ Удаҕаны
 Оронго сытар
 Ойох дьахтар онһуннахпына,
 Тэллэххэ сытар
 4450 Тэннээх доҕор гыннахпына,
 Түөрт арыы
 Дүнгүр кэһиититтэн,
 Түөрт ойоҕос
 Төргүү кэбиһэриттэн
 Төһөнү уокка бырахтаран,
 Төһөнү сиэн ухханан,
 Кэрэх этин кэбийэн,
 Ытык этин ыстаан,
 Уһун иһинг туолаары,
 4460 Киэнг иһинг киэптэнээри
 Кэриэс эппитэ буолан
 Кэбилэнэ олоробун,
 Алгыс алҕаабыта буолан
 Абааһытыһа олоробун?!
 Мин обургу
 Суолга охтоммун
 Собулҕабын суор сиэтэбинэ,
 Улай хаан утахтанан
 Умса түстэхпинэ,
 4470 Дьаргыл унуоҕум дьаарыстаннабына,
 Кылгас унуоҕум кыдьымахтаннабына,
 Уһун унуоҕум урусхалланнабына,
 Абыс ойоҕоһум ардһайдабына,
 Тоҕус ойоҕоһум тоһуннабына,
 Үрүң сирэйбэр
 Үөн ыһан үллэннэстэбинэ,
 Тэнигир тириим нэктэллэнэн,
 Маҕан субам барчыстабына,
 Сиик буолан симэлэйдэхпинэ,

- 4480   Истэн бэркиһээр,
Көрөн үөрээр!
Ол эрээри
Үрүг тыным өлбөөрүйдэбинэ,
Сырдык тыным сысхалланабына —
Алын үөрэбэскин
Кымырдабас үөн
Кыймангны үөскээн
Тобулута сиэн кэбиһиэбэ,
Куурабас эттэнэн,
4490   Конкугур төбөлөнөн,
Хотугу холлорук халлаан
Хонхолойун диэки хайыспыт,
Кукаакы төрүүр
Хохур тиитэ буолубун!
Айгыры үүммүт
Аалай солко сэбирдэхтэрин
Алдьанан бүтүөхтэрэ,
Намылыйа үүммүт
Талы солко киистэлэрин
4500   Тарчаччы хатыахтара,
Маннык бэйэлэнэн туран
Өлөр күммэр үөрээр,
Умса түһэрбин урууидаар,
Атты түһэрбин айхаллаар.
Хайа солко хатырыгын,
Хайа ыстаннабын аайы,
Хаптаһыны таһыйбыт курдук,
Хабыгыраччы күлээр,
Тэнигир солко киистэн
4510   Нэктэллэннэбин аайы
Тиһигириччи күлээр,
Алаһа бараан дьибэлэн,
Аал уххан уоттаан
Айан төрөшпүт
Аан Нанналыя Хотун
Аһынарын ахсааннанна,
Көмүскүүрүн күрүчүөктэннэ.

- АНЫ КЭЛЭН
 Эн иннинг туһунан,
 4520 Мин инним туһунан,
 Быдан дьылга бырасты! – диэт,
 Куула тыата
 Кукаакы кыыл
 Хотобойун тыаһын курдук,
 Куугунуу тохтуор диэри,
 Хара тыата
 Хабды кыыл
 Кынатын тыаһын курдук,
 Хабдыгырыы тохтуор диэри,
 4530 Хагдан буолаһын
 Хайа иирэммитинэн,
 Тонг буорун
 Тобулу үктээбитинэн,
 Туруйа кыыл курдук
 Торуой хааман,
 Тойбонготолоон кэлэн,
 Мандар ойуулаах
 Бастыг сэргэтигэр,
 Томторбулуу ойуулаах
 4540 Тойон сэргэтигэр
 Тустаан кэлэн,
 Абыс салаалаах
 Субуруку-супсуруку,
 Дьоруо дьирискэн,
 Төлөкүр холлорук
 Кыаһылыктаах кымныытынан
 Кытаанах үлүгэрдик
 Тонсуйа-тонсуйа
 Добдугураччы сангаран
 4550 Чураадыйа турда: (Ханалас Боотур)
 – Дьээ-ээ-э буо!
 Дьээ-ээ-э буо!
 Бар дьонум, баайым-тотум!
 Алаһа бараан дьиэм, аал уотум!
 Айылан төрөөбүт аан ийэ дойдум

- 4560 Кэлэбэй тыллаах киһитэ-сүөһүтэ,
Тура үөскээбит дыоно-сэргэтэ,
Күндү күөрэгэйдэрим,
Көмүс чыычаахтарым,
Алтан далбарайдарым,
Көрдөр харахтарым,
Көтүрдэр тиистэрим,
Көмүрүйдэр сүрэхтэрим,
Күнгэ көрбүттэрим!
Мин дьиэтэх киһи
Минэ тылбын-өспүн
Истэ сэргэбэлээн,
Иһилии дьарыгылаан!
4570 Этэн баран эбирийбэт хааннанан,
Санаран баран саллыбат санааланан,
Тура олоро тойук туойан,
Кирчимэрдээх тылбын кэриэс хаалларан,
Айыы хаан аймабын
Арабаччылыырга аналланым,
Күн өркөн ууһун
Көмүскүүргэ күннэнним.
Мин обургу
Кэрэниис ойуулаах,
Кэтит кирчимэрдээх,
4580 Тобус томторболоох
Тойон сэргэм барахсанга
Дьоллоох тойон охпун
Дьол-соргу көтөхтөбүм,
Үстэ өлөн-тиллэн,
Өлбөт тыыннанан,
Үрдүк ааттанан,
Үтүө сурахтанан,
Үнүү-батас курдук
Үтүрү-бүтүрү көрөн
4590 Үөрэ-көтө сылдыһам буоллар,
Барбыты баһар,
Куоппуту куоһарар,
Суох буолту сомсор,

- Төбөтүгэр төлкөлөөх,
 Төрдүгэр төрүөттээх,
 Ортотугар оһоллоох
 Тэлээн оҕум
 Бар дьабыл ойуулаах
 Бастың сэргэбэр
 4600 Батары түһэн,
 Үс хос үрүң көмүс
 Үрүң түүннэн!
 Үстэ эриллэн үүнэн тахсангың
 Үрүң илгэңнэн үллэ тураар!
 Өлөн-сүтэн бардахпына –
 Дьэс амырҕаңгынан булгу ыстанан,
 Кыа хаанынан кытыаста тураар,
 Хара хаанынан халыйа тохтоор,
 Субай хаанынан суунаар,
 4610 Өһөх хаанынан өбүйээр!
 Мин обургуга
 Бухатыыр хаана киирдэ,
 Буойун сүрэбэ угулунна!
 Өһөхтөөбүнэн өһүлүччү көрөн,
 Өһүргэстээх өһүк сириң
 Өңгөйөр күнүм буолла,
 Хааннаабынан хаһылыччы көрөн,
 Одурууннаах омук сириң
 Олоодуйар күнүм буолла!
 4620 Үчүгэйдик сырыттаһпына –
 Үс сылынан эргийиэм,
 Куһаҕаннык сырыттаһпына –
 Тобус сылбын туолуом.
 Өрбүт күөһүм тахсыбатың,
 Оттубут уотум уталлыбатың,
 Хотуттан собурууттан
 Көй салгың көңү охсубатың!
 Уһун уйгу
 Уурууй буоллун!
 4630 Уурууй! Уурууй!! Уурууй!!!
 Алла турар

- Айхал буоллун!
Айхал! Айхал!! Айхал!!!
Быдан дьылга
Быралыйар бырастыыларын! – диэт,
Кулгаабын аһыгар диэри
Кутаччы тарпыт
Кураахтаах саатын,
Иэдэнигэр диэри
4640 Имили тарпыт
Эстэриит саатын,
Албан ааттаан
Ангаат-мангаат атытан
Кынгаан кылчайан олордобуна,
Одуулаан олчойон олордобуна –
Эрбэбин тыаһа
Этин эттэ,
Тарбабын тыаһа
4650 Таһыгыр гынна да,
Төбөтүгэр төлкөлөөх,
Төрдүгэр төрүүттээх,
Оттотугар оһоллоох
Тэлээн оҕо
Бар дьабыл ойуулаах
Бастын сэргэтигэр
Батары түстэ.
Ол ыккардыгар
Тойон сэргэтигэр
Тон буору
4660 Тобугун кэрэтигэр диэри
Тобулута кэйэн
Туһулаан тийдэ да,
Толкуйдуу барбакка
Тула көрөн кэбинһээт,
Хаппыт буолаһын
Хагдан бэрбээкэйигэр диэри
Хайыта үктээн,
Хаампахалаан тийиээт,
Хара харабынан

- 4670 Хайыһан да көрбөккө,
Харанга халлаан
Харабата буолбут
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан турабас өгнөөх
Хаамыы дьоруо атын,
Бар дьабыл ойуулаах
Бастыг сэргэтигэр
- 4680 Хантаччы баайбыта,
Хаһынҕырыы-хаһынҕырыы
Түөрт түөрэм туйабын
Түгнэри холлоруктатан,
Ньэлэм солко сиэлин
Тиэрэ нэлэгэйдэнэн,
Тэпсэннии оонньоон,
Огочо куйаар кутуругун
Унньулуччу туттан,
Үөрбэ курдугунан
- 4690 Өрбөс-чөрбөс көрөн
Өрүтэ мөнгүстэ.
Икки кулгаабын
Икки өттүнэн
Иһиллээбит курдук,
Имигэс имигэстик
Имиллэннэтэ оонньоон,
Иик алгыар диэри
Эргичиннии турда,
Таныытын сэгэлдытэн,
- 4700 Табыйа оонньоон
Тыгкырыы-тыгкырыы
Тырылаччы кистээтэ,
Харыһынан холоонноох
Халыг хаһаланан,
Хангалас былчынганан,
Хангыл бэйэлэнэн,
Тутумунан холоонноох

- 4710 Чонобор саалланан,
Дьуһуур быһыыланан,
Уотунан саккыратан,
Уһуутуу оонньоон,
Тыбыыра-тыбыыра
Тыыртты тэбинэн турарын,
Үтүрү-бүтүрү
Өйдөөн-төйдөөн көрдөххө —
Ат барахсан
Араҕас толбонноох,
Алтан баһырҕастаах
4720 Аламай маҕан күн
Аалыытын курдук,
Абыс былас амаҕаччылаах,
Тоһус дьаангы төбөтө
Тоһуттубутун курдук,
Туналыйан көстөр толбонноох,
Тоһус былас
Торҕо тэһииннээх,
Көмүс аалыыта
Көнгүрүйэ сытарын курдук,
Күлүмүрдүү умайан көстөр
4730 Күн күнэһэтэ буолбут
Көмүс көнтөстөөх,
Алтан аалыыта
Аддырыйа сытарын курдук,
Ыддырыйан көстөр
Ый күнэһэтэ буолбут
Ытарҕалаах буолла,
Кыһыл сукунаннан
Кыбыылык тигиллэн
Кыһаан курдук,
4740 Кыыра оонньоур кычымнанна¹⁴⁶,
Оһуруо тааһынан
Оһуор ойуулааммыт
Чараас намчы
Дьаргыл курдук чаппараактанна,
Күн хоту

- 4750 Күлүмүрдүү көстөр
 Көмүс сырайдаах
 Ыпса-дьыпса ынгыырданна,
 Борук-сорук
 Босхо былыт
 Бойбурун саға
 Бургунас тириитэ ботолонно¹⁴⁷,
 Сүүрэр былыт
 Сүлүһүнүн курдук,
 Сүүс дьэрэкээннээх
 Сүрү-сүөргү сөрүөлэннэ,
 Бото курдук түүлээх
 Буур тайах
- 4760 Буутун тириитинэн тигиллибит
 Бору-боччум буутайданна¹⁴⁸,
 Энгээр сир
 Иирэ маһа
 Иэбиллибитин курдук,
 Имиллэннии оонньоур
 Эргийи көмүс ингэхэлэннэ,
 Кустук аалыытын курдук,
 Курдуу-дьирбии
 Кынаннаталы оонньоур
 Кутуу көмүс холуннанна.
- 4770 Ат барахсан
 Тэһиин быстыабынан
 Дьирдьигинэс тингилэхтэнэн,
 Көнтөс көмүллүөбүнэн
 Күр-наар күүстэнэн
 Күн Дьөһөгөйүн обото
 Көмүрүө курдугунан
 Күлтэччи көрөн,
 Туой-һыгыл буору
- 4780 Тобулута үктээн,
 Иһин түгэбиттэн
 Имэннээх собустук
 Ингэсэлээхтик мэһийэн,
 Күөх хонууну

- Көстөр ньюурун
Көнгү үктээн
Көрүлүү оонньуу турар эбит.
Онуоха баара
Оѳо киһи барахсан
4790 Үөрбүттүү-көппүттүү
Үтүрү-бүтүрү көрөн,
Уһуурбуттуу-урдайбытты
Удугуччу көрөн
Аналлаах атыгар
Алтахтаан тийиэн,
Туһааннаах соноѳоһугар
Тустаан тийиэн
Ыпса-дьыпса
Ынгыырдаах дьаппараагын¹⁴⁹
4800 Таас хайа
Чаппараатын курдук,
Тап гыннара уураат,
Дьирдьигинии түстэ —
Дьиримин тарта,
Кырдыгыныны түстэ —
Кычымын уурда,
Курдьугунуу-курдьугунуу
Холунун тарта.
Ый быата буолбут
4810 Ытарѳатыттан ылан,
Күн быата буолбут
Көнтөһүттэн ылан,
Олбу-солбу
Олуйа укпутун,
Дьоһуннаан туран,
Туомтуу баайбытын
Сөрүөстэ түһүөр диэри
Сүөрэ тардан баран,
Аналлаах атын,
4820 Соргулаах соноѳоһун
Үөрүүлээх үрдүк мындаатыгар,
Үөрэн-көтөн

- Өрө көтөөт,
 Үрдүк халлаан
 Мөнгүнэ буолбут,
 Ыпса-дьыпса ыңгырыттан
 Хангас илиитинэн
 Хаптан ылаат,
 Нэс үтүгэн түгэбин эккэтэ буолбут
 Эрийии көмүс ингэхэтигэр,
 4830 Хап сабар хангас илиитинэн
 Хаптан ылаат,
 Хангас атабын
 Балт-саарт батары биэрээт,
 Харалдыктан көппүт
 Хара улар курдук,
 Ханарыйан тахсан
 Хап гына түһээт,
 Хаста даҕаны
 4840 Хабараан баҕайытык
 Хаһытаамахтаан ылаат,
 Икки кунуттан
 Икки кырбас эт
 Элтэрийэн түһүөр диэри
 Илби тингэлэхтээт,
 Ингэс гынаат,
 Имнэнэн кэбиһээт,
 Абыс салаалаах
 Дьурулутар дьоруо дьирискэн,
 Субуруку-супсуруку,
 4850 Толокур холлорук
 Кыаһалыктаах кымньыытынан,
 Үс үллүктээх
 Өндөл маҕан халлаан
 Өрөбөтүн диэки
 Өрө куугунатан,
 Атын ис-тас кунуттан
 Икки төгүл эриллэн
 Иилэбэс курдук ингнээр диэри
 Элти охсон,

- 4860 Тобус токур ойбоһун
Бэтгэ сыһыар диэри
Мииннэри биэрэн,
Сытыы үлүгэрдик
Сырбатан кэбистэ,
Кытаанах үлүгэрдик
Кымньыылаан кэбистэ.
Онуоха баара
Ат барахсантан
- 4870 Ойбоһос эттэрэ ойуган түстүлэр,
Кырбас эттэрэ кыырайа көттүлэр,
Суон сурадыһыннара
Сууратта тоһуннулар.
Онтон баара
Оһо киһи барахсан
Омуннура санаан,
Илин халлаан
Ингэрсэтин диэки
Иик аллыар дьыэри
- 4880 Эргиччи тардаат
Имнэнэн кэбистэ,
Садырбан уот
Саккырыар диэри,
Сатыы маһан
Саһабын диэкки
Саах аллар гына
Салайа тарта.
Ама дуо, доһоор!?
- 4890 Сылгы сытыыта,
Ат ааттааһа,
Соноһос сорсунааһа
Тибиилээх дьылбэктээх,
Дорһоонноох туйахтаах,
Буурһалаах бойбурдаах,
Холлоруктаах кутуруктаах,
Архааннаах арбаһтаах,
Кэтэбэр кэбэлээх,
Күөмэйигэр күөрэгэйдээх,

- 4900 Харанга халлаан
Харабата буолбут
Хааннаах дьилбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан турабас өнгөөх
Хаамы дьоруо ат барахсан
Уотунан уһуураат,
Кымынан тыбыыраат,
Бйылыгы түһээт
Ыстанан кэбистэ,
Ырыалаах ох буолан
- 4910 Ыарба үрүйэ аайы
Ытыы-ыйылы хаалла.
Түөрт уордаах
Туйабын тыаһа
Түптэ хабыллан,
Түөрэ холлоруктаан,
Эмньик тый саба
Иһэбинэн тибэн,
Көлүйэ күөл сабаннан
Көнгүрүтэ үктээтэ,
4920 Элгээн күөл сабанан
Элтэритэ тэптэрдэ,
Тыымпы күөл сабаннан
Тырыяа үктэннэрдэ,
Харах күөл сабаннан
Хайыта үктэннэрдэ.
Бэтэрээ тыата мэнирээн барда,
Анараа тыата айаатаан хаалла,
Кыртаһык хайата кылана сытта,
Очуоһун хайата орулуу онолуйда.
- 4930 Аал Луук Мастарыгар
Архаан холлорук аргыстанна,
Дууп мастаах дойдутугар
Дохсун холлорук олоһурда,
Тирэх мастаах тиэргэнигэр
Ньиргиэр холлорук дьиэтийдэ.

- Айыгыһыттаах алааһын
Арыяа сиэллэрдэ,
Дьоллоох толоонун
Тоҕо сиэллэрдэ.
- 4940 «Ооһууй бараан урдуутуттан
Огдолуйдаһым буолуо,
Көндөй көмүс уйабыттан
Көтөбүлүннэһим буолуо,
Истэ-көрө турар
Эбэрдэлээх илинги халлаан
Эриллэн түһэр иэччэбэр
Чугаһаатаһым буолуо», – диэн
Өйдөөн-төйдөөн көрбүтэ –
Обуна-төлөнө суох этгэххэ
- 4950 Олонхо ата уохтаах эбит –
Харанга халлаан
Хараһата буолбут
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Хараһаччылана сүүрэр
Хаан тураһас өгнөөх
Хаамыы дьоруо ат барахсан,
Холум тийибэт хоннуотугар,
Дьирим тийибэт дэгдэкэтигэр
- 4960 Хангалас Боотур
Хатана түспүтүтэн
Орулуу сытар
Отут хонукка,
Мэнирии сытар
Биэс уон хонукка
Сөрүөстэ-сөрүөстэ
Сүүрэлээн ылан,
Быырпаста-быырпаста
Бырдангалыы былаастаан,
- 4970 Өрөгөйдөөх халлаан
Өрөбөтүн анныгар
Өрөкүйэн тахсан
Өрө мөнгө сырытта.

- 4980 Орулуу-орлуу
 Ойуоккалы оонньоото,
 Тыбыра-тыбыра
 Тырты тэбиннэ,
 Хаһынҗыры-хаһынҗыры
 Халтарыта үктэннэ,
 Дэриэспэ тааһы дэлбэриттэ,
 Очуос тааһы ойутта,
 Сымара тааһы сылларда,
 Үөрбэ тааһы үлтүрүттэ,
 Халын тааһы хампарытта,
 Эстэриит тааһы эмтэриттэ.
 Ингиирдээх буолан
 Элэйэн барбата —
 Эбии эпчимирдэ,
 Сяа эттээх буолан
- 4990 Сялайан барбата —
 Сяты быһыланна.
 Онуоха баара
 Оҗо киһи барахсан
 Кулгаабын тыаһа
 Куһуура түһэн,
 Орулуос кус кынатын тыаһын курдук,
 Ой дуорааннанан орулуу истэ.
 Ол ыккардыгар
 Ат барахсан
- 5000 Үтүрү-бүтүрү
 Өрбөс-чөрбөс көрөн,
 Өрө дьобуор көбөлө
 Өрө ытыллан,
 Ньэлэм солко сиэлэ
 Тиэрэ нэлэгэйдэнэн,
 Онгочо куйаар кутуруга
 Унньулуйа субуллан,
 Эбэрдэлээх илинҗи халлаан
 Ингэрсэтин диэки
- 5010 Элиэ кыыл
 Элээрбитин курдук,

- Элээрэн истэ.
Дохсун күөнүнэн
Тонг салгыны
Тобута ытыйан,
Тобугун үрдүгэр
Дохсун холлоругу олохсутта,
Иэнин үрдүгэр
Идимэрдээх салгыны
5020 Иирэ курдук ытыйан,
Икки бэрбээкэйигэр
Этинг уотун иэнигиттэ,
Күөнүн иһинэн
Көй салгыны
Көнгүтэ ытыйан
Күн уотун күөдьүттэ.
Онтон баара
Омуннаахтык айаннаан,
Эмэх маһы
5030 Эмтэритэ иирэннэрбитэ,
Эмэх эмээхсин буолан
Иэйэ-туойа хаалла,
Тонг дүлүнү
Тобута үктэннэрбитэ
Торфон бөрө буолан
Тура улуйда,
Хаппыт маһы
Хайыта үктэппитэ,
Хотун дьахтар буолан
5040 Хаһыытаһа хаалла,
Сын маһы
Сыннарыта тэптэрбитэ
Сырбан эһэ буолан
Сыта сыналыйда,
Тулаайах маһы
Тостурута үктэппитэ,
Тобус бодуоллаах
Ньюучча кыыһа буолан
Дуунайдыы хаалла.

- 5050 Сылгым диэтэххэ —
 Сылгым эрэ оҕото
 Сылатары билбэккэ
 Сытыы сындыыс курдук,
 Сыйыылан истэ,
 Атым диэтэххэ —
 Ат эрэ оҕото
 Ахсыыры билбэккэ,
 Кустук курдук
 Куһуура көттө,
 5060 Соноҕоһум диэтэххэ —
 Соноҕос эрэ оҕото
 Суп соҕотохто
 Субурус гынан
 Сулбурута ойдо.
 Быыра ох курдук
 Быырпаста-быырпаста
 Бырданкалыы былаастаан,
 Оноҕос ох курдук
 Унньулус гынан
 5070 Ойуолаан истэ,
 Быдан дойду
 Быттыгар быралыйда,
 Кулан дойду
 Хоннобор куралыйда,
 Атын дойду
 Аартыгын атыллатта,
 Туспа дойду
 Туймуутугар чураадыда,
 Киэн Сибири
 5080 Кэрийэ көтүтэн,
 Аҕа Сибири
 Арҕара көтүтэн,
 Ийэ Сибири
 Эргийэ көтүтэн
 Халлаанга тийэр
 Хаарымаайы таас
 Хайатыгар тийдэ,

- 5090 Тобус хос
Туруук хайа
Тонголобор тийдэ,
Таба кыыл туйабын
Тараах таас хайа
Тарбата уурбут курдук,
Тардыһытыгар тийдэ.
Ат барахсан
Иһин түгэбиттэн
Ингсэлээх собустук
Эймэнэн туран
- 5100 Ингэрсийэн кэбистэ,
Иэдьигэй курдугунан
Ииктээн күрүлэттэ,
Саламаат курдугунан
Саахтаан кэбистэ,
Мэнэл-тэгэл тыынна,
Бэгдэс-игдэс тутунна,
Тыырт-таарт тэбинээт
Тыбыыран кэбистэ.
Онуоха баара
- 5110 Оҕо киһи барахсан
Кута долгуйбута,
Кулгааҕа чункунаабыта,
Хараҕа дыримнээбитэ,
Хам силимнэспитэ,
Унуоҕа халт барбыта,
Уурайа санаабыта
Уоскуйарга дылы гынна,
Уһуутаан кэбистэ.
Халтаһатын хамсатан,
Харабын чыпчыннатан,
- 5120 Таныытын сэгэлдытэн,
«Таарт» гыннараат
Сыа курдугунан
Сыынтаан кэбистэ,
Сиик курдугунан
Силлээн кэбистэ.

- 5130 Ол ыккардыгар
Харанга халлаан
Харабата буолбут,
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан турабас өгнөөх
Хаамыы дьоруо ат барахсан
Айанныырын күүһүгэр
Куула хара тыата
Кукаакы кыыл
Хотоҕойун тыаһын курдук,
Куугунуу тохтон барда,
Хара тыатын баһын
- 5140 Харабаччы кыыл
Кынатын тыаһын курдук,
Хабдыгырыы тохтон барда.
Айан суолун,
Ааһа түһэн ийэ дойдутуттан
Алтан далбарайдыы
Айаннаан айгыстан
Арахсан барда,
Күн сирин
Көнгү түһэн
- 5150 Көй көмүс уоругуттан
Көмүс чыычаах курдук,
Көс сирдэри
Көнгүтэ түһэттээн,
Көстө күрэнэн
Көтөн көпсөлүйдэ.
Кини киһи
Силлээбитэ силлиэ холлорук буолла,
Тыыммыта тымыр былыт буолла,
Дуолан холлорук добордонно,
- 5160 Архаан холлорук аргыстанна,
Силлиэ холлорук сирдьиттэннэ,
Омун холлорук тоҕостонно,
Айыытын сирэ баранан

- Амылааныгар¹⁵⁰ тийдэ,
Үтүө сирэ баранан
Үөрэйигэр тийдэ,
Күнү-ыйы бүөлүүр
Күкүр хайатын
Күлүк өттүгэр
5170 Көтөн түстэ.
Өр да айаннаабытын билбэтэ,
Өтөр да айаннаабытын билбэтэ,
Кыһынгыны кырыатынан биллэ —
Кытаанах үлүгэрдик кымныылаата,
Кырылааччы сиэллэрэн барда,
Сааскыны самырынан биллэ —
Салан үлүгэрдик кымныылаата,
Садырбаччы айаннатан барда,
5180 Сайынгыны саппабынан биллэ —
Салайан кэбиһэ-кэбиһэ
«Саныр сирбэр тийдэрбин», — диэн
Саллыбакка айаннаан истэ,
Күһүнүнү көмнөбүнэн биллэ —
Күүстээх үлүгэрдик кымныылаан кэбистэ,
«Күүтэр сирбэр тийдэрбин», — диэн
Күрдүргэччи сиэллэрэн барда,
«Аччыктаатым», — диэн
Аһырга ааҕайбата,
5190 «Тугайбатым», — диэн
Тоторго дуумайдаммата,
Сирэйттэн-харабыттан
Сиэрэ уота саккыраан
Хараба халлааны билбэт буола
Хаар мэнэрик буолла,
Сирэйэ сири билбэт буолан
Сэлээр мэнэрик буолла.
Бу иһэн
Өйдөөн-төйдөөн көрдөгүнэ —
5200 Танныбыт таҕаһа
Санныгар тахсан
Тартаччы хатан хаалбыт,

- Кэппит этэрбэһэ
 Ингиириттэн эрэ ингнэ
 Элэйи хатан хаалбыт.
 Кини киһи
 Эмньик кунга
 Эллэнэн барбыт,
 Хангыл кунга
 Хайдан барбыт,
 5210 Толуу кунга
 Туллахалдьыйан барбыт,
 Уһун санаата кылгаабыт,
 Күүстээх санаата көйгөтүйбүт,
 Киэнг көхсө кыараабыт,
 Кэтит үтүгэнэ бүөлэммит.
 Кини киһи
 Хотугу хомпордоох хайаны
 Хопто кыыллыы куһуура көтөн
 Хотугу кырыытынан түспүт,
 5220 Холлоруктаах кунуһун түөрбүт,
 Собуруу соххор халлааны
 Суор кыыллыы суруйа көтөн
 Собуруу кырыытынан түспүт,
 Содуомнаах суолун тобулбут,
 Илинги идимэрдээх халлааны
 Элиэ кыыллыы элээрэ көтөн
 Илинги кырыытынан түспүт,
 Идимэрдээх кырыытынан эргийбит,
 Арбаа алдыхайдаах халлааны
 5230 Арбаа сырыытынан түспүт,
 Алыа¹⁵¹ кыыллыы айгыста көшпүт,
 Алдыархайдаах аартыгын арыйбыт.
 Дойдута буоллабына –
 Туут балык¹⁵² баһын курдук,
 Чоноччу таттарбыт
 Тумулааттардаах буолбут,
 Унаар-тунаар урсуннаммыт,
 Уһун дураан хочоломмут,
 Улуу чысхаан сыһыыламмыт,

- 5240 Кытара кырбаһар саталаммыт,
Кылана улуйар тыалламмыт.
Тулата тунааран көстүбэтэх
Туустаах тумара байхал
Туналыйан көстүүтүн
Тула өттүн диэки
Үргүннэх мастара
Үрэллэ үүммүттэр,
Курунгах мастара
Куугунуу үүммүттэр.
- 5250 Төлкөлөөх түмэн буор хайа
Түмүллэн кэлэн
Түрбэлээх туос¹⁵³ курдук,
Түрүллэ үнкүрүйэ үөскээбит
Түгэх тардыытыгар тийдэ.
Онуоха баара
Ат сылгы барахсан
Ийэ көлөһүнэ
Иэнинэн саккыраан,
Аҕа көлөһүнэ
- 5260 Арҕаһынан саккыраан,
Бэгэл-тэгэл тыынан,
Бэгдэс-игдэс туттунаат,
Сардырбаччы тыбыыраат
Сахалыы сангараары,
Кирилэччи кистээт
Киһилии кэпсээри,
Тохтуу биэрээт
Саҕа сангаран
Сатарытан барда: (Хара Дьоруо Ат)
- 5270 – Анны-һаа!
Анны-һаа!
Туруу бараан дойдуга
Тугуттаан үөскүөхпүттэн
Тойонноотор тойонуом,
Аан ийэ дойдуга
Айыллан үөскүөхпүттэн
Аҕалаатар аҕам,

- 5280 Ийэ бараан дойдуга
Иитиллэн үөскүөхпүттэн
Иччилээтэр иччим!
Аналлаах атын,
Соргулаах сонобоһун
Быстар кэриэс тылын
Былаанныы санаан көр,
Кэриэс-хомуруос тылбын
Кэрэхсии истэн тур!
Уон тарбаххынан уурталаа,
Биэс тарбаххынан билгэлээ.
5290 Бу туран өйдөөтөххө –
Уон улуус улахаттарыныын
Утары көрсөнгүн
Уон тарбаххынан
Ууналаһа оонньуур күнгэр,
Биэс улуус бэттэриниин
Утары көрсөнгүн
Биэс тарбаххынан
Мээрэйдэһэр күнгэр
Төрөөбүт төрүккүн түөстэриэхтэрэ,
Ытык тымыргын ырыттарыахтара,
5300 Аба төрүккүн аахтарыахтара,
Ийэ төрүккүн этиттэриэхтэрэ.
Онуоха баара
Айан төрөппүт
Аар тойон аҕам
Албан аата кимий диэтэххинэ,
Күнү көрбүт
Көмүс ийэм
Дьохун сураба кимий диэтэххинэ –
Толоон сыһыы мунунан
5310 Торолуйа үөскээбит
Тобус уон тобус
Турабас дьуһуур атыырдаах
Тойборуун Тойонтон,
Сир сибиир үрдүнэн
Сиэтиллэн тэнийэн үөскээбит

- 5320 Сэтгэ уон сэтгэ
Сиэр элэмэс биэлээх
Сир Нинсилэ Хотунтан
Кириилэрэ кэнээбит,
Тахсыылара наһаалаабыт кэмнэригэр,
Тобус уолларын тобожо,
Абыс кыыстарын ардайа
Тобус ыйгын
Туола туолумуна сылдьан
Тутах төрөөбүт буруйгар,
Ол үөһээ дойдуга
Оһоһос түгэбэ оргунньугу¹⁵⁴
Оһолуур оһоһуулара суох буолан,
Тэллэх түгэбэ ньирэйи
- 5330 Тэнитэр ыйаахтара суох буолан,
Атыыр бэдэр тириитин
Арыя тардан ыланнар
Аттара уурбуттарын курдук,
Аламай маһан күнүн
Аһаарыйа ойон
Айыыһытын аттанар күнүгэр
Тутах төрөөбүт буруйгар
Торуой буорга дугдалаабыттар,
Ороһу төрөөбүт айыыгар
- 5340 Орто буорга олохтообуттар.
«Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах,
Күн өркөн улууһа
Күөмчүрэр күнүгэр,
Көмүскэс санааланан
Күннэрин-ыйдарын таһаардын,
Күлүгүрбүт көстүбэт күлүгү
Күөйэ хааман
- 5350 Күнүһүнэн күндээритэн,
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймаһын
Атабастанар күнүгэр

- Аһыныгас санааланан,
 Адабыйбыт атабаस्ताбылларын
 Арыяа хааман тахсан
 Аламай күннэрин көрдөрдүн.
 Халын хайа курдук
 Хахха буоллун,
 5360 Суон хайа курдук
 Дурда буоллун,
 Уон тарбахтаах
 Утары ууммат,
 Татаар тыллаах
 Таба эппэт
 Буор сибиир ийэ
 Буйуна буолан,
 Аба сибиир
 5370 Аатгааба буоллун,
 Күн сириин
 Күүстээбэ буоллун,
 Сааһын тухары самныбатын,
 Үйэтин тухары өттүктээбэтин,
 Өстөөхтөрүн өлөрөр
 Өһөхтөөх санааланнын,
 Саастаахтарын самнарар
 Сайабаас толкуйданнын,
 Үнгүү үөрбэ
 Үөлээннээбэ буоллун,
 5380 Атара батас
 Аналлааба буоллун,
 Ангаардастыы аатырдын,
 Соботохтуу суобаһырдын,
 Халтырытары билбэтэх
 Хатарыылаах дьылбэхтэннин,
 Хапсабай харыланнын,
 Хатан сулус харахтаннын,
 Хангалас Боотур аатырдын!
 Хара бараан түүнү
 5390 Хайа көтүтэр,
 Хаппахтаах хара дьайы

- Халбарыта сүүрдэр,
Харага халлаан
Харабата буолбут,
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан турабас өгнөөх
Хаамыы дьоруо аттаннын!
5400 Кини обургу
Буутун этэ буһуутугар,
Холун этэ хойдуутугар,
Синин этэ ситиитигэр
Абыс уон абыс
Ааһар албастаннын,
Тобус уон тобус
Куотар кубулубаттаннын,
Үөһөөнөн-аллараанан
Үс биис ууһун
5410 Үөрбэ буолан сиидэлээтин,
Алларааннан-үөһөөнөн
Алта биис ууһун
Атара буолан сиидэлээтин,
Куотар кубулубаттаах
Хорсуна буоллун,
Ааһар албастаах
Атамаана буоллун», — диэн
Одун Хаантан онһоһуулаах,
Дьылба Хаантан ыйаахтаах,
5420 Орто дойду
Онһордаах далбарыгар,
Тобус уон тобус
Түйгун бухатыыр
Тура төрөөбүтгэритгэн
Биир да бухатыыр
Туора дойду
Тойоно буолан
Тулуйан хаалбакка,
Сырдык тыыннарын сысхалламмытара,

- 5430 Үрүг тыыннара өлбөөрүйбүтэ,
Ухун унуохтара урусхалламмыта,
Кылгас унуохтара кыдымахтаммыта.
Онон
Сүүһүн туолар сүдүрүүнэ,
Сүүс үйэ тухары
Сүүрэ оонньуур илбистээх
Сүдүрүүннээх сүүнэ бухатыыр
Эн эрэ буолангың,
Ыалга баппат
- 5440 Ыар чымаар ааттанан,
Суолга баппат
Суон судулу сурахтанан
Тура төрөөбүт
Тускуллаах буолуохтаабың.
Ол быһыытынан
Миинэр мингэн,
Көлүйэр көйгөн,
Аналлаах атын,
Соргулаах сонобоһун
- 5450 Мин обургу,
Үүт кулгаахпынан киирэн баран,
Хангас харахпынан тахсан,
Дьүһүн кубулуйан,
Тобус уон төгүлүн туолбут
Туу сүгэхэрдээх
Туора дойду
Тууһут оһонньоро буолан
Тура хааман тийиэхтээххин.
Ол
- 5460 Кыргыһы-охсуһу
Кылааныгар төрөөбүт,
Кыраһа түүлээх
Кыыс кэрэ аттаах,
Кырылаах сутуруктаах,
Кыыһырымтыа хааннаах
Кыыс Мындырыал обургуну
Чугуруннуу оонньуур

- 5470 Чуоѳур дьоруо аттаах
Дуурай Боотур
Күтүөттээбит күнүн көмчүөрүтэн,
Кэргэннэнэр кэмин кэбиннэрэн,
Арсан Дуолан аймаҕын
Атамаан бухатыыра,
Ааһар албастааҕа,
Абыс кырыылааҕа,
Улуу дьаалы
Уоруку-Суоруку Бухатыыр,
Тохтубат хааннаах,
Тостубат унгуохтаах,
5480 Тоѳус арсыын сотолоох,
Тоѳус төгүрүк суукка
Туолуутугар тыынар
Дулла хара аттаах
Дундуруочай Бухатыырдары —
Үс бэйэлэрин
Үөрэѳэс курдук үлтүрүтэн,
Бухатыыр бэйэлэрин
Буулаҕа курдук булгурутан,
Дуурай Боотуру гытта
5490 Дундуруочай Бухатыыры
Систэрин үөһүн
Сирийэ тыытан,
Сиэѳин тиэринэ-тиэринэ,
Симэһин хааннарын сэймэктээн,
Сиик курдук
Симэлитэн эрэрин
«Көмүскэһэбин», — диэн
Кыыс дьахтар
Кылаан бэрдэ
5500 Кыыс Мындырыал обургу
Кыһыл хаана тохтон,
Кырааскалаах сырайа кубарыйан,
Абааһы уолун
Арбаһыгар мииннэрэн
Атты түһэн ээрэ буолуо.

- 5510 Онно тийэн
Абааһы уолун
Атамаанын кытта
Үнгүүннэн көрсүһэр
Үөлээннээх доһор буолан,
Атаранан көрсүһэр
Аналлаах атас буолан,
Атабастанан эрэр
Айыы хаан аймабын,
Ымса түһэллэрин
Сүүстэриттэн өйөөн,
Иттэннэри түһэллэрин
Кэтэхтэриттэн өйөөн,
5520 Көмүскүүр күлүк хайа буол,
Аһынар алтан куйах буол!
Онно тийэннгин
Кубулуммут мөссүөнгүнэн
Туох тыллаах-өстөөх буолалларын
Истэ дьарыгылаан туран
Бэйэбин бэйэнг билэннгин
Бэскилэнэн¹⁵⁵ көрөөр,
Уон тарбахтаргын
Устаты тутан сыаналаар.
5530 Онтон мин
Сыа бэйэм сылайдым,
Эт бэйэм элэйдим,
Толору кунум толугураата,
Хангыл кунум халбыдаата.
Хаһан наада буолар күммэр¹⁵⁶,
Халлааны хайа хаһытаан,
Салгыны сайа үөгүлээн
Ынгырар күнгэр,
Ыраах да буолларбын
5540 Ыкса буола охсуоҕум,
Суох да буолларбын
Субу баар буолуоҕум.
Халын хаһалана,
Хангалас былчыннана,

- Тутум сааллана,
Дьуһуур быһыылана
Барарым буолла.
Эн тийэр сириг –
Үс төгүрүк сууккаба
5550 Үөгүлүү-үөгүлүү сүүрдэххинэ,
Алта төгүрүк күн
Абара-абара айаннаатаххына
Тийэр сириг.
Хасты мэнэрик аартыгы
Хайа хааман табыстаххына –
Ингэлээх тыал тыалырбыт,
Идимэрдээх былгыт иэнигийбит,
Күүстээх силлиэ күөннэммит,
Ахсым силлиэ аргыстаммыт,
5560 Эт арытыын курдук
Энсиллэ турар
Эрэдэһин тимир көпсөлөөх,
Ингэрэ далай байхал
Илин тардыстар энгийэтигэр,
Биэдимэстээх алаас саба
Бэтэрээ ии хайатыгар,
Абыс алдыаммат хайанан
Атахтанан оҥоһуллубут,
Күтүр күрбэ таас хайанан
5570 Көпсөлөнөн оҥоһуллубут
Уйуулаах уорбалаах,
Тулуйуулаах дьулайдаах
Күүстээх көпсө курдук хатыһар,
Быһыт быа курдук эриссэр
Дайбаһыылаах таас
Таабырынса хайатыгар
Улуу бухатырдар
Охсуһан-охсуһан
Омуннара тостон,
5580 Уһун унуохтара
Урусхал буолан,
Кылгас унуохтара

- Кыдымах буолан
 Сыталлара буолуо.
 Онно тийэнгин
 Окко түспүт
 Онгоһуун билиэбэ,
 Сиргэ түспүт
 Сэбэрэинг билиэбэ.
 Аны кэлэн
 5590 Эн айыыҥ инньэ,
 Мин айыым инньэ.
 Тойонноотор тойонуом,
 Убайдаатар убайым,
 Быдан дьыл
 Быттыгар быралыйар
 Бырастыы буоллун!
 Анньы-һаа!
 Анньы-һаа! — диэн
 5600 Алгыс албаан,
 Айдааран бүтээтин кытта,
 Ханалас Боотур обургу
 Хапсабай бабайытык
 «Сөпкө эттэ ээ», — диэн
 Сүрэбэ сөбүлээн,
 Аналлаах атын
 Арбас мындаатыттан,
 Туһааннаах сонобоһун
 Тулуйуулаах уорбатыттан
 Ырыалаах оттообор чэпчэкистик
 5610 Ыстанан түһээт,
 Аналлаах атын,
 Соргулаах сонобоһун
 «Сөпкө эттин», — диэн
 Сүүһүттэн сыллаата,
 Уоҕа ханыар диэри
 Уоһуттан убураата да,
 Санга аллайа түһэн баран
 Салайан кэбистэ да,
 Самыыга охсубута —

- 5620   Ат сылгы аатгаба,
Сонобос сылгы сорсуннаба
Түөрт уордаах туйабыттан
Түптэ хабыллаат
Мунду балык курдук,
Буллугуруу тохтор
Муус адырыын хайалаах,
Сур күүдээх курдук,
Суккуруу тохто турар
Суорба таас хайалаах
- 5630   Собуруу соххор холлорук халлаан
Сураанынын диэки
Солко былааты
Субуйа тарпыт курдук,
Субурба уот буолан
Субурус гыммыт
Сураанына эрэ
Субуллан хаалла.
Маны көрөн,
Махтайа сөбөн
- 5640   Охсуһууга туттар
Обурук батаһын,
Кыргыһыга туттар
Кыырыктаах үнүүтүн
Төрбө туос курдук
Түүрэ тугаат,
Төбөлөрүттэн кэлгийэн
Түү мээчик гынна да,
Хангас сиэбигэр уктан
Хам имэринэн кэбистэ.
- 5650   Ол гынан баран,
Үтүө киһи обургу
Үстэ кубулуйан,
Бэрт киһи обургу
Биэстэ дьүһүн уларытан
Үнкүрүс-күөһэлис гынаат,
Тобус уон тобуһун туолбут
Тууһут оһонньор буолаат

- 5660 Торуоска тутуурданан,
Туу сүгүүлэнэн
Уйуулаах уорбалаах,
Тулуурдаах дьулайдаах,
Дайбаһыылаах таас
Таабырынса хайатыгар
«Манан буолуо», – диэн
Бааданнаан бара турда.
Өр да айаннабытын билбэтэ,
Өтөр да айаннаабытын билбэтэ.
Ийэ көлөһүнэ
- 5670 Иэнинэн саккыраан,
Аҕа көлөһүнэ
Арҕаһынан саккыраан
Көстүбэт буола
Көлөһүн тахсан,
Быстах-истэх тыынан,
Быгал-тэгэл көрөн,
Аппа сиртэн атаралаан,
Томтор сиртэн туруйалаан,
Тэхтир сиртэн тэмтэрийэн,
Тэлээс-былаас түһэн
- 5680 Тэмтээкэйдээн иһэн,
Өйдөөн-дьүүллээн көрбүтэ,
Дайбаһыылаах таас
Таабырынса хайатын
Дабайан тахсыбыта –
Дуурай Боотуру кытта
Дундуруочай Бухатыыры
Абааһы уолун ааттааҕа,
Соҕуруу уолун сорсуннааҕа
Улуу дьаалы
- 5690 Уоруку Суоруку Бухатыыр
Оһол ойоҕостотолоон,
Алдьаххай артыаллаталаан,
Иэдээн энгээрдэтэлээн,
Хангас харахтарын
Хаанынан сууннаран,

- Уна харахтарын
Уунан сууннаран,
Албан аатгарын алдытан,
5700 Суон сурахтарын сууйан,
Улай хаанынан уһаартаан,
Кыа хааннарынан кырааскалаан,
Сырдык тыыннарын сыхаллаабыта,
Үрүг тыыннарын өлбөөрүппүтэ —
Алар мындаалара эрэ хаалан
Үөһээ тыына тыыналар
Үрүг күүгэнинэн
Өбүйэ сышпыттар.
Кыыс Мындырыал обургуну
5710 Бодотун бохтотон,
Күүһүн күлгэдитэн,
Ат курдук көлүйэн,
Атыыр курдук күйөн,
Аттата сылдьан
Арбаһыттан миинньэн,
Амаан-дьамаан айабынан
Алларастыы күлэ-күлэ:
«Хоойго сытар
Холоонноох добор онгостуом,
5720 Тэллэххэ сытар
Тэннээх добор гыным,
Ап соллонг бийһин
Аба баһылыга буолан,
Айыы дьахтар ойохтоох аатырыам,
Собуруу бөбө бийһин
Суон дурдата буолан
Суох үчүгэй ойохтоох аатырыам,
Көстүбэт бийһиттэн күллэхпин
Үтүгэн түгэбиттэн үөрдэхпин», — диэн
5730 Көхсүн иһигэр
Күгүнэйэ-күгүнэйэ
Күлүгүн күйэ харбаан,
Күлэ-күлэ
Көрүлүү сырыттабына,

- Тобус уон тобус саастаах
 Тууһут офонньор
 Торуой хааман тийэн
 Тус иннигэр
 Турунан кэбиһээт
 Тойук туойа турбута үһү: (Тууһут Офонньор)
 5740 – Дьэ-ээ-э буо!
 Дьэ-ээ-э буо!
 Дойду иччитэ
 Доһуоруйа Баайтан,
 Сир симэбэ
 Сириэдийэ Хотунтан
 Абыс кыыстарын ардайа,
 Тобус уолларын тобоһо
 Эрэйи-буруйу элбэтэргэ,
 Сору-муну соноторго
 5750 Ааһа куотар албастанан,
 Куота көтөр кубулбаттанан,
 Акка ыртаһа
 Аһаардастыы түспэт,
 Албан ааттанан,
 Кутуйа мунунан
 Кубулбаты курданан,
 Атыйах мунунан
 Албаһы аларданан,
 Иннинэн сирэйдээби
 5760 Ииннииргэ ыйаахтанан,
 Уһаты уллунгахтаабы
 Урусхаллыырга уураахтанан
 Абыс ойоһоһу алдыаппытын,
 Тобус ойоһоһу тоһуһпунун
 Бачча буоллун!
 Сэтинг-сэмэн тоуллаба,
 Ыйаабын-ырбан ситтэбэ,
 Бүгүһнү ааттаах күһнэ
 Тоһоһон тостубут,
 5770 Үөрбэн үрэлибит
 Сураһын истэммин,

- Суол суоллаан
Соруйан кэлэммин,
Улуу дойду урсуннааҕар,
Атын дойду атамааныгар,
Туора дойду тойонугар
Ат буолан миинньиллибиккин,
Обус буолан көлүллүбүккүн
Көрүөм баар эбит,
5780 Саатта буоллун
Сараһын кыһа,
Иэхэй буоллун
Иэлиһэй кыһа!
Өссө эн баҕас
Улуу дойду урсуннаабын
Уоруку Суоруку Бухатыыры
Сирэн силлэнгнээбит
Сирэйгин ньии!
5790 Сырайгыттан үрүн түүнүк
Сыыгыныы үллэн табыстабына,
Уһаат¹⁵⁷ быһаҕаһын саҕа
Урдаах төбөлөннөххүнэ,
Ирингэлээх иэдэстэннэххинэ,
Сахсырҕалаах чанчыктаннаххына,
Кулугур кулгаахтаннаххына,
Куураҕас хааннаһаххына,
Тараах иэннэннэххинэ,
Тараһа тириилэннэххинэ,
Өлөр күнгэр
5800 Өй кириэбэ,
Саатта буоллун да,
Саатта буоллун,
Сараһын кыһа! – диэбитин
Хайҕал диэни
Хастыы истибэтэх,
Сөбүү диэни
Сөбүлүү истибэтэх
Иэлиһэй уола –
Эмэкэт сырай,

- 5810 Абааны уола –
 Алдыаммыт аях,
 Улуу дьаалы обургу
 Уоруку Суоруку Бухатыыр
 Үөрбэтэх бэйэтэ үөрэн
 Үөгүлүү түһээт
 Үөһө хантас гынан көрдө да –
 Хантан да
 Хайбал санга кэлбитин
 Хасты билбэтэ,
- 5820 Кыыс Мындырыалы
 Арбаһыттан ат гынна,
 Алчаччы миинньибитин
 Араары анньан баран,
 Тобус уон тобуһун туолбут
 Тууһут офонньору
 Таба көрөөрү,
 Чарапчылана-чарапчылана
 Татынньахтыгы сырытта,
 Ситэ көрөөрү
- 5830 Сири таһыйа-таһыйа
 Сингнэгэлии сырытта.
 Бу сырыттабына
 Үтүө ньуурун
 Үрдүттэн анныгар диэри
 Өйдөөн көрдөххө –
 Доруоп саа чумпуурун
 Туруору туһут курдук,
 Тумна хара
 Тимир чыллырыыт баттаба
- 5840 Мэннэрик¹⁵⁸ өлүү төрдүгэр туттубут
 Мэниппиэс тириитэ бэргэхэтин
 Тобулу үүнэн тахсан
 Токуруйан түһүүтүгэр,
 Түгэх күрдэх¹⁵⁹ маһын
 Түөрэ анньыбыт курдук,
 Түөрт илии түүнүктэнэн
 Түгнэри тардан киирбит,

- 5850 Түрдэстигэс сүүһүн
Лүһүрдүү тонсуйар эбит.
Хаайдык унгоубун¹⁶⁰ хатарбыт
Хаппах маһы
Хайа тардан ылбыт курдук,
Хас эмэ илии ирингэлээх,
Хаспахтаах хаастаах эбит.
Сүүһүн хаба оттотугар
Сөрүөстэ сатаан баран
Ханньары тардан тахсыбыт
Муус кынчыалба харахтаах.
- 5860 Ол харабын дуома
Эргэрбит этэрбэс уллунун
Элийэ баттаан ылбыт курдук,
Эрбэнг-тэрбэнг
Эргичиннии сылдыар
Эргэлээх эбит.
Соҕотох харах буолан
Содуома суох буолбат эбит –
Ситэ көрбөккө
Сири көрдөрөн,
Таба көрбөккө
- 5870 Таабы көрдөрөн,
Өрө татынньахтатан
Өмүрэх гыммыт,
Суох сири одуулатан
Сонумтабай онгорбут.
Буулаба маһы
Булгу тардан ылан
Буордары-сыыстары
Мунньа уурбут курдук,
Туоруу сатаан баран
- 5880 Токуруйан киирэн,
Дьэбиннийбит курдук
Тимир дьэллик
Хаансаар¹⁶¹ муруннаммыт,
Хаана-сиинэ сынньылыбыт,
Хара буор тибиллибит,

- 5890 Хас эмэ көс сиртэн
 Харааран көстөр
 Хаспахтаах хара таныыламмыт,
 Үөһээ-аллараа өттүгэр
 Үөн-көйүүр ыһан,
 Өлүүгэ өлбүт
 Сиэр сылгы
 Сиэллээх кутуругун
 Сирийэ тыытан ылбыт курдук,
 Ыраах-ыраах дьайыгыраабыт
 Ымына-тымына бытыктаммыт,
 Өлүү онкучаба
 Өнгөйөн сытарын курдук,
 Үөһээ-аллараа
 5900 Сыыр быстыбытын курдук,
 Сыллары тардан тахсан
 Сыста үүнэн баран
 Сытабынан аңылыйа сылдьар
 Амаан-дьамаан айахтаммыт,
 Тараадыа хаппыт
 Таналайын ортотунан,
 Дьэбиннээх кыстыгы
 Түөрэ уурбут курдук,
 Тимир эминэ
 5910 Тиистээх эбит,
 Биэстээх оҕо саба
 Мэннээх иэдэстэммит,
 Удьаа хамыйах баһын саба
 Урдаах уостаммыт,
 Сыын-сыраан сырайдаммыт,
 Иринэ хаар иэдэстэммит,
 Сахсырбалаах чанчыктаммыт.
 Тобус үйэ тухары
 5920 Ньюурдаахпын диэн
 Ньюоска ууну сыһыарбатаба —
 Чокуур таас курдук
 Тооруттан түспүтүн
 Тоһуйан ылан

- Тобурѳаччы сиир эбит.
Сэтгэ үйэ тухары
Сирэйдээхпин диэн
Сииги тиэрдибэтэбэ –
Эстэриит чокуур курдук
Эмтэрийэн түспүтүн
5930 Хаба охсон ылан
Хабырѳаччы сиир эбит.
Маннык ааттах киһи
Быһыытын-майгытын
Былаанныы көрөн турдахха,
Танаһын-сабын
Таарыйан аастахха,
Этэрбэһин тумсуттан
Үрүт ньууругар диэри
Өрө көрөн таһаардахха –
5940 Тингилэбинэн тиэрэ үктэммит,
Уһаты онньунан барбыт,
Тарбахтарын төбөтө
Тас өттүгэр быкпыт,
Сиргэ үктэннэбинэ
Сири сиирэ үктүү сылдыар,
Тынгырахтарынан тырышпайдаабыт,
Тимир ньолутуоха
Тэрэнсэ этэрбэстээх,
Ырыганнаан өлбүт
5950 Ытык тириитэ
Ыадаѳар ыстааннаммыт,
Сотууннаан өлбүт
Собулѳа тириитэ
Сутуруо танастаммыт,
Мэниппиэс тириитэ
Мэрэбэдэй саѳа
Биристээнки¹⁶² үтүлүктээх,
Суор тураах
Собулѳатык бараабыт
5960 Сутаакы тириитэ
Суодаѳар сонноммут,

- Ирэр халлаан
 Эмэкэт быллыта
 Энгээрдэһэ тахсан
 Эриллэ хатыллыбытын курдук,
 Эриэн үөн кыыл тириитэ
 Эриэн курдаммыт,
 Дьэллик күүрт ыт
 Тингилэбин тиэрэ тарпытын
 5970 Дьэбиннээх дьэс тимэхтэммит,
 Арбаа халлаан
 Ап-салабай быллыта
 Хап курдук хаалтыыстанна,
 Собуруу халлаан
 Субай быллыта
 Доп курдук ньоһумуойданна.
 Маннык ааттах киһини
 Эргийэ сылдьан
 5980 Инниттэн-кэнниттэн көрдөххө –
 Түөһүттэн ылата
 Түөрэ мөтөгөр,
 Ойоһоһуттан ылата
 Олуйа сөрүөстүгэс,
 Кэнниттэн көрдөххө –
 Кэдэрчи бөкчөгөр.
 Бу түөһүттэн
 Соботох илии
 Хайдан тыыллан киирэн,
 Хары диэкки өттө –
 5990 Хапсабайдаһарга үчүгэй гына,
 Хахыйах маһы
 Хайа тарпыттыы,
 Икки салаа буолла,
 Бу илиитин
 Уһун өттүнэн...¹⁶³
 – Эр-дьаалы! (Уоруку Суоруку Бухатыыр)
 Эрт-татай!
 Бай-бай, добоор,
 Бай-бай, добоор!

- 6000 Тобус уон сааһын туолан
Ньохчойо кырыйдар даҕаны,
Күн өркөн ууһуттан
Көмүскэс санаалааҕы
Көнө сүрэхтээби
Көрүөм баар эбит ээ,
Аҕамсыйа кырыйдар даҕаны,
Айыы хаан аймабыттан
Аһыныылаах санаалааҕы,
Абыраллаах тыллааҕы
- 6010 Анаарыам баар эбит ээ,
Ол иһин даҕаны
Мин диэтэх киһи
Биллибэт буолуом дуо?
Биэрэк-биэрэк аайы
Биэтилэ¹⁶⁴ буолан ыйааннабым,
Аартык-аартык аайы
Аан буолан аһылыннабым,
Тумул-тумул аайы
Тоһоҕо буолан саайылыннабым,
- 6020 Кыһыһырбат санаам кыйданан,
Кырыыстаахтарбын кыайан,
Уобурбут санаам убарыйан,
Умсуулаахтарбын умсаран,
Өһөх хаанынан өйүөлэнэн,
Буһук хаанынан буодуланан,
Арыы этинэн аһылыктанан,
Тойон этинэн тотурбаан,
Хайбахтаах хара быары
Хабыалыы оонһуур күнүм,
- 6030 Ньохтолоох тойон сүрэби
Толлох-туллах ыстыыр күнүм
Күн бүгүн күөрэйэн
Күлүмүрдүү тахсыбытын
Көрөллөөр-көрбөттөр!
Үтүөтүттэн мөкүтүгэр диэри
Үөрэллээр үөрбэттэр!
Үөрдэхпин ньи, оҕолоор!

- 6040 Үөмэн да тахсыбат
 Өрөгөйүм үрдээтэбэ,
 Ыттан да тийибэт
 Ырба дьаалым ситтэбэ,
 Ангаардастыы аатырдабым,
 Соботохтуу суобаһырдабым,
 Мин диэтэх киһини
 Уон тарбахтаах
 Утары уунуо,
 Үөһээ харахтаах
 Умса көрүө,
 Татаар тыллаах
- 6050 Таба этиэ,
 Ат тыллаах
 Араары туойуо,
 Хомуһун тыллаах
 Хоннору туойан
 Хото санарыа дуо?
 Арба да, оҕолоор,
 Айыы хаан аймабыттан
 Абааһы тириитин бүрүммүт,
 Өлүү тириитин үлүммүт,
 Сотуун тириитин суорбаннаммыт,
 Өлөрүүттэн атынна
 Өбүллүбэт өттүктэммит,
 Алдьатыыттан атынна
 Атыллаабат атахтаммыт,
 Самнарыыттан атынна
 Сарбаннаабат илиилэммит,
 Охторууттан атынна
 Охсуспат оҕоһууламмыт,
 Ураанхай аймаһын урсуннааба,
 Айыы аймаһын ааттааба,
 Күн улууһун күүстээбэ,
 Бүдүүрүйбэт сүһүөхтээх,
 Бөбө мөссүөннээх,
 Сылайбат ингиирдээх,
 Сытыы сындааһыннаах,
- 6070

- 6080 Халтарыйбат харылаах,
Хапсабай тарбахтаах,
Харанга халлаан
Харангата буолбут
Хааннаах дьилбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харангаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өнгөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур диэн,
Төрөөбүт диэн
Түүлбэр киирбиттээх,
Ол эрэ дьаалы
- 6090 Онгоһуота кырдык буоллабына,
Орускуот онолуур,
Эрэй энгээрдиир,
Мун бойбурдуур,
Сор суорҕанныыр
Кини эрэ баар буолуо.
Ол да буоллар
Кини даҕаны
Түөрт дойду
Түөкүнэ буоллаҕа –
Көстүбэккэ сылдьан
- 6100 Күүстээх аатырбытын иһин,
Биллибэккэ сылдьан
Бэрт сураҕырбытын иһин,
Кырдыга даҕаны,
Охтубатах онгоһуулаах
Онно даҕаны
Онгоһуум улаатыҕа,
Самныбатах ыйаахтаах
Онно даҕаны
- 6110 Саргым самныа суоҕа,
Хата, мин обургу
Тиэрэ уура сытыараммын
Тириитин хайытан,
Умса быраҕа сытыараммын

- Уорбатын хайытан,
 Ыылаах этин
 Ыстыы оонньообум,
 Уһун унуобун
 Оборо оонньообум,
 Сырдык сыратын сытытыабым,
 6120 Үтүө мөссүөнүн үрэйиэбим.
 Акка баппат
 Албан аатын алдыатаммын,
 Суолга баппат
 Суон сурабын сууйаммын,
 Ат гынан миинньэн,
 Обус гынан көлүйэн,
 Кыргыһы-охсуһу
 Кылааныгар төрөөбүт,
 Кыраһа түүлээх
 6130 Кыыс кэрэ аттаах,
 Кырыылаах сутуруктаах,
 Кыыһырымтыа хааннаах
 Кыыс Мындырыал обургуну
 Кыайан-хотон
 Хоойго сытыарар
 Холоонноох добор онгостор,
 Тэллэххэ сытыарар
 Тэннээх добор онгостор
 Хорон ойор күнүм
 6140 Ходьойо тахсыыта,
 Харыга охсор
 Хамначчыт оҕо онгостон,
 Сотоҕо охсор
 Сорук оҕо гынан,
 Түөрт аһытынан түһэрэн,
 Үүнэ сыалдьыйатын¹⁶⁵ быатын
 Төлөрүттэрэ оонньообум,
 Абыс аһытынан түһэрэн
 Алын таһаһым
 6150 Арыттарар оҕо онгостуобум,
 Аманабын астыыр,

- Кутуйатын холуннаран
Кишэйбитин киэптиир,
Топпойбутун тобулар күммэр,
Анчайар атабын
Анабыллаах маһынан
Алтаччы тардан биэрэр
Аналлаах хамначчыт гыныабым,
Кэнники утутан
6160 Кэтинчэбин ыйатыам,
Хойут утутан
Куллукабын кууртарыам.
Түбэхэрэ буоллар, баҕас,
Түнэлээн да көрүө этим, — диэн
Ырыа ыллаан
Ыра бара туран,
Утуругун тыаһыттан
Умса баран түһүөр диэри
6170 Улаханнык соһуйан,
Олоро охсоот,
Ойон турда.
Ойон тураат,
Ол-бу диэки көрөн,
Эмэх ойууннуу
Эккирии сырыттабына,
Ытык ойууннуу
Ыһыллангыны сырыттабына,
Хангалас Боотур обургу,
Тобус уон тобуһун туолбут
6180 Тууһут оҕонньор буолан
Кубулунан кэлэбин диэн,
Үөбүллүбэтэх бэйэтэ үөбүллэн,
Сангарыллыбатах бэйэтэ сангарыллан,
Этиллибэтэх бэйэтэ этиллэн,
Улаханнык уордайда,
Кытаанахтык кыһыйда,
Алыстык абарда,
Күүстээхтик көймөһүннэ,
Хараҕа халлааны билбэт буола

- 6190 Хастыы мэнэрик буолла,
 Кулгааба хобо чуораан курдук,
 Кулугур мэнэрик тыастанна,
 Унуох унуохтара
 Уһулута ойон табыстылар,
 Тымыр тымырдара
 Тырыта ыстаннылар,
 Имин хаана
 Иэдэһигэр диэри
 Таннары сүүрэн киирдэ,
- 6200 Омурдун хаана
 Уолугар диэри
 Умсары тардан киирдэ,
 Тарбахтарын тыаһа
 Таас хайа чабырбайыгар
 Танара табата
 Таннары сиэлэн иһэрин курдук,
 Лачыгырас тыастанна,
 Эрбэбин тыаһа
 Этинг эттэ,
- 6210 Икки харабын уота
 Икки өттүнэн
 Кыым уотун курдук,
 Кытыаста кыыһырда,
 Бысталаабыт тиит курдук былчыннара
 Быһыта ойон табыстылар,
 Хастаабыт тиит курдук харыллара
 Хабылыта ойон табыстылар,
 Суллаабыт тиит курдук сотолоро
 Сулбуруйа ойон табыстылар,
- 6220 Эрбээбит тиит курдук ингиирдэрэ
 Эриллэ хатыһан табыстылар.
 Хахай хаана хааннанан
 Сырбан эһэ курдук сырайданна,
 Торбон бөрө курдук ньуурданна,
 Тостубат унуохтанна,
 Тохтубат хааннанна,
 Киил мас курдук

- 6230 Кэдэрчи таттарда,
Хатын мас курдук
Ханаччы таттарда,
Тулаайах талах курдук
Чоноччу таттарда,
Кытыан угун курдук
Кыннары таттарда,
Өлөрсөргө өһүөннэннэ,
Охсуһарга онһоһууланна,
Кыргыһарга кыһалынна,
Самнаһарга санааланна,
6240 Сирэйитгэн сирэ уота сирдыгинээн,
Харабыттан хатат уота саккыраан
Сүһүөхтэрэ босхо барда,
Сүрэбэ көбөн кэллэ да,
Үнкүрүс күөһэлис гынан
Үстэ-түөртэ үөгүлээт,
Уруккута уруккутунан
Уурбут-туһпут оноолонно.
Өлөһсүүлээх үнүүтүн
Өрө тутта да,
6250 Кураахтаах батаһын
Куруттан ылла да,
Уун утары
Умса хааман тийээн,
Үгүс үтүө тыла суох,
Үтүө мөкү тыла суох
Суумаба сутуругун
Суулуу туттан баран,
Сулбу хааман тийээн,
Хааннаах кокуосканы
Хангас хаансаар муннун
6260 Харабар тийэ
Хайа анһан кэбиспитэ —
Хара биэ хабырбатын¹⁶⁶
Хайа аһпыт курдук,
Хара хаана
Халыйан тохтубутун

- 6270 Хабырбаччы саланаат,
Хар мэнэрик курдук
Ханыгытаамахтаан ылаат,
Хаспахтаах харабынан
Таба көрөөт
Татынньахтыы түстэ,
Соххор харабынан
Супту көрөөт
Сонумардык сонуйан
«Ханнык ааттаах
Хара баранаак
Хааннаах кокуосканан
Хадабалыыгын?» – диэт
Хапсабай бабайытык
- 6280 Хангас сутуругун
Хаардаах бугул саба гына
Хам тутта охсон,
Харыс да халбарыйбакка,
Уллунгах да уларыйбакка,
Тутум да туораабакка,
Аатын-суолун ыйытары
Адьяһын умнан,
Төрдүн төбөтүн түөһэри
Төрүт умнан,
- 6290 Уун-утары кэлэн
Уолуктаспытынан бардылар:
Кулгаах таастарыгар
Кууһуннарсан кэбистилэр,
Оңгойор уолуктарыгар
Охсуһан кэбистилэр да,
Эйэ диэн
Экчи эстэн
Силлэхэ-силлэхэ
- 6300 Сирэйгэ бэристилэр,
Хаахтаһа-хаахтаһа
Хараһа бэристилэр.
Куппут буолуо дэһэн
Куду харбастылар,

- Өлөр сирбит буолуо дэһэн
Өтүктэһэн бардылар,
Тыын сирбит буолуо дэһэн
Тынгырахтаһар буоллулар.
Хахайдыы хаһытаһан,
Өксөкүлүү үөгүлэһэн,
6310 Көрүлүүр күн
Күөнэ көһүннэ,
Охсуһар охсуһуу
Оноото көһүннэ.
Иккиттэн биирдэрэ
Иирээннэ кыайаары,
Иттэннэри ууран
Иэни таһыйаары
Эбэрдэлээх халлаанга
6320 Иэнигийэн иһиллэр гына
Иирэ талах курдук эриссэн,
Орой халлаанга
Ой дуораана буолан
Уораһыйан иһиллэр гына
Оройго бэрсистилэр,
Харсыһылаах орус курдук,
Хаайса хаамсаннар
Хаһытаһа-хаһытаһа
Халбарыссан бардылар.
Тарбахтарын тыаһа
6330 Таас хайа аайы
Чапчыйан иһилиннэ,
Ингиирдэрин тыаһа
Итир халлаанга
Этинг буолан
Илбиһирэн иһилиннэ,
Тэпсиһэр тыастара
Нэс үтүгэн¹⁶⁷ түгэбэр
Ньиргийэн иһилиннэ,
Охсуһар тыастара
6340 Орой халлаанга
Уораһыйан иһилиннэ.

- Кинилэр обургулар
 Тонг буору
 Тобуктарыгар диэри
 Тобулута үктээннэр
 Туруу бараан дойдуларын
 Тордуйалаах уу курдук,
 Долгулдьута хамсаттылар,
 Хаппыт буордарын
 6350 Хабахтарыгар диэри
 Хайыта үктээннэр,
 Аан ийэ дойдуларын
 Атыйахтаах уу курдук,
 Аймаан бардылар,
 Ириэнэх буордарын
 Иэччэхтэригэр диэри
 Имилитэ тэпсэннэр,
 Ийэ бараан дойдуларын
 6360 Иһиттээх уу курдук,
 Ингнэри үктээтилэр.
 Кэбэлийбэт кэтит сибиирдэрэ¹⁶⁸
 Киэбэ уларыйда.
 Үүнэр күөх оттуун
 Үнтү үктэннилэр,
 Ойоболуу үүнэр мастыын
 Ойута сыннылыннылар.
 Маннык ааттаах
 Уй-хай охсуһуутун,
 Кый-хай кыргыһытын
 6370 Абыс бэттэхтээх
 Аллараа дойдуттан,
 Абыс биис ууһуттан,
 Арсан Дуолай аймабыттан,
 Ап-соллонг биистэрэ
 Аллараа дойдуларыттан
 Орто дойдуга
 От-мас сингнэр гына
 Охсуһуу улаатта,
 Ас-танас бөбө

- 6380 Аанныы табыстаҕа,
Аһаан абыранныахпыт диэн
Ала ынахтарын
Адарай титиик сыарҕаларыгар
Таннары көлүйэн баран,
Суолу быһа
Сордонг салынҕын курдук,
Сотуун өлүүнэн сыптарыян,
Аартыгы быһа
Алыһар салынҕын курдук,
6390 Ай-сыраанынан сыһан,
Аһыыр-сиир аакка
Айаннаан тахсаннар,
Аһаардыы атахтарын,
Абыстыы ойобосторун
Араллаанҕа алдьаттаран,
Айака бөбөнү аргыстаһан
Аллараа дойдуларыгар
Түү мээчик курдук,
Төкүнүйэ-төкүнүйэ
6400 Төттөрү түстүлэр.
Өрөгөйдөөх халлаан
Үрүт мөнгүнүгэр олохтоох
Үс бииһин ууһа
Орто дойдуга
Охсуһуу улаатан,
Кыргыһыы кытаатан
«Ас үөл бөбө табыстаҕа», — диэн
Аһаан-сиэн абыранаары,
Үс биис ууһуттан
6410 Өрөгөйдөөх халлаан
Өрөбөтүн арыян,
Өнгөйөн көрөөрү
Өттүктэрин үнтүрүттэрэн,
Өлүү өттүктэнэн,
Өрө татынньахтаһан
Орой халлаан
Улахаатыгар олохтоох

- 6420 Уй-хай уолатгар,
 Кый-хай кыргыттар
 Одуулуурдуу олчойон,
 Таба көрбөт
 Талах мэнэрик буоллулар,
 Ситэ көрбөт
 Сэлээр мэнэрик буоллулар.
 Маннык ааттаах
 Улуу охсуһууттан
 Орто дойду
 Оһуордаах далбара уларыян,
 Сир сибиир
- 6430 Симэһиннээх киэбэ силигирээн,
 Үрэх-үрэх аайы
 Үөгүү-хаһыы үксээн,
 Аартык-аартык аайы
 Айдаан-куйдаан элбээн
 Хонуу куобаҕа
 Ардаахха¹⁶⁹ киирдэ,
 Уу балыга
 Туһахха туттарда.
 Ыттыын үрбэт,
 Ынахтыын мангыраабат,
 Киһилиин кэпсэппэт,
 Кэбэлиин эппэт,
 Өтөннүүн үөппэт гына
 Өлөссүһэр санаалаахтар
 Өрөлөһөн охсустулар –
 Орто дойду уола
 Онолуйа Бухатыыр
 Онолуйа-онолуйа
 Олоро угна,
- 6450 Сир уола
 Сингнэлийэ Бухатыыр
 Сингнэнэлии-сингнэнэлии
 Сиригэр тимирдэ,
 Сирэйин-хараҕын
 Сиэрэ уотугар

- 6460 Сирдынгинэччи сиэттэ,
Тангара уола
Таатыйа Бухатыыр
Татынньахтыы-татынньахтыы
Танаратыгар¹⁷⁰ тахсарыгар
Тараҕас мас төбө буолар
Далааһыннаах дайбаһыы буолла,
Ый уола
Ырҕайа Бухатыыр
Ырҕайа-ырҕайа
Ыйыгар тахсыытыгар
Ырдаттыйа ыпсыбат
Ырдьаа мэнэрик буолар
Ыар ылаттааһыылар буоллулар,
6470 Күн уола
Күскэйэ Бухатыыр
Күскэйэ-күскэйэ
Күнүгэр тахсарыгар
Күлэр мэнэрик буолар
Көмчүлгэннээх көрсүһүүлэр буоллулар,
Халлаан уола
Хантаарба Бухатыыр
Хантайа-хантайа
6480 Халлааныгар тахсарыгар
Хараҕаччы мэнэрик буолар
Хааннаах хабырыһыылар буоллулар,
Салгын уола
Сарайа Бухатыыр
Сарайа-сарайа
Салгыныгар көтөрүгэр
Саһыгар мэнэрик буолар
Саансыылаах охсуһуулар буоллулар,
Туман уола
6490 Туулайа Бухатыыр
Туллайа-туллайа
Туманыгар көтөрүгэр
Турар мэнэрик буолар
Тууспаан охсуһуулар буоллулар,

- Уу уола
 Унньулуйа Бухатыыр
 Унньулуйа-унньулуйа
 Уутугар тимирэригэр
 Удяа мэнэрик буолар
 Улахан охсуһуу арылынна.
- 6500 Кинилэр обургулар
 Отут хонук томтойо туолуор дылы
 Орой-оройдорун тобулаары
 Оройон туран охсуһууларыттан
 Тыыннара кылгаабакка,
 Тынгалара уһаабакка,
 Сэниэлэрэ быстыбакка,
 Сээбэстэрэ эстибэккэ,
 Муннуларынан-айахтарынан
 Борооску торбос баһын саҕа
- 6510 Бөлүөх хааннары
 Мүлчүрүтэ уһуугаат,
 Хата эбии
 Хатыалаһан бардылар,
 Охсуһан оломооттоһон,
 Кыргыһан кыһыллаһан
 Сирэйдэрин сиритэ сынньыстылар —
 Сииһик мунду хаанна олордулар,
 Харахтарын хайыта сынньыстылар —
 Хаан баламах оттотугар олордулар,
- 6520 Муннуларын тобута сынньыстылар —
 Мунду баламах оттотугар олордулар.
 Өһөх хаан үктэллэнэн,
 Хара хаан хапшарданан,
 Кыһыл хаан кытахтанан,
 Субай хаан сутуруктанан
 Тингилэхтэриттэн тибии типтэ,
 Уллунахтарыттан уот умайда,
 Атахтарыттан архаан аргыйда,
 Илиилэриттэн этин эттэ,
- 6530 Тарбахтарыттан чабылбан уота
 Таннары намылыйда.

- Үллэр этингинэн үүрүстүлэр,
Сааллар этингинэн сабыстылар,
Ынырыктаах тааһынан ыһыстылар,
Хаспахтаах тааһынан хабыстылар,
Этинг уотунан эмсэхтэннилэр,
Сата уотунан сабаланнылар.
Сүллэр этинг сирдьиттэнэн,
Сүүрэр илбис сүрүннэнэн,
6540 Күн быатын көтүрү,
Былыт быатын быһа,
Ый быатын ыһа
Симэһиннээхтик сиэһэн,
Одурууннаахтык охсуһан,
Кырыыстаахтык кыргыһан,
Содуом суумаҕа сугуруктанан,
Илбис иирээн энгээрдэнэн,
Оһол орускуот¹⁷¹ ойоҕостонон,
Тобус ыйа
6550 Туймаарыйа туолуутугар
Тынгалара уһаан,
Хапсаҕай баҕайытык,
Хары харыларыттан
Хапсан ылаат,
Өрө анныһан,
Өрүтэ хололоһон,
Симэһин хаанынан
Силлэхэн кэбиһээт,
Хара хаанынан
6560 Хаахтаһан кэбиһээт,
Истэрин түгэбиттэн
Эппэннэхэ тыынаат,
Тыыннара уһаан,
Тынгалара аччаан
Төбөтүгэр төрүөттээх,
Оттотугар оһоллоох
Унуоргы¹⁷² тыаттан
Оҕо киһи
Уостаах тийһэ

- 6570 Омолдуйан көстөр,
 Кыргас хайатыгтан
 Кыыс дьахтар
 Кырааскалаах хаана
 Кыыдамнаан көстөр
 Кыыда мабан
 Кыырыктаах батастарын
 Кып гыннаран ылаат,
 Хайырбастаах хара быардарын
 Хайыта түсүһэн көрдүлэр.
- 6580 Нохтолоох тойон сүрэхтэрин
 Тобулута түсүһэн көрдүлэр да,
 Кыһыл хаан утахтаах
 Кыырыктаах батастара
 Иэт быһах курдук иэбиллэн,
 Тон харыйа курдук токуруйан
 Оттотунан тостубутун
 Илиилэрин тас өттүнэн
 Илгэн кэбиспитгэрэ –
 Хаптаһын маһы
- 6590 Хайа тарпыт курдук,
 Хагдан буолаһын
 Хайа түһэн
 Хаачыгыр гына түстэ.
 Кинилэр обургулар
 Тутгар сэптэрэ
 Туһаны биэрбэккэлэр
 Тобус уон бууттаах
 Тимир чоомпо сүллүгэс¹⁷³ курдук,
 Дуулаба хаан сутуруктарынан,
- 6600 Тобус чампараактаах
 Чугуун дьулайдарын
 Тобута дайбастылар,
 Сирэйдэрин-харахтарын
 Сирийэ сынныстылар.
 Онтукалара баара
 Кумах курдук
 Куугунуу тобунна,

- 6610 Кунгнарын этэ
Куура хатан
Холбудаан барда,
Тарагаларын этэ
Чаарчыйа хатта,
Иинэ хатта,
Уостарын хаана
Уоста быһыылаата.
Кинилэр да буоллаллар
Сыа бэйэлэрэ сылайан,
Эт бэйэлэрэ элэйэн,
6620 Үөһээ тыыныыллара
Үксээн барда,
Мэнгэл-тэнгэл тыыныыллара
Биллэр буолла.
Онтон иһэн
Охсуһан-охсуһан
Уохтара хараан,
Кыргыһан-кыргыһан
Кыахтара баранан
Кэтэһиспит курдук,
6630 Кэннилэринэн тэпсэн,
Кэпсэтэр диэни билбэккэ
Кэлэбэй өлүү буолан
Көстөөх сирдэртэн
Көрсүһэн турдулар,
Унуор-унуор
Одуулаһан турдулар.
Көнгү түспүт көлөһүммүннэрин
Көлүйэ күөл сабаны
Көнгүтэ соттон ылан,
6640 Күн хоту ыһан күдээриппиттэрэ
Күлүйэ¹⁷⁴ күөл буолла,
Тоҕо түспүт
Торҕо көлөһүммүннэрин¹⁷⁵
Тоҕута соттон ылан ыспыттара
Кэнкимэ¹⁷⁶ күөл буолла.
Ол тураннар

- 6650 Үстүүтэ-түөртүүтэ
 Үөһээ тыынаат
 Өрөгөйдөөх халлаан
 Өрөбөтүн диэки
 Өрүтэ уһуугаан,
 Хабырыттар халлааны
 Хайыта хаһытаат,
 Былтарытар былыты
 Быһыта ыһытаат,
 Үнкүрүс күөһэлис гынан
 Үөһөөннэн-алларааннан
 Үөрбэ буолан түһүстүлэр.
 Үтүөнү булбатылар,
 Үөстэрин тапсыбатылар,
 6660 Өлүүнү таһаарбатылар.
 Итии уксуус буолан
 Истэрин түгэбинэн
 Имилитэ сүүрүстүлэр,
 Иэстэрин ылсыбатылар,
 Иннилэрин күөйсүбэтилер.
 Куота көтөр кубулуһаттанан,
 Аһа көтөр албастанан,
 Ытыһы таһынан
 Ый быыһа
 6670 Ыадыайар ыас харанганан
 Ыһыахтаһан көрдүлэр,
 Кытарар уотунан
 Кырбаһан көрдүлэр,
 Умайар уотунан
 Уһуутаһан көрдүлэр,
 Эрбии биитин
 Эр доборун курдук,
 Эриссэ сырыттылар.
 Онтон иһэн
 6680 Хомуһуннарыттан хоргутан,
 Албастарыттан аккаастаан,
 Кубулуһаттарыттан куотан
 Ама бэйэлэринэн

- Анныһа түстүлэр,
Илэ бэйэлэринэн
Иилистэ түстүлэр.
Ингиир ингиирдэрэ
Элэйиэн кэриэтэ
Эбии эпчимирдэ,
6690 Сындааһын сындааһыннара
Сылайыан кэриэтэ
Сытыы бэйэлэннэ.
Хатарыылаах харыланнылар,
Быһылааннаах былчыннаннылар,
Эрийсиилээх ингиирдэннилэр,
Өлөссүүлээх өттүктэннилэр,
Охторуулаах ойобостоннулар,
Тардыһыылаах тарбахтаннылар,
Тытыһыылаах тыгырахтаннылар.
6700 Торҕон бөрө
Ньюура ньуурданан,
Сырбан эһэ
Сырайа сырайданан,
Тон булгунһабы
Логлорута тыытан ылан
Турда¹⁷⁷ онгостоот,
Хатынга хатыннаах,
Хатыыс балык
Хабаҕа силимнээх
6710 Кэтиэн имиэн дойду
Киилэ кииллээх,
Уобул балык
Уорҕатын тириитэ киристээх
Толуон имиэн дойду
Туоһа туттарыылаах,
Туут балык
Өрөбөтүн тириитэ өрүөллээх,
Хахай кыылым
Хаана харыанчаҕалаах,
6720 Суор кыылым
Соното собулҕалаах

- Тэлээн охторун
 Тэлэкэчитэн ылаат
 Кулгаахтарыгар диэри
 Кутаччы тардан,
 Иэдэстэригэр диэри
 Имили тардан,
 Түүлээх обу
 Төбөтүгэр анньан,
 6730 Өлөр үөстэрин
 Үтүрү кынгаһан,
 Чараас сирдэрин
 Таба одуулаһан,
 Систэрин үөһүн
 Сирийэ тунаайсан,
 Нохтолоох сүрэхтэрин
 Тобулута кынгаһан,
 Хайҕахтаах быардарын
 Хабылыта кынгаһан,
 6740 Одуулаһа олчонноһо,
 Кынгаһан кылчаннаһа сытан
 Абааһы уолун атамаана,
 Иэлиһэй уолун эпчингнээбэ,
 Собуруу уолун сорсуннааба
 Улуу дьаалы
 Уоруку Суоруку Бухатыыр:
 «Күн сирин анныгар
 Күлүгүм харатынан,
 Саллар сааһым туххары
 6750 Санаам күүстээбинэн
 Абыс улууска
 Аан маннай аатырбыппынан,
 Тобус улууска
 Маннай сурабырбыппынан
 Урут ытар күнүм буолла,
 Ох барда
 Онгоһун өрүспүт,
 Сэп барда
 Сэрэн сиргидэх», — диэт

- 6760   Ыһыктан кэбиһэрин кытта,
Ытыһын тыаһа
Ньиргийэ түһээт,
Эрбэбин тыаһа
Этинг этэн,
Тарбабын тыаһа
Лачыгыр гынан,
«Таптабым буолуо», — диэн
Татынньахтана-татынньахтана,
«Өрөгөйүм үрдээтэбэ», — диэн
- 6770   Үөһүн таттара-таттара
Өрүтэ эскирии сырытта,
Булаа дьэргэркэн ытыһынан
Муннун уоһун
Саба туттан баран,
Саҥа төрөөбүт ньирэйдии
Саннын дуомун
Саранната-саранната
Сарылыгы сырытта.
Онуоха баара
- 6780   Айыы бухатыырын
Хайбахтаах хара быарын
Хабылы көтөөрү,
Нохтолоох тойон сүрэбин
Тобулу көтөөрү
Тустаан испит
Онобос чумпууру
Онгостон туран,
Үс саһаан холобурдаах
Үөһээ көтөн
- 6790   Аһаран биэрэн,
Ойобос өттүн диэки
Туора ыстанан,
Толкуйдуу быһыылаан,
Абааһы бухатыырын,
Атамаан бухатыыра
Тугу гынарын
Тобулу көрөн турда.

- 6800 Онуоха баара
Өлөрдүм диэн үөрэн,
Кыайдым диэн кычыкаланан,
Охтордум диэн улаатан,
Сиэтим диэн сингэнгэлээн
Улуу дьаалы обургу
Уоруку Суоруку Бухатыыр
Ыппыт сирин
Ыстанан тийэн көрбүтэ,
Кураанах буолбутуттан
Курун сүөрүнээт,
6810 Хомойбут быһыыннан
Тимир кыраабылынан
Кыраабыллыы-кыраабыллыы
Амаан-дьамаан
Айабын атытан,
Хонхоной киэнг
Куолаһын көбүтэн,
Чофуннан чоккураан,
Бағаннан маккыраан,
Үөнүнэн өбүйэн,
6820 Ирингэннэн илгистэн,
Хаанынан хабыалаан,
Дьаатынан тамнанан,
Куһаҕанынан кулгуйан,
Айыы киһитэ
Антах турарын
Ангаар харабынан
Анааран көрүмүнэ,
Соботох харабынан
Супту көрүмүнэ,
Биир харабынан
6830 Бэлиэтии көрүмүнэ,
Ынчык былаастаах
Ыһыллангыы-ыһыллангыы,
Ытыы-ыллыы
Ыдангалыы сырытта: (Уоруку-Суоруку бухатыыр)
– Ый-ыйбын, топполло!

- 6840 Ай-айбын, топполло!
Симэһиннээх
Сиһин үөһүн,
Хайырбаастаах
Хара быарын
Сирийэ тыытан,
Хайыта тыытан
Аһаабатах
Амаан-дьамаан аяхпар,
Сиэхтээбэтэх
Сир-буор сирэйбэр,
Куура хаппыт куолайдарбар
Кум-хам, кум-хам симэммин,
Курдурбааччы ыстааммын
- 6850 Топпотох испин тоторуом,
Аһаабатах испин аһатыам
Диэхтээбитим
Диибин добоор!
Сорукайбар-мунукайбар,
Солбонутар дьарылыкпар
Ортотугар оһоллордоох,
Төбөтүгэр төрүөттэрдээх,
Кырыытыгар кыдыктардаах
Курабааччыланар
- 6860 Кураахтаах оҕом
Куурдан барбыт хомолтотун,
Мэлитэн барбыт бэтиэхэтин
Хото тутан кэбиспитим
Ходьонголоох хомолтотун,
Аһары туттан кэбиспитим
Алдаххайдаах абаккатын!
Мэниэрдэспиттэн мэлийдэбим,
Ытыстарбыттан ыраастаннабым.
- 6870 Кунгмар охсор кутуйакам,
Чангмар охсор дьаралыгым!
Толору дьоло,
Быһаһас быйаңа!
Ситэри киэптээх

- 6880 Сирэбэс сирэйим
 Арбаа халлаан уоллара
 Алдыапахтыыр аҗабар,
 Илин халлаан кыыстара
 Ингнэрбэхтиир ийэбэр
 Хайдах гынан хаппардааммын,
 Тугу гынан топпордооммун
 Тийиэхпиний диибин добоор!
 Хабахтарын түгэбиттэн
 Хабырбаабыт тыллаах-өстөөх,
 Истэрин түгэбиттэн
 Истээхтээбит кулан кулгаах,
 Уолуктарын түгэбиттэн
 Удурҗаччы аяхтаммыт,
 Хадаччы хара бээлээх
 Хаама хамырдаҗай
- 6890 Ийэм эрэйдээх
 Иһитэ баранан:
 «Улуу бухатыыры
 Охторон сиэтэххинэ,
 Кэтэбин унуобун
 Киллэрэн биэрээр,
 Кэс кытах онгостуом», – диэн
 Кэриэһин эппиттээбэ.
 Кубулҗат-дьибилҗэт,
 Кутаа уот куртах
- 6900 Уот Солуонай
 Удаҗан балтым:
 «Улуу бухатыыры
 Охторор күнгэр
 Ойоҗоһун унуобун
 Киллэрэн биэрээр,
 Кыыраар таҗаһым
 Кыыһаанынан аҗыйаата,
 Кыыһаан онгостуом,
 Түөһүн унуобунан
- 6910 Түөлбэ түнүрүм¹⁷⁸
 Түөрэхтэнэ¹⁷⁹ оонһуур

- 6920
Былаайаҕа гыныабым», – диэн
Быста-быста салҕанан
Быстар кэриэһин эппитэ.
Онтугам баара,
Уон тарбабым ууруута,
Биэс тарбабым мэнэгэйэ
Кураанабы куустарда,
Таабы таһытта,
Муннаах бэйэм
Булан аһаабат буоллабым,
Сордоох бэйэм
Сордонон аһаабат буоллабым, – диэн
Иэйэн-туойан
Эмэкэт ойууннуу
Эккирии сырыттабына,
Ойоҕос өттүтэн
Айы¹⁸⁰ киһитин сангата
Кулугур кулгаахтанан,
6930
Куураҕас эттэнэн,
Кубархай хааннанан:
«Халынги тириинг эрэ
Хаалан турар», – диэбитигэр,
Абааһы уола
Улуу дьаалы
Уоруку Суоруку Бухатыыр
Соҕотохто соһуйаат
Соххор өттүгүн
Сурута согто-согто,
6940
Аппаттан атаралаан,
Тэхтиртэн тэмтэрийэн,
Томтортон туруйалаан,
Очуртан охтон
Буору-сыһы бүрүммүтүнэн
Булгуннаабын кэтэбэр
Бурал гына түстэ.
Онуоха баара
Айыы киһитин ааттааҕа,
Ураанхай аймабын урсуннааҕа

- 6950 Хангалас Боотур обургу:
«Ох барда
Оногун оџонньор,
Сэп барда
Сэрэн сэгээр», – диэн
Кураахтаах саатын
Кулгаабын аһыгар диэри
Кутаччы тардаат,
Сыйыы тимир курдук
Сындааһын ингиирдэрэ,
6960 Эрчийи тимир курдук
Эрэдэһин ингиирдэрэ,
Хатары болгуо курдук
Халын харыта,
Тарды тимир курдук
Лачыгырас тарбаџа
Этин этэтин гытта,
Абааһы уола
Саһа сыппытын
Мэйиитин унуоџун
6970 Бэс кытах саџа
Ойо тэбэн,
Чохчойор сиринэн
Тобулу кэтөн таџыста.
Ол ыккардыгар
Хангалас Боотур
Хапсаџай мунгнаан,
Атты түһэ сытар
Абааһы уолун
Сүүрэн тийэн
6980 Сүүһүттэн анһаат,
Эргитэ сылдьан
Эттээбитинэн барда,
Төкүнүтэ сылдьан
Түбүөйдээбитинэн барда.
Өр-өтөр ыппата,
Өйүн-төйүн биэрбэтэ,
Өлөр сийин үөһүн

- 6990 Сиритэ тыытта,
Сир-буор сирэйдээтэ,
Тыймыыттаах¹⁸¹ кунун
Тыырыта сыста,
Чиэрбэлээх кунун
Тэлэнкэлээн барда,
Хомурдуостаах холун
Хоннорута тыытта,
Үөnnээх өттүгүн
Үнтүрүтэ сыста.
Алдырхайдаах санаатын аралдьытта,
Иэдээннээх санаатын эстэ.
- 7000 Торҕо кунун
Тонуттубут тонгот
Туутун курдук,
Тобута тэбистэ.
Илин кунун
Илдьирийбит эргэ
Иирэ туутун курдук,
Илби тэпсэн барда.
Аллаах дьылбэктээх
Атыллыыр атабынан
- 7010 Уһуутаан тыынар
Уолугун үтүттэн
Баһабаһыгар диэри
Батары үктээн баран,
Мөнүрүөн көмүс харытын
Көмүрүйдэр сүрэхтэри
Көнгү тардан ылла,
Синин үөстэри
Сиирэ тарта,
Хайбахтаах быардары
- 7020 Хайыта тыытта.
Быстар тыынын
Быһыта тыыталаата да,
Холонгосоох кутуйалары¹⁸² хостоото,
Сытыган куттахтары сыыйда,
Барба талах курдук,

- 7030
 Бһылла үүммүт түүлээх
 Ыар-дьаакыр таһахтары
 Ыыра тардан ылла,
 Сэтинньиэр ойуур курдук,
 Силигирэс түүлээх
 Сэлтэгэринэн сиирэ сытыйбыт
 Сэбин дуомнары
 Сирийэ тыытта,
 Кэриэс хомуруос тылын
 Кэпсэннэрбэт киһи буолла,
 Өлөр хаалар күнүн
 Өбүппэт киһи буолла,
 Эппит тыл
 Эбириийэн иннинэ,
 7040
 Силлээбит сил
 Сиргэ түһүөн иннинэ
 Тыынын быһан тылбыннатта,
 Үөһүн тардан өкчөннөгтө да,
 Соргу дьаалыыта соноон,
 Өрөгөй дьаалыыта үрдээн,
 Алгыс албаан айдаарда,
 Тойук туойан чураадытта: (Хангалас Боотур)
 – Дьэ-ээ-э буо!
 Дьэ-ээ-э буо!
 7050
 Бүгүңнү ааттаах
 Бүтэй маҕан күңгэ
 Эбэрдэнэн эркиннэнэн,
 Урууйунан олохтонон,
 Айхалынан арыллан,
 Көмнөбүрбэт күөннэммитин
 Көнньүйэн үөскээн
 Көрө төрөөбүт,
 Эрдэбэс улар
 Эбириэнин курдук,
 7060
 Эбэрдэлээх халлаан
 Илбиһэ буолбут
 Иирэ Чангый Эдьийим,
 Ирээннээхпин эттээбит

- Итии хааммынан
Эмсэхтэнэн көрүүй,
Абыс хардыгастаах
Аллараа дойду
Абатын ууһа
7070 Аддырба хаан
Аартык аанын
Арийан тахсан,
Аһаан киирэргэ
Ананан үөскээбит
Ала Чангый Абаһым,
Одун бөбөнү онгорбут,
Саастаах бөбөнү самнарбыт,
Өстөөх бөбөнү өлөрбүт
Хайбахтаах хара быарынан
7080 Харда ылангын,
Нохтолоох тойон сүрэбинэн
Тутуур кэһиилэнэннин
Бэлиэ бэлэскэр
Бэлэхтэнэн көрүүй,
Түһэхпин хааннаабыт,
Түһэлгэбин сууйбут,
Улуу бухатыыры охторбут,
Киэптээх бөбөнү кэбиннэрбит,
Күүстээх бөбөнү күлгэдиппит,
7090 Манаас төбөлөөх
Бар дьабыл сэбинэн
Маанылыыр бастыг малааһыммын
Аппангыыр аат айабар
Айылан үөскээбит,
Мүччүгнүүр үөдэн түгэбэр
Мөнгүрүү үөскээбит,
Хааннаах барылбан
Хааннаах хара уйалаах
7100 Кыдык кыһа
Кыыра кыспыт,
Оһол уола
Оруун чохчой,

- Төрүөт уола
 Түргэн түүтэй,
 Уктаах хотуур курдук,
 Уһулута ойон быгыалыыр
 Обот соллон¹⁸³ иччилэрэ,
 Иккилээх оҕо саҕа
 Иччилээх сынгаах түөрэхтээх
 Ингсэ мэнэбэй биистэр!
 7110 Этинэн эт ыһыах ыстым,
 Унуобунан уруу ыһыах олохтоотум,
 Ыраах да буолларгыт
 Ыкса буолангыт,
 Суох да буолларгыт
 Субу баар буолангыт,
 Кырбас этинэн
 Кыдыккытын баттатынг,
 Суон собулҕаннан
 7120 Сорсуйбуккутун баттатынг,
 Бары баччyam,
 Бүрү бүттүүн,
 Сэри сэпсиэм
 Унга илиим уруутуттан,
 Хангас илиим хабыытыттан
 Аһаан-сиэн ухханынг! — диэт
 Уруйдуу-уруйдуу
 Унга илиитинэн
 Ый-күн ыһыаҕа
 7130 Ыһан күдээритэрин кытта,
 Өр-өтөр гыммакка
 Өккөрөнг былыттар
 Өрөгөйдөөх халлааныгар
 Өһөбүрэн табыстылар.
 Өнньүөс тыал тыалырда,
 Саппаҕа суох халлаана
 Саппабыран кэллэ,
 Кирээһэ¹⁸⁴ суох халлаана
 Кирээһирэн кэллэ да,
 Былыт быара

- 7140   Быһа ыстаммытыныы,
Халлаан быара
Хайа ыстаммытыныы
Ынайбыт истээх,
Ырбайбыт түөстээх,
Дыйбайбыт кынаттаах,
Дырайбыт атахтаах,
Ингэ бэлэс идимэрдээбэ,
Обот соллонг уодьурбаннааба
Бэбиэхтиир бэлэс,
7150   Көбүөхтүүр күөмэй,
Ингэ төрдө буолбут
Иирэ Чангый
Илин халлаан
Ингэрсэтин диэккиттэн
Эйээрэн кэлэн
Хара хааны
Хара бөтө ыйыһынна,
Субай хааны
Суппурута уулаата да,
7160   Сирдээх халлаан
Силбиһэр ыпсытыгар
Таннары ыйаанан
Тааталлан туран,
Сапсына-сапсына
Сангалаах буолан
Сарылаан барда,
Кэбингии-кэбингии
Кэпсээннээх буолан
Кээбиргээн барда: (Иирэ Чангый)
7170   – Дыргыйдаан-бургуйдаан!
Дырылыыра насатыыр!
Топпотофум тобус хонно
Тотуохуйум баар ээбит,
Аһабатабым аҕыс хонно
Аһахыйым баар ээбит,
Сиэбэтэбим сэттэ хонно
Сиэхийдиэбим баар ээбит,

- 7180 Иэхээйикпин-куохаайыкпын!
Эриллэбин саадьафайбын!
Иэдьээникпин-куудааныкпын!
Ээмийэбин-туомуйабын!
Бэримньитэ минньигэhin,
Уурумньута олуһугун,
Аһатыыта алыһыгын,
Өлүүлүүрэ үөрүүкэтин,
Чаастаабыта талыыкатын!
Ар-дьаалы!
Арт-татай!
- 7190 Ахтар айыы атаһыгым,
Ахталаах бэйэм алчайан,
Аһыныык бэйэм амыраан,
Атыыр-атыыр далбарайым!
Алгыс албаан
Айдааран бардым,
Аралдьыйан турума,
Сэттэ хаамыы туоралаах,
Симэһиннээх сиксиктээх
Сирдьиттэнэ сылдыахтаа,
Үстүү хаамыы усталаах,
7200 Өһөх-бөлөх үктэллээх
Өрөгөйдүү сылдыахтаа,
Хара хаанга
Хапсафай буолаахтаа,
Сылаас хаанга
Сылбырфа буолаахтаа,
Куотар бөбө
Кубулфакка үөрэнэн,
Аһар бөбө
Албаска үөрэнэн,
7210 Былафай буолан былдыыыргын,
Дэлэгэй буолан тэйитэргин
Бытырыыстаах да быһһаабатын,
Арбафастаах да араарбатын!
Урах самыыр¹⁸⁵ ыһһахтан,
Унаар буруо тыыннан,

- 7220 Күдэн күүстээхтэртэн
Күлгэдийбэт күүстэн,
Модун моонньоохтортон
Бохсообот күдэхтэн,
Хамсыктаах¹⁸⁶ санаалахтартан,
Хапсабай харылаахтартан,
Хардастыбат тарбахтан,
Халтарыйбат дьылбэктэн,
Хара хаанна
Хамыйа тардан ылан
Хаалтыс маанар
Хатан бэйэлэн,
Түгэбэ көстүбэт,
Төгүрүгэ биллибэт
- 7230 Чүөмчүлээх олуктан,
Өрөгөй түһүлгэлэн!
Кыыс оҕо кылаана сынтарыйар,
Уол оҕо уһуга уйадыар
Үрүң күн тахсыбатах,
Үтүө халлаан сырдаабатах,
Сиртэн ситии саба
Ситимин биллибэт,
Салгынтан сап саба
Салбаанына көстүбэт,
- 7240 Төлөкүр холлорук сырыыланан
Түптээх олобу олорбокко,
Саллайар сааскар,
Үүнэр үйэбэр
Сыттыктаах оронго
Сытан ылаайабын,
Оттоох оронго
Олорон ылаайабын,
Танастаах оронго
Таалалаан ылаайабын!
- 7250 Хааннаһыга хадаарар,
Өлөссүүгэ өрөйөр
Сындамыйбат сырыыланаар,
Элтэрийбэт ингиирдэнээр,

- 7260 Тардыһыылаах тарбахтанаар,
 Кэтэбинг аһа
 Киргиллэниэр диэри,
 Дьулайың аһа
 Толбоннуруор диэри,
 Чанчыгың аһа
 Чарчыстыар диэри,
 Сыһыы тими́р сындааһыннанан,
 Эрийи́и тими́р инги́рдэнэн,
 Буһуу тими́р бойбу́рданан,
 Ыпсы́и тими́р ыты́станан,
 Хаты́и тими́р хары́ланан,
 Тарды́и тими́р тарбахтанан,
 Күөх халлаан үрү́тгэнэн,
 Күөгэйэр күн харахтанан,
 Буор си́биир
- 7270 Буойуна диэн буол,
 Таас сир
 Талыыта диэн буол,
 Күөгэйэр күөх халлаан
 Күүстээбэ́ диэн эн буол!
 Сырай бөбөүттэн
 Сыты́и кылаан сы́нтарыйдын,
 Харах бөбөүттэн
 Хатан би́и халты́рыйдын,
 Аңардасты́и аатыр,
 Атты́ыр диэни билимэ́,
 Соҕотохтуу суобаһыр,
 Солбоду́йар диэни билимэ́,
 Аныгы да өттүгэр
 Уон тарба́бың ууруута,
 Биэс тарба́бың мэнэгэйэ
 Хайыһар буоллун,
 Нохтолоо́х тойон сүрэ́бинэн
 Туһаайар буоллун,
 Бухаты́ыры бо́буттаххына,
 Ааттаа́бы аатта́ттаһхына —
 Ы́раах да буолларбын

- Сураан көрөөр,
Субу баар буолуобум,
Быралыйар быраһаай! – диэн
Эмискэ үлүгэрдик
Эстэриит чокуур уотунуу
Эргичис гынаат,
Күөрэйэ-күөрэйэ тимирэн,
Көстө-көстө сүтэн
7300 Соботохто суох буолла,
Биирдэ мэлис гынна,
Халлааннаан көппүтэ –
Харахха көстүбэтэ,
Сирдээн тимирбитэ –
Сибиркитэ иһиллибэтэ.
Ол ыккардыгар
Харанга халлаан
Харангата буолбут,
7310 Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харабаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өнгөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Өстөөбүн өлөрөн,
Өрөгөйө үрдээн,
Саастаабын самнаран,
Саргыта улаатан,
7320 Дайбаһыылаах таас
Табырынса хайатын
Таннары хааман киирэн,
Кыраһа түүлээх
Кыыс кэрэ аттаах
Кыргыһы-охсуһуу
Кырыылаах сутуруктаах,
Кыыһырымтыа хааннаах
Кыыс Мындырыал обургу
Дьиэтигэр-уотугар
Чинэрдитэлээн тийибитэ –

- 7330 Үөрүү үрдээбит,
Өрөгөй бастаабыт,
Уруулара олобурбут,
Малааһыннара бастаабыт.
Хайырбастаах хаппахчыга,
Чулургастаах чуулаанга
Киис гиэнэ
Килбиэннээбэр кистэнэн,
Буобура гиэнэ
- 7340 Мунутууругар мунан,
Саарба гиэнэ
Саҕахтааҕар саһан
Чугуруннуу оонньуур
Чуобур дьоруо аттаах
Дуурай Боотурга
Кыыс Мындырыал обургу
Ойох тахсаары
Онгостон олордобуна,
Эргэ тахсаары
Ингэрэн олордобуна –
- 7350 Хангалас Боотур обургу
Суостаах собустук
Сулбу хааман киирэн,
Киһи баар буолуо диэн
Кэпсэтэ барбакка,
Дьон баар буолуо диэн
Доппуруостаһа барбакка,
Кыыс Мындырыал диэки
Кырыы харабынан
Кынчас гына көрөөт,
- 7360 Чахчылаах наадатын,
Соруйан соругун
Элэнг-сэлэнг этэн
Эйээрбитинэн барда,
Тобулу көрөн туран
Добдугураччы туойда: (Хангалас Боотур)
– Көр да бу!
Көр да бу!

- 7370 Адъарай уолун атамааныгар,
Собуруу уолун сорсунаабар,
Көстүбэт уолун күлүктээбэр,
Өлөр күнгэр үрүн тыыннын
Өркөн өтүү гынан
Өрүхүттэрэн бараннын,
Хаалар күнгэр хара тыыннын
Харыс өтүү гынан хаттаран,
Харыһыттаран бараннын
Субай хааммынан сууммут,
Хара хааммынан хапсыбыт,
7380 Тобус ойобоспун тоһуппут,
Абыс ойобоспун алдыппыт,
Сиикэй эпшин сэймэктэппит,
Үтүөлээх маньабар
Киһи баар диэннин
Кэрэхсээн кэпсэппэкэбин,
Саха баар диэннин
Саарыы да санаабаккабын,
Остуол тардарын,
Уруу тэрийэринг оннугар
Албан ааппын алдыатан,
7390 Суон сурахпын сууйан,
Сирэн силлэннээн
Сиргидэхтэнэ олоробун дуо?
Тобус дьулуруйар байхал
Тохтор туймуутугар төрөөбүт
Тукалаан хара тыатын
Төрдөхтөөх дьайыгар саһан,
Төкүччү сытыйан олорбут,
Чугуруннуу оонньоур
Чуобур дьоруо аттаах
7400 Дьуурай Боотурга
Ойох дьахтар буолаары
Онгостон олоронгун,
Омун оонньоу олобурдан
Кэргэн дьахтар буолаары
Кэтэһэн олоронгун

- 7410 Кэриэн ыһыах тардыан дуо?
 Тохтубат хааннаах,
 Тостубат унгуохтаах,
 Тобус арсыын сотолоох,
 Тобус төгүрүк суукка
 Туолуутугар аһыыр
 Дулла хара аттаах
 Дундуруочай бухатыыр
 Моонньугар мойбордонон,
 Кутуруккар хоболонон,
 Мохсобол кыыл буолан
 Кубулунан тийиэн,
 Илдьит оҕо буолан
 7420 Эйээрэрин сағана,
 Кулут оҕо буолан
 Кубулунарын сағана,
 Холоон сырай-харах,
 Ходьорон мэнэгэй тыл,
 Бардам баатыр санаа,
 Балбаах баһыһыал сырай
 Барбатарбын да илдьиэх,
 Бардарбын да илдьиэх буолан
 Бағалы маккыраабытын,
 Чохулуу чоккураабытын,
 7430 Субай хаангар суунаат
 Субу кэлэн ситиһиэх буолтун.
 Куурағас хааннаан,
 Кулугур кулгаахтаан,
 Тарағай төбөлөөн,
 Тараах иэннээн
 Тэнигир тириибин нэктэллиэх,
 Тириибин хайытыах,
 Үрүң унгуохпун урусхаллыах,
 Уорҕабын хайытыах,
 7440 Күлэ күлэбин
 Күллэри таптайан
 Күнтэн сүтэриэх буолан,
 «Үрүң тыыңгың өлбөөрдүөм,

- Хара тынгнын хааларыам,
Атараннан көрсүһөр
Аналлаах атастар буолуохпут,
Үнгүүннэн көрсүһөр
Үөлээннээх добордор буолуохпут», – диэн
Саанан барбытын.
- 7450 Ол бэйэнг
Санаабычча самнарбакка,
Өйдөөбүччэ өлөрбөккө,
Сэрэйбиччэ сэймэктээбэккэ,
Сир-буор сирэйдэнэн
Сиргидэх бэйэлэннин.
Эмийэрийбит эдьий хотунгун
Сыыттаан аһаары
Сыалыһар быарыныы
Сылаанньыйан олоробун дуо?!
- 7460 Адьарай улун атамаанын
Аан күдэн тыынын
Алаас унуор
Алалдьыйан биэрдэ диэн
Аһынан олоробун дуо?!
- Көстүбэт улун
Күдэн буруо тыынын
Көс унуорунан
Көтүтэн биэрдэ диэн
Көмүскэхэн олоробун дуо?!
- 7470 Собуруу улун
Туман күдэн тыынын
Толоон унуор
Туоратан биэрдэ диэн
Туймааран олоробун дуо?!
- Тоҕо, тоҕо
Киһи баар диэн
Кэпсэтэ соруммаккын,
Саха баар диэн
Сангара соруммаккын,
- 7480 Ураанхай баар диэн
Урууйдуу тоһуйбаккын,

- Үтүөбэр үөхсүүгүнэн даҕаны
 Өбүйэ олорбоккун?!
 Эн киһи обургу
 Киһибин диэнгин
 Кирбигийдинг дуо,
 Сахабын диэнгин
 Сааттыг дуо?
 Үтүө, мөкү тылгын
 7490 Өбүйэ олор,
 Атын дойду атамаана,
 Туора дойду тойоно,
 Чугуруннуу оонньуур
 Чуоҕур дьоруо аттаах
 Дьуурай Боотур
 Күтүөттээбит күнүм
 Күөмчүтүйдэ диэнгин
 Күнүүлүү санаама!
 7500 Хара хааным тохтон,
 Халыг тириибин хайыттаран,
 Уһун унуохпун урусхаллатан,
 Сиикэй эпшин сэймэктэтэн баран,
 Кыыс Мындырыал обургуну
 Ат курдук айааһааммын,
 Атыр курдук күөйэммин,
 Куота көтөр кубулбатын
 Кутуйатыгар хойуннатан,
 Ааһа көтөр албаһын
 7510 Атабар адабалатан,
 Хоойго сытар
 Хотун дьахтар онгостоору,
 Оронго сытар
 Ойох дьахтар онгостоору
 Суол суоллааммын
 Сорунан турабын,
 Аанһаннан аттаммат
 Аарыма ыал оҕото буолуобум,
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 Сүдү ыал ыччата буолуобум.

- 7520   Онон,
Абаккара санаангын
Айыы киһитэ эрээри
Абыс ойоҕоскун алдьаттарыма,
Тумнаста санаангын
Тойон киһи эрээри
Тобус ойоҕоскун тоһуттарыма,
Үрүҥ тыыҥҥын
Өрүһүттэрбит үтүөбэр
Үйэ саас тухары
- 7530   Үөлээнниилэр буолуохпут,
Хара тыыҥҥын харыһыттарбыт
Хааннаах көлөһүнүм хардата
Хапсабай тарбахтаах
Ханыылыылар буолуохпут.
Эрдэттэн
Этиһэн эт-сиин бараныан иннинэ
Эйэ быһыытынан этэбин.
Арҕаа халлаан
Алын кырыытыгар
- 7540   Атыыр таба кыыл
Арҕаһын түүтүн
Адаарышпытын курдук,
Аҥаарыйа быстыытыгар олохтоох,
Сирдээх халлаан
Сиэркилэтэ буолбут
Сигиэримэ Удабан диэн
Дьахтар талыыта,
Удабан олуһа
Олороро буолуоҕа.
- 7550   Ону тийээн
Модуммутунан бохтотон,
Күүспүтүнэн күлгэдитэн
Ойох дьахтар оностуоххун!
Сүрэбинэн сөбүлээбэт,
Харабынан хайҕаабат,
Быарынан манньыйбат
Буолар күннэннэбинэ

- 7560 Тулук курдук
 Тутан ылан
 Туус кубулбатын
 Туора дойдуга
 Туман холлорук курдук
 Туоратан тураммыт
 Туһааннаах добор онгостуохпут.
 Чэ, эрэ
 Этэр тылбын
 Истэ дьарыгылаан,
 Сыта-олоро
- 7570 Сыаналаан кэбис,
 Тура-олоро
 Толкуйдаан көр,
 Хоммут уоскун хонгор,
 Өрөөбүт уоскун өһүл, – диэт,
 Туох диирин
 Тустаан истээри,
 Хагдан буолаһын
 Хабабар диэри
 Хайа үктээн
- 7580 Харанга халлаанын
 Хааннаах ханас харабынан
 Хантайан көрдө,
 Уохтаах санаата
 Уоһарыйбыт быһыыннан,
 Күүстээх санаата
 Көмнүөрүйбүт быһыыннан,
 Абыс ары булгунньах
 Акыйаан кыдымабын курдук,
 Айгыры хамсыар диэри
 Атыл атыллалатаан,
- 7590 Сис тутгубутунан
 Сэттэ улуу булгунньаба
 Сингнэстэн түһүөр диэри
 Сингнэритэ үктэнэн,
 Өрөгөйдөөх халлаанын
 Өрөбөтүн диэки

- Өхөхтөөх харабынан
Өрө көрөн кэбиһэ-кэбиһэ
Үөһээ тыына сырытта.
Онуоха баара
7600 Чугуруннуу оонньуур
Чуофур дьоруо аттаах
Дьуурай Боотур,
Унуоргу тыаттан
Уолан киһи
Уостаах тийһэ
Омулдьуйан көстөр
Оһуордаах уктаах
Уһун дурба батаһынан
Симэһиннээх сирин
7610 Сэттэ бэчээтинэй
Сиирэ анһан баран,
Кыртаһын¹⁸⁷ хайатыттан
Кыыс дьахтар
Кыырыктаах хааһа
Кыыдамнанан көстөр
Кырааскалаах уктаах
Кыырыктаах батаһынан
Тон буорун
7620 Тобус бэчээтинэй
Тобулу анһан баран,
Хангалас Боотур диэки
Хантас гына көрөөт,
Тускуллаахтык туойан
Чугдаарыйан барда,
Сатабыллаахтык сангаран
Сатарыйан барда: (Дьуурай Боотур)
– Дьэ-ээ-э буо!
Дьэ-ээ-э буо!
7630 Туспа дойду тойоно,
Атын дойду атамаана,
Чиэрэс дойду чиэстээбэ,
Күрүөх дойду күлүктээбэ,
Ат сылгы

- 7640 Араары тардан ылбат
 Аатгаһыылаах турабын,
 Кунан оѳус
 Хонгнору тардан ылбат
 Хоһоонноох турабын,
 Көстүбэт уолун күлүктээбиниин,
 Адьарай уолун алдыахайыныын,
 Соѳуруу уолун сорсуннаабыныын,
 Күөн көрсөн күрдьүөттэһэн,
 Күрэх былдыаһан көбдьүөрүһэн,
 Тохсунньу ыйым
 Тоѳус киэһээтэ
 Томтойо туолуор диэри
 Тоѳус сылы мэлдьи
 Охсуһуу ойѳостонон,
 Эрэй энгээрдэнэн
- 7650 Этирик түөстэнним,
 Ингиир тараһаланным,
 Кулугур кулгаахтанным,
 Куураѳас хааннанным,
 Тараах иэннэнним,
 Тараһа тириилэнним,
 Оспот ойбонноннум,
 Сүппэт мэннэнним.
 Ол бэйэм,
 Абааһы уолун аралдытта,
- 7660 Соѳуруу уолун сууларда,
 Көстүбэт уолун күлчэдиттэ диэммин,
 Иттэннэрин түһэр күммэр
 Кэтэһпиттэн өйөөбүт,
 Умса түһэр күммэр
 Сүүспүттэн өйөөбүт,
 Аһыныылаах санаалаах
 Айыым аймабын
 Атаѳастаата диэммин
 Атараннан көрсүһэр
- 7670 Анала суох турабын,
 Өлөрсүһэр-алдыатыһар

- Өйө суох турабын,
Үйэ саас туххары
Үөлээнниилэр буоларга үөрүүлээхпин,
Үтүө тылгын ылынабын!
Кыыс Мындырыалы
Оронго сытар
Ойох дьахтар онгосторго,
Тэллэххэ сытар
7680 Тэннээх доҕор онгосторго
Үстээхпиттэн үлэспит,
Алталаахпыттан анаспыт,
Сэттэлээхпиттэн сэхэргэспит
Тускулум суоҕа,
Сүрэх сөбүлэниитэ,
Быар манньыссыгыта,
Кэлин кэлинтэн кэтэсиһии,
Кырыы кырыттан кынасыһыы,
7690 Ойоҕос ойоҕостон умсугуйсуу
Ханна барыай?
Онон буоллабына,
Хара хаангын тохторбут,
Халын тириигин хайыттарбыт
Хааннаах көлөһүнгүр
Харабын хайбаатабына,
Сүрэбин сөбүлээтэбинэ,
Кыыс Мындырыалы
Ойох дьахтар онгосторун
7700 Омнуолаах буолуо дуо? — диэт,
Сиик курдугунан силлээт,
Сыа курдугунан сыынтаат
Туох диирин кэтэһэн,
Тула көрөн турдабына —
Кыыс Мындырыал
Кыра сурдьа,
Тохтубат хааннаах,
Тостубат унуохтаах,
Тобус арсыын сотолоох,
Тобус төгүрүк суукка

- 7710 Туолуутугар тыынар
 Дулла хара аттаах
 Дьундуруочай бухатыыр
 Күүстээх санаата көмнүөрэн,
 Абалаах санаата амныраан,
 Атаҕа сири билбэт буола
 Алчыр босхо баран,
 Хараҕа халлааны билбэт буола
 Халыр босхо баран,
 Тойон болуо сүрэҕэ
- 7720 Долгуйарга дылы гынан,
 Хайҕах хара быара
 Хамсыырга дылы гынан,
 Күртүөннээх көрдөһүүтүн
 Көрдөһөн барда,
 Ахсааннаах ааттаһыытын
 Ааттаһа турда: (Дьундуруочай Бухатыыр)
 – Дьээ-э-ээ буо!
 Дьээ-э-ээ буо!
- 7730 Харанга халлаан
 Хараҕата буолбут,
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Ханҕыл бэйэлээх,
 Хараҕаччылана сүүрэр,
 Хаан тураҕас өгнөөх
 Хаамыы дьоруо аттаах
 Хангалас Боотур,
 Убайдаатар убайым,
 Тойонноотор тойонум!
 Оҕо буоламмын
- 7740 Омуннук сананаммын
 Ону-маны эргиппэккэ
 Ордук санарбыппыттан
 Уордайбыккын уоҕарыт,
 Эдэр буоламмын
 Эпчимирэ санааммын
 Элбэҕи-аҕыйаҕы эргиппэккэ
 Хото санарбыппыттан

- 7750 Хомнуу санаабыккын холгудат,
Кэнэһэбин кэнэбэс
Кэлтэгэйдии киэбирэр
Кэмсилбэннээх эбит,
Хойутун хойут
Хото сангарар
Хомолголоох эбит.
Билигин
Саастаахпын самнарар
Өстөөхпүн өлөрөн,
Дьайыннаахпын дьалбарытан,
Хайыннаахпын халбарытан,
7760 Абааһы айабыттан
Араарбыккыттан ылата
Айыы киһитэ
Абыраллаабын өйдөөтүм,
Күн киһитэ
Көмүскэллээбин биллим.
Онон,
Убайдаатар убайым,
Тойонноотор тойонум
7770 Үтүөбүн үтүөбүнэн
Төлүүрүм суох,
Туппутум торуоска,
Кэппитим сэлээппэ
Тутгар халтанг киһи турабын.
Арай,
Мүһэн мүлкүдээбит,
Харын халкыдаабыт,
Сыа бэйэнг сылайбыт,
Эт бэйэнг элэйбит
Хааннаах хара көлөһүнгэр
7780 Хотун эдьийбин
Кыраһа түүлээх
Кыыс кэрэ аттаах,
Кыргыһы-охсуһуу
Кылааныгар төрөөбүт,
Кырыылаах сутуруктаах,

- Кыыһырымтыа хааннаах
 Кыыс Мындырыалы
 Алтан биир харчы
 Атыыта суох
 7790 Адьас босхо биэрэбин,
 Хойутун хойут,
 Кэнэбэһин кэнэбэс
 Күлүкпүтүн күөйсүбэт,
 Иннибитин быһыспат
 Иллээхтэр буолсаммыт,
 Өлөр күммүтүгэр өрүһүйсүөхпүт,
 Хаалар күммүтүгэр харыһыйсыахпыт, – диэн
 Көрдөһүүтүн ылыннараары
 Күөмэйин онгосто-онгосто
 7800 Көрө-истэ турда.
 Ол турдабына,
 Сиртэн да күөрэйбитин,
 Халлаантан да түспүтүн
 Харахтаан көрбөккө,
 Кулгаахтаан истибэkkэ турдаختарына –
 Соһумар бааччы
 Суос-соботохто
 Сорук Боллур Уол¹⁸⁸ сангата
 Ыкса кэлэн
 7810 Ыллаан ыыра барда,
 Чугас кэлэн
 Туойан тобо барда: (Сорук Боллур Уол)
 – Истэллэр истибэттэр,
 Иэлийэ-туомуйа тойукпун,
 Билэллэр билбэттэр,
 Бэлиэ-бичик хоһооммун!
 Тобус үрэх төбөтүгэр олохтоох
 Дугуйбатах офонньор
 Томторго тахсарган
 7820 Ампаарданар сааһыгар
 Айан төрөппүт кыыстара,
 Сэттэ үрэх төбөтүгэр олохтоох
 Сир Нинсиилэ эмээхсин

- 7830 Кырдыахтыыр сааһыгар,
Кыламана кыттыытыгар
Кыыстаммыт кыыстара
Кыыс Мындырыал обургу
Алдыххайдаах арбастаах
Аллараа дойду ааныгар
Ангаардастыы аатыран олорор
Ардыамаан-Дьардыамаан диэн
Атыыр таба көлөлөөх,
Аттаах атыыр тонус
Ангаарыйар аартаабар
Алдьархайы тардаары,
Абыс уон абыс
Ааһар-куотар албастанан
Айаннаан эрэрин көрдүм,
Айыым аймабын
- 7840 Ааттаах бухатыырдара
Айан суолун арсыыннаан
Атараннан түсүһэр аргыстанан
Ахсым бэйэлэрэ айааһанар
Алдыххайын биллим,
Көмсүлгэннээх санааба ылларын –
Күөрт ыт күлүүтүн истэн,
Эриэн ыт элэгин билэн
Эрэй энээрдэнэн
- 7850 Күүстээх сырыыга
Күлгэдийэр күннэрин көрдүм,
Кэнэбэһин кэнэбэс,
Хойутун хойут
Ый төрөөбүт
Ытык хайатыгар
Ыһыах ыһыллыан,
Күн төрөөбүт
Көмүс хайатыгар
Көр-нар көтөбүллүөн
Көрүөм диэммин сэрэйдим.
- 7860 Чэйинг эрэ,
Былыт кыһын

- 7870 Быһа көтүг,
 Халлаан кыыһын
 Хаайа сүүрдүн,
 Ый кыыһын
 Ымса көтүг,
 Күн кыыһын
 Күөйэ көтүг,
 Күөрэйэ-күөрэйэ тимиринг,
 Көстө-көстө сүтүг,
 Барбыт суолгут
 Баһана үүтэ буоллун,
 Кэлэр суолгут
 Кэлии үүтэ буоллун,
 Убайдаатар убайдарыам,
 Улуу бухатырдар
 Быдан дьылга бырастыларың! – диэт,
 Этэрбэһин быатынан
 7880 Иэнин таһыттаран,
 Сутуруотун быатынан
 Сонун таһыттаран
 Сүүрүү быыстаах ойууннан
 Сүөдэкис гына иһэн сүттэ,
 Көрүөх иннинэ көстүбэтэ,
 Билиэх иннинэ мэлийдэ.
 Ону көрөн туран
 Улуу бухатырдар
 Уолуйан хаалан,
 7890 Ол-бу диэки көрүтэлээн
 Көрдүү турдахтарына –
 Кутуйалаахха курдаммыт
 Хабдах сананнан
 Кулгуйуу иһилиннэ,
 Чабычактаахха¹⁸⁹ тардыммыт
 Дьаабы сананнан
 Дьалкыйыы иһилиннэ: (Кыыс Мындырыал)
 – Ыт суобаскын
 Ыстаан гынан кэппит,
 Барбах майгыгын

- 7900   Бастынга гынан маанангын
Хара үөн хаата,
Халтан сирэй,
Хааннаах айах
Хангалас Боотур
Собуруу уолун
Сордоох субайыгар
Соллонунг туолан
Сойуодуйдун дуо,
Адъарай уолун
- 7910   Айыылаах кутуйатыгар
Айабынгу туолан
Атыннык сананнынгу дуо?
Эйигинник эрэйдээби
Эрим онгостуом кэриэтэ
Эмэхэбин тонгсуйабын,
Алаастарга алчайар
Аалайыктыыр буккатын
Алчайаахтаан тураммын,
Анабыллаах аһылыккан
- 7920   Анаахыйдаан эрэбин,
Толооннорбор чохчойор
Топпойоохтуур сэптэрбин
Дьохуннаахтаан тураммын
Тонгсуйаахтаан эрэбин,
Хааннаах буолангын
Хараастыбытынгу буолуо,
Хааннаах кокуосканы
Хаансаар муннугуттан
Хара хаанынгу
- 7930   Халыйан тохтуор диэри
Хантайан туран сыллаа!
Эн эрэйдээх
Кимнээх буолан киэбирэн,
Туохтаах буолан дьохумсуйан
Толоонтон тутуонуй,
Сыһыттан сылгылыангый,
Хонууттан хомуйуонуй,

- 7940 Сиртэн сиэнгий?
Халын хардыллаах,
Ыраах ыырдаах,
Уһун олуктаах
Эн эрэйдээх,
Эккирэтэбин диэнгин
Эт бэйэн элэйн,
Ирингэ буолан уулан
Суолга охтубут собулбабын
Суор сиэбэ,
Ылыкпар охтубут ыһыккын
7950 Ырыган кэлэн ытырыба,
Алын өттүгүттэн
Алта илии ардайданан,
Үрүт өттүгүттэн
Түөрт илии түүнүктэнэн
Үрүг бастаах үөн
Өйүөгэ буолуобун,
Хара бастаах үөн
Хасаана буолуобун,
Харабын хаспабыттан
Хара суор
7960 Хаабыргы көтүөбэ!
Эн обургу
Абара санаангын
Алдаххайга тэбиллимэ,
Омукура санаангын
Оһолго түбэһимэ!
Быдан дьылга бырасты! – диэт
Кырыллаах тумустаах,
Кырааскалаах айахтаах,
Кылдыллаах харахтаах,
7970 Кылбан маһан кынатыгар
Кырпах саға харалаах,
Кынкыр-ханкыр сангалаах
Кыталык кыыл буолан
Кыырай халлаан кырсынан
Кыыйа дайбыы турбутун

- 7980 Хангалас Боотур обургу
Харахтыы охсоот,
Хаһыыра түһэн баран
Үнкүрүс күөһэлис гынаат,
Үс бас бастаах
Киэнг халлаан
Көй налы кыыла буолаат
Кэнниттэн экирэттэ.
Чугуруннуу оонньуур
Чуофур дьоруо аттаах
Дуурай Боотур
Тугу гыныан булбакка
Тула көрбөхтөөн баран
Сумафалана түһээт
- 7990 Суор кыыл буола охсон,
Субай маҕан халлааны
Суруйа дайбаан
Хангалас Боотуру
Хап уопсуһа турда.
Онтон баара
Кыыс Мындырыал
Кыра сурдьа
Дулла хара аттаах
Дьундуруочай Бухатыыр
- 8000 Моонньугар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох
Уордаах мохсобол кыыл буолан
Улуу бухатыырдар
Олуктарын устун
Орун уурсуһан бара турда.
Кинилэр обургулар
Өр да буолбаккалар,
Өтөр да буолбаккалар
- 8010 Архаан холлорук аргыстанан,
Күүстээх холлорук күөһнэнэн,
Дохсун холлорук доҕордонон,
Сытыы ох курдук
Сырылыы көтөн,

- 8020 Кустук обун¹⁹⁰ курдук
 Куһуура көтөннөр
 Дохсун айаны айаннаан
 Тобута түһэн истилэр.
 Уордайбыт омуннарыгар
 Бухатыыр бөбөнү бохторуох,
 Күүстээх бөбөнү күлгэдитиэх,
 Быһый бөбөнү быйаардыах,
 Сытыы бөбөнү сышпатыах,
 Барынныырдары барыах,
 Сүөдэнгниирдэри сүтэриэх,
 Уһун уһуобу урусхаллыах,
 Кылгас уһуобу кыдымахтыах,
 Саастаабы самнарыах,
 Өстөөбү өлөрүөх курдук
 8030 Өксөкүлүү үөгүлээт,
 Хахайдыы хаһыраат
 Кыыс Мындырыал обургу
 Кыталык буолан испитин
 Ситэ баттааннар,
 Сиирэ-хайа түһэн истилэр,
 Күүстээх көтүүнү, дьэ, көттүлэр,
 Ахсым айаны, дьэ, айаннаатылар.
 Аба сата алыстаата,
 Үөгүү-хаһыы үксээтэ,
 Кыһыы-аһыы кытаатта,
 8040 Сирэйдэриттэн-харахтарыттан
 Сиэрэ уота сирдынгинээтэ,
 Харахтарыттан-сирэйдэриттэн
 Хатат уота саккыраата.
 Ол ыккардыгар
 Кыталык кыыл обургу,
 Аллараа дойду аартыгар
 Аһаардастыы аатыран оһорбут
 Атыыр киһи
 Ардыамаан-Дьардыамаан
 8050 Аал уотугар
 Ааттаан кэлэн

- Ырыган таба ыһыктаах,
Көтөх таба күндүлээх,
Сарыы¹⁹¹ тыйыһа тангастаах
Сагдалын Чаадайа
Сөрүү көтөн баран,
Кубулунан-дьибиллинэн
Хоһоонноох буола олорто: (Кыталык ырыата)
– Дьээ-э-ээ буо!
- 8060 Дьээ-э-ээ буо!
Аата бүгүҥнү үөрүүлээх күнүм
Аңгарыйа ойон тахсыыта
Суол дойдуга
Сүүрэн сүүрэммин
Сөптөөхпүн булан
Сүрэхтиин үөрдөхпүн,
Харахтыын хайбаатахпын,
Уостуун умсугуйдахпын,
Тэгэл дойдуга
- 8070 Тэлэһийэн-тэлэһийэн
Тэннээхпин булан
Тиэрбэс маҕан күнүм
Тэмэлийэ ойбутун көрдөбүм,
Аал уоту оттуохпут,
Алаһа дьиэни тэрийиэхпит,
Оҕо-уруу төрөгүөхпүт,
Оттоох биниги бигиэхпит,
Ыал буоламмыт
- 8080 Ыччат дьоммутун кытта
Ыкса хаамыахпыт,
Дьон буоламмыт
Доҕор дьоннорбутун кытта
Торуой хаамсыахпыт,
Окко түспүт оноруум,
Сиргэ түспүт сэбэрэйим
Эйиэхэ этэ.
Ону баара,
Хара күлүктээх,
Хааннаах илиилээх

- 8090 Хангалас Боотур
 Сутуруоларын соспут
 Сотуун бухатырдарара суорумнъутгаах,
 Ыстааннарын соспут
 Ырыган бухатырдарара ыалдыттаах
 Ир суолбун ирдээн иһэр,
 Тор суолбун тордоон иһэр.
 Хайа хооньоһо¹⁹² сытар
 Холоонноох доборум,
 Сыстыһа сытар
- 8100 Сыаналаах көмүһүм,
 Үрүнг тыыммын өрүһүй,
 Хара тыыммын харыһый!
 Маны толордоххуна –
 Үйэ саас туххары
 Мэник биһириэбэ,
 Көрсүө сэнээриэбэ,
 Хойут угуйааччы
 Хоһоонугар киириэхпит,
 Эрдэ турааччы
- 8110 Эбэрдэтигэр кыттыахпыт.
 Чэ эрэ, эн киһи
 Тойонноотор тойонум,
 Доһордоотор доһорум, – диэбит
 Ырыган таба ырдыылаах,
 Көтөх таба көтөбүүлээх,
 Сарыы тыйыһа танастаах
 Сагдалын Чаадай
 Хайбал диэни
 Хастыы истибэтэх,
- 8120 Албын диэни
 Адьас билбэтэх буолан
 Үөрбүт омунугар
 Өрүтэ эккирии-эккирии
 Сарыы сонун
 Сатайдаан баран
 Сагданнаы сырытта,
 Түнэ сонун

- 8130 Төлөрүтэлээн баран
Түрдэнгэлии сырытта.
Көбүөхтүүрүн аанньа
Күөх киһиргэс,
Далланньырын хоту
Далай акаары мунгутаан:
“Хоонньоһо сытар
Холоонноох доборунан
Хобдобурпат киһибин,
Тэллэххэ сытар
Тэннээх доборунан
Тэмтэриппэт киһибин», – диэн
- 8140 Киэбирэ санаан,
Кэлэрин-барарын билбэт буола
Эппэт кэлэбэй буолан
Эккирии сырыттабына –
Хапсабай киһи
Хабыабын курдук,
Хара дьэбилгэ былыттар
Хараара ойон табыстылар,
Кытыгырас киһи
Кымаахтыан курдук,
8150 Кыһыл соһо былыттар
Кырбаһа халыйан табыстылар.
Ол алын кырыытын диэкки
Кынат тыаһа
Кырылаан иһилиннэ,
Хотобой тыаһа
Курулаан иһилиннэ,
Күүстээх көтүү
Күпсүөнэ билиннэ,
Архааннаах айан
8160 Аргыара билиннэ.
Ардьамаан-Дьардьамаан
Аал уота
Атыйахтаах уу курдук
Айгырыы хамсаата,
Туруу бараан дойдуга

- 8170 Тордуйалаах уу курдук
 Долгулдьюйа хамсаата.
 Аар бабаарына¹⁹³ дьиэтин
 Алын муостата
 Мунду балык курдук
 Бүллүгүрүү мөнгүстэ,
 Оһобун буора
 Суор кутуйах курдук
 Суккуруу тобунна,
 Халлаан хайдарынан
 Хабараан тыас улаатта,
 Былыт быстарынан
 Быһылаан айан билиннэ.
- 8180 Ол ыккардыгар
 Сырдык харанга
 Сырсыыта буолбахтаата да,
 Очуос хайа
 Ойо ыстанар,
 Дэриэспэ хайа
 Дэлби ыстанар,
 Кумах хайа
 Куккуруу тохтор,
 Буор хайа
 Буралла түһэн
- 8190 Сүдүрүүннээх сүнкэн
 Сүдү тыаһа тыаһаат,
 Борооску торбос баһын саба
 Кутаа уотгар
 Бурал гына түһүтэлээтилэр.
 Хара таас хампырыйарынан,
 Сымара таас сылластарынан,
 Үрүн таас үлтүрүйэринэн,
 Сир дойду
- 8200 Сингнэстэн түһүөр диэри
 Сиэрэ уоттара
 Сирийэ-хайыта курбуулаатылар.
 Ол ыккардыгар
 Харанга халлаан

- 8210 Харангата буолбут
Хааннаах дьылбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Харангаччылана сүүрэр
Хаан тураҕас өгнөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Улаханнык уордайдан,
Кытаанахтык кыһыран,
Күүстээхтик көөймөстөн,
Киэн халлаан
Кэй налы кыыла буола кэлбит бэйэтэ
Үстэ-түөртэ
Үнкүрүс-күөһэлис гынаат,
Уруккута уруккутунан
Уурбут-туппут киэптэнэн,
8220 Ардыамаан-Дьардыамаан
Атыыр киһи
Сагдалын Чаадай иннигэр
Төбөтүгэр төлкөлөөх,
Оттотугар оһоллоох,
Төрдүгэр төрүүттээх
Тэлээн обун тэлэгэчишпитинэн,
Онобуһунан оонньообутунан,
Батыйатынан баспытынан,
Үнүүтүнэн үөлбүтүнэн тийэн
8230 Хорус гына түһээт
Киһи баар диэн кэпсэппэккэ,
Саха баар диэн сангарбакка:
«Кыталык буолан кубулуна
Кыыс Мындырыал кэлбитин
Күлүккүнэн күөнтээтин,
Хаххабынан хаайдын.
Эйэ эстэ илигинэ
Экчи аҕала тарт,
Булт муһаайа илигинэ
8240 Булгу буллара обус», – диэбитигэр,
Ардыамаан-Дьардыамаан

- Аатгаах бухатыыра,
 Атыыр киһи
 Сагдалы Чаадай
 Сарылыы түһээт:
 «Тыыннаабым тухары
 Тыыттарыа суохпун,
 Өлөрөн үөрэбэстээтэххинэ
 Өтөхтөрү үрэйээр,
 8250 Күллэри көтүтээр,
 Ампаардары алдьатаар,
 Уоттары умуруораар,
 Төлкөлөрү түгнэрээр», – [диэн],
 Ханалас Боотурга
 Хатана түстэ да,
 Силлэхэ-силлэхэ
 Сирэйгэ бэрсихэн,
 Хаахтаһа-хаахтаһа
 8260 Харахха бэрсихэн,
 Охсуһан оломооттоһон,
 Кыргыһан кыһаллаһан,
 Сиэхэн сэймэктэхэн,
 Өлөрсөн өттүктэхэн бардылар.
 Үөһөөннэн-алларааннан
 Үнгүү буолсаннар
 Үтүрүтэ түсүһэн көрдүлэр,
 Өрү тапсыбатылар,
 Сааллар чабылҕаны
 8270 Сабыта сыбааннар
 Садаба уот буолан
 Саптыһан көрдүлэр да сатаммата.
 Онтон иһэн
 Эриэн үөн буолсан эриллэнгнээтилэр,
 Сырбан эһэ буолсан сыпдыгнаатылар,
 Торҕон бөрө буолсан чуннастылар,
 Таллан куобас буолсан үөгүлэстилэр,
 Хара суор буолсан хаабырҕастылар.
 Ол гынан,
 Хомуһун кутталлаабын

- 8280   Хото тутганнар,
Албас аатгаабын
Аахсан бутуннулар.
Кэмниэ кэнэбэс,
Хомнуо хойут
Тингилэхтэрин анныттан
Тибии тибэн,
Хоннохторун анныттан
Кутаа оргуйан,
Атахгарын анныттан
- 8290   Архаан аргыйан,
Сырбан эһэ
Сырайа сырайданан,
Торфон бөрө
Ньюура ньуурданан,
Үс күөс быстынга
Өтүү курдук эрийсэн,
Сыа бэйэлэрэ
Сылайыбыларын сабана,
Эт бэйэлэрэ
- 8300   Элэйиилэрин сабана,
Ардьамаан-Дьардьамаан
Аллар аатгаабын,
Атыр киһи
Сагдалын чаадайы
Хапсабай хатана,
Сытыы сыпсылбата
Хангалас Боотур
Биэс уон буутгаах
Мэрилиир мэс мээчигинэн¹⁹⁴
- 8310   Хайбахтаах хара быарын
Хабыллар хаба ортотунан
Хайа бырабан,
Хахсык ыарыы онгорон,
Тэхтир сиртэн тэмтэритэн,
Аппа сиртэн атаралатан
Хара күдэн буорга
Хап сырайынан

- 8320 Үмса бырабаат,
 Кый-хай кыланыытын
 Кыланнара сыттабына –
 Дуурай Боотур
 Хаабыргыыр хара суор буолан,
 Халаахтаан көтөн кэлэн
 Хангалас Боотурга
 Хапсабай илии буолан
 Хабыспытынан барда,
 Тобус бэрдинэн
 Тутуспутунан барда.
- 8330 Ол ыккардыгар
 Дулла хара аттаах
 Дьундуруочай Бухатыыр
 Моонньугар мойбордоох,
 Кутуругар хоболоох
 Уордаах мохсобол буолан
 Мэниэ халлаантан
 Мээчиктэммитинэн түһэн,
 Дуурай Боотурга
 Дурда-хахха буолан
 Тонус ойуунун
- 8340 Икки бухатыыр көмөлөөн,
 Эттээн ильдэ бардылар.
 Ол ыккардыгар
 Кыталык кыыл буолан кэлбит
 Кыыс Мындырыал обургу
 Аллараа дойду
 Аартыгын арийан
 Арабас дьэбилгэ былытын
 Алын кырыытынан
- 8350 Айаннаан эрэрин
 Хангалас Боотур
 Харахтыы охсоот,
 Үнкүрүс-күөһэлис гынаат,
 Үс бастаах
 Өксөкү кыыл¹⁹⁵ буолан
 Өрө часкыйа түһээт

- 8360 Эккирэтэн элээрдэн барда,
Сырсан сыыйылла турда.
Кинилэр обургулар
Өр даҕаны,
Өтөр даҕаны айаннаабакка
Абыс илии ардайдэммит,
Түөрт илии түүнүктэммит,
Сэттэ илии симэһиннэммит,
Тобус илии тордохтоммут,
Өһөх бөлөх
Өлбөөркөй күннээх,
Бадык-будук,
Бадья-будуо халлааннаах,
Күөрт ыт
- 8370 Күөнүн курдук,
Күрэнэ дьэллигэн ыйдаах,
Тингэһэ сүөһү саҕа чиэрбэлээх,
Кунан оҕус саҕа хомурдуостаах,
Кытыт сылгы саҕа кымырдаҕастаах,
Баайтаһын биэ саҕа баҕалаах,
Абыс уон абыс бэттэхтээх,
Алдьархайдаах аллараа дойду
Аһамньылаах айахтаахтарын,
Алдьаххайдаах санаалаахтарын
- 8380 Аҕа тойонноро буолбут,
Арҕаһыттан арбаҕаһын араарбатах,
Атаһыттан адаҕатын устубатах
Арсан Дуолай ааттааҕа
Сэттэ хос тимир куйахтаах,
Сэттэ уон сэттэ
Симилимиэр мас торуоскалаах
Өлүү Лээгэ Бэргэнэ
Ньэриэтинньик нэһилиэктэнэн,
Абааһы аймахтанан,
- 8390 Иэлиһэй эдьээннэнэн,
Сөһүөккэ¹⁹⁶ сүөһүһүттэнэн,
Киргил кинээстэнэн,
Томсоҕой тойоннонон,

- 8400 Сахсырба сарыссаланан,
 Кукаакы кулубаланан,
 Чаччыгыныар чарчыыланан,
 Нэтээки тэрэппиэһинньиктэнэн,
 Хаххан хаппараалланан,
 Суор суруксуттанан,
 Тураах норуодуйданан,
 Элиэ этээччилэнэн,
 Чыычаах тылбааччыттанан,
 Таракаан тангаралаах,
 Аһына аанньаллаах
 Байан-тайан,
 Баһылаан олорон
 Тобус уон тобус
 Толуу бухатыырдар
 Буутгарыттан буһуктанан,
 8410 Холлоруттан хонуктанан,
 Өттүктэриттэн өйүөлэнэн,
 Систэрин үөһүнэн сэниэлэнэн,
 Бастарын унуохтарынан марбаланан,
 Тобус ойобосторуттан тотон,
 Абыс ойобосторуттан абыранан
 Уон тарбахтаабы
 Утары ууннарбакка,
 Иннинэн сирэйдээби
 Иин уйалаан,
 8420 Аңаардастыы аатыран
 Ааннаан олордобуна,
 Кэлтэгэйдии киэбирэн
 Кэнгээн олордобуна,
 Кыыс Мындырыал обургу
 Кыталык кыыл буолан
 Хангалас Боотуртан
 Халты харбатан,
 Куотан киирэн
 Хорҕойон баран,
 8430 Кубулунан-дьибилинэн
 Хоһоонноох буола олордо,

- Иэлиһэйи ингсэрдэн
Этэн тыынан эйээрдэ,
Саталлаахтык санарда,
Ыпсыылаахтык ыллаата: (Кыталык ырыата)
– Дьээ-э-ээ буо!
Дьээ-э-ээ буо!
Аһыныылаах санаалаах,
Абыраллаах өйдөөх
8440 Абыс улуус ааттааба,
Аллара дойду тойоно,
Адьярай аймағын аҕата,
Сэттэ хос тимир куйахтаах,
Сэттэ уон сэттэ
Симилимиэр мас торуоскалаах
Өлүү Лээгэ Бэргэнэ
Окко түспүт оноһуубунан,
Сиргэ түспүт сэбэрэйбинэн
8450 Аал уоту оттор,
Алаһа дьиэни тэрийэр,
Төрүүр оҕону биһиктиир,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүүр
Ийэ Айыыһыппытынан иллээх,
Аҕа Айыыһыппытынан аналлаах
Салгын куттуун холбоспут,
Буор куттуун буккуспут,
Төлкөбүтүнүүн түмсүбүт,
Ыйаахпытыныын ыксаласпыт
8460 Абыс үйэ туххары
Аналлаахтар этибит,
Тобус үйэ туххары
Доҕордуулар буолуохтаахпыт.
Ону баара
Ахтарбар анаарым хайдан,
Кэтэһэрдэр кэлтэгэй буолан,
Көһүтэрдэр күнүм уһаан,
Ахтарбыттан аһаабат буолан,
Таптыырбыттан таала уһан
Сытырҕана сыппытыын

- 8470 Сыдбаайа сыттахпына –
 Уоруйах субаһынан улуутуйбут,
 Барбах майгытынан бастынгыламмыт,
 Түөкүн аатынан дүрбүөтээбит,
 Кэдэрги кэмэлдьитинэн киэбирбит,
 Чүөмпэбэ сүрэхтэммит,
 Чөнгөчөккө үнпүт,
 Түүн төрөөбүт
 Түүлээх уллунах,
 Түптэ кутурук,
 8480 Түөкүн бэрдэ,
 Харанга халлаан
 Харабата буолбут
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Хангыл бэйэлээх,
 Харабааччылана сүүрэр
 Хаан турабас өнгөөх
 Хаамы дьоруо аттаах
 Хангалас Боотур
 Хонууттан хомуйан,
 8490 Сытыыттан сылгылаан,
 Толоонтон тутан
 Тутах туһанаары,
 Уоран ойохтоноору,
 Көргө көрсүүлэхээри,
 Кистээн кэргэннэнээри
 Эккирэтэн-эккирэтэн
 Эттээх тириибин баратта,
 Сырыы бөбүбө сындамыйдым,
 Айан бөбүбө аллырайдым,
 8500 Көй салгын көнгү обууста,
 Сай салгын сайа обууста,
 Өрүһүйүөх эн бааргын өрүһүй,
 Харьһыйыах эн бааргын харыһый!
 Киэнгэр кистээ,
 Хайынар хаххалаа,
 Хонноххор хорбот! – диэбитигэр,
 Өлүү Лээгэ Бэргэнэ

- 8510 Өгтүгүн таһына-таһына
Өрүтэ экирээмэхтээтэ,
Үөһүн таттарбахтаата:
– Бай да, оҕолоор,
Бачах күтүр!
Мин диэтэх киһи
Көрүө суохпун көрдүм,
Истиэ суохпун иһиттим,
Минньигэс сыттаахпынан мэлийэн,
Дырыластыыр сыттаахпынан дьадаһан,
Кууһарбынан кураанахтанан,
Таптыырбынан таабытыйан сыттаахпына,
- 8520 Кэргэн буолаары
Кэлэн биэрдин,
Ныгый-ныгый ныгыйыкпын,
Ньыккырдааным оҕотун
Тыыннаабым тухары
Тыыттарыам суоҕа,
Баарым тухары
Баттатыам суоҕа.
Халын ойобоспунаан хаххалыам,
Тобус ойобоспунаан дурдалыам, – диэн
- 8530 Алдыаммыт туу курдук
Айаҕа онос гына түһэн,
Ытыра-ытыра ыйыстан эрэрдии
Ыдьыр-быдьыр гынан,
Алааһы туораан иһэр
Адьырҕа кыыл сырайын курдук,
Абыс илии ардайдаах
Ахсыһа сытыйбыт сырайа,
Амына-тамына бытыга,
Алта болгуу аһыта,
- 8540 Арсайан турдабына –
Буор дойдута
Мунду балык курдук,
Буллугуруу тохторунан,
Аан дойдута
Атыйахтаах уу курдук,

- 8550 Айгырыы тохторунан,
Туруу бараан дойдута
Тордуйалаах уу курдук,
Долгулдуйа мөксөрүнэн,
Ыйа ыһылларынан,
Күнэ көгүллэринэн,
Халлаана хайдарынан,
Сирэ сингэстэринэн
Сүрдээх сүдү тыас
Тоҕо барда да,
Өр да буолбакка,
Өтөр да буолбакка
Үс түллэр холлорук
Өрө ыйыллыбытынан
- 8560 Өлүү Лээгэ Бэргэнин иннигэр
Үрэл гына түстэ да,
Хангалас Боотур
Бэйэтэ бэйэтинэн
Бэригис гына түстэ да,
Үөгүлээбитэ үрүн былыт буолан,
Ханытаабыта хара былыт буолан,
Кыламмыта кыһыл былыт буолан,
Тыыммыта тыал буолан,
Сангарбыта сата буолан,
- 8570 Эппитэ этинг буолан,
Хомуһуннаахтык хоһоонноон
Хоммут уоһун хоннордо,
Ынырыктык ыллаан
Ыпсыбыт сынгаабын ыырда,
Сага сангаран сатаратта,
Тойук туойан чугдаарытта: (Хангалас Боотур)
– Дьээ-э-ээ буо!
Дьээ-э-ээ буо!
- 8580 Мас тангара
Батары көрбүт,
Туос тангара
Тобулу көрбүт,
Эмэх тангара

- 8590 Эмтэри көрбүт,
Хараба суобу
Ханаакка тиспит,
Соххор доболоң тириитин
Сон гынан кэппит,
Хобдьюоруйбут хотон хобото,
Тэбиэһирбит тиэргэн нэктэлэ
Эргэ күрдьэх эппилиэттэнэн,
Саңа күрдьэх саабылаланан,
Кириэһи килбэппиккинэн киэбирэн,
Хоруобу хончоппуккунан хоһуургаан
Өң туттунанһын
Өтүрү-бүтүрү көрөбүң дуо?
Эрэй элбии,
Эйэ эстэ илигинэ
- 8600 Кыталык буолан кубулунаң
Кыыс Мындырыал обургу
Суол дойдуга сүүрдээри
Сөрүөстэн хорһойдо,
Дьиэлэри лэпсэйдэтээри,
Уоттары уоппустатаары,
Иитимһылэри эстэрээри,
Күрүөлэри көтүттэрээри,
Ампаардары алдыаттараары
Кубулуммутун аанһа,
Хонг мэйи,
- 8610 Хонгсуо саңа,
Уоруйах суобас,
Уллун сырай
Ол бу буоланһын
Орускуот ойоһостонору,
Эрэй энгээрдэнээри,
Кыһалба кыаһылыктанаары,
Мунг бойбурданаары,
Сор суолланаары,
- 8620 Албан ааккын алдыаттараары,
Дьохун сурахһын сууйтараары
Иирэн турдунг дуо,

- Иэлиһэй уола? – диэбит.
 Өлүү Лээгэ Бэргэнэ обургу
 Өһүргэс мунгнаан
 Өттүгүн охсуммахтаат
 Өрө татынньахтыы түстэ,
 Саннын харабыттан ыла
 Салын өлүү тылынан
 Сабырбаччы саланаат,
 8630 Ирингэлээх икки иэдэһин
 Иһил-таһыл оонньоот,
 Сотуун өлүү буолбут
 Суумаҕа сутуругун
 Суулуу тутан баран,
 Соххор харабынан
 Ханалас Боотуру
 Супту көрөөт
 Соһуйан суунаҕаланна.
 8640 Сулбурута ойо-ойо
 Баҕаннан маккыраан,
 Чохуннан чоккураан,
 Тыймытынан тыбыыран,
 Холлоҕос мунунан
 Холонсотун ыста,
 Чабычах мунунан
 Дьаатын тарҕатта,
 Ыаҕас¹⁹⁷ мунунан
 Ыытан тунуйда,
 8650 Ыллыбын диэн
 Ыыра барда,
 Туойабын диэн
 Тоҕо барда: (Өлүү Лээгэ Бэргэнэ)
 – Ар-дьаалы!
 Арт-татай!
 Саллайар сааспар,
 Үллэйэр үйэбэр
 Икки атахтаах,
 Иннинэн сирэйдээх
 Ити курдук этиэ диэн санаабатабым,

- 8660 Чэй эрэ,
Чыычаах да саҕа буолан
Чыбыргаатаргын даҕаны,
Чооруос да саҕа буолан
Чобургаатаргын даҕаны,
Бачча сааспар диэри
Айыы аймаҕын
Абыс ойбоһунан аһылыктаммытым,
Тобус ойбоһунан топпутум,
Буутун этин буһуктаммытым,
8670 Холун этин хонуктаммытым,
Тонхойор сааһым туххары
Тобус уон тобус бухатыыр
Уһун унуоһун урусхаллаан,
Кылгас унуоһун кыдымахтаан
Хоруоптарын хончоппутум,
Кириэстэрин килбэппитим,
Чардааттарын¹⁹⁸ сандаарыттым,
Үөмэн тийибэт
Үрдүк ааттанан
8680 Өрөгөйүм үрдээбитэ,
Уунан тийибэт
Уһун сурахтанан
Улуу бухатыыр аатырбытым.
Соргум сонообут –
Билигин даҕаны соһуоһум,
Өрөгөйүм үрдээбит –
Билигин даҕаны үрдүөһүм.
Тыыннааһым туххары
Тыһы далбарайбыт,
8690 Бэйэтинэн кэлбит
Минньигэс сыттаахпын
Биэриэм суоҕа!
Ньыгый-ньыгый
Ньыгыйыгым сыһын,
Мунул-мунул
Мунулугум сыһын,
Сыллаан-убураан сылланнаппакка,

- 8700 Убураан-сыллаан орбонноппокко,
 Көрөр харабым дьүккэтин,
 Көтүрдэм тийхим билэтин
 Кууһа сыппаккабын
 Куоттарыа суохпун,
 Көрө сыппаккабын
 Көтүтүө суохпун.
 Хата,
 Талыгыраабыт сынгаабым –
 Талкыйа кэлбиккин,
 Холбудаабыт иһим –
 Курданара кэлбиккин,
 8710 Аһыах-сиэх
 Айабым буоллаба,
 Сиэх-аһыах
 Сирэйим буоллаба,
 Тиэрэ уураммын
 Тириигин хайытыам,
 Умса уураммын
 Уорбабын тыгырыам,
 Сиһин үөһүн
 Сэттэ сиринэн
 8720 Сиритэ тыытаммын
 Сэймэктии оонньоом,
 Нохтолоох сүрэххин
 Турута тыытаммын
 Тулланната оонньоом,
 Хангас хараххын
 Хаанынан сууннарыам,
 Унга хараххын
 Ууннан сууннарыам,
 8730 Үрүн күннүн өлбөөрдүөм,
 Хара тыыннын хараардыам,
 Өлөр күннэр
 Өрүһүлтэтэ суох буолуоҕа,
 Хаалар күннэр
 Харьһылтата суох буолуоҕа,
 Кэриэс тылгын

- 8740 Кэпсии тур,
Ама тылгын
Ангайа тур,
Аанньанан аттаммат
Аарыма ыал оботобун,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдү ыал ыччатабын,
Чооруос саға эрэри
Тойуктааххын дуо?
Чыычаах саға эрэри
Тыллааххын дуо?
Чэй эрэ,
Нохтолоох тойон сүрэфи
8750 Тулланнатарбыт кэллэ,
Хайбахтаах хара быары
Хаадьяннатарбыт буолла.
Хапсааттыыр хара суордарым,
Харалаан мохсоҕоллорум,
Өрө тутар үнгүүлэрим,
Таннары тутар тайахтарым,
Оһоҕос уруута оҕолорум,
Кэнэс үрүүтэ киһилэрим,
Арбаа алдьархайдаах халлаан
8760 Алын кырыытыгар олохтоох
Ап-соллонг бийһин
Аға тойоно буолбут
Ала Тыймыыт Бухатыыр,
Идимэрдээх илинги халлаан
Иирээннээх инэрсэтигэр олохтоох
Илбис бийһин тойоно
Иинэ Кылый Бухатыыр,
Собуруу сур мөнүлү халлаан
Сордоох туймуутугар олохтоох
8770 Соллонг бийһин тойоно
Сур Хоохтуйа Бухатыыр,
Хоту кубулуҕатгаах халлаан
Холборуктаах кунуһугар олохтоох
Хоп бийһин тойоно

- 8780 Хара Лахсыыр Бухатыыр
 Айан төрөппүт
 Аар тойон аҕабыт
 Айыы аймағын ааттаабыныын,
 Ааһа куотар албастаабыныын,
 Абыс кырыылаабыныын
 Күөн көрсөн
 Күрэх былдыһар
 Күнэ буолла,
 Эппит тыл эбириийиэн иннинэ,
 Силлээбит сил сиигэ түһүөн иннинэ,
 Суох да буолларгыт
 Субу баар буолангыт,
 Ыраах да буолларгыт
 Ыкса буола охсонгут,
 Умса түһэрбин
- 8790 Сүүспүттэн өйөөң,
 Тиэрэ түһэрбин
 Кэтэспиттэн өйөөң!
 Эдьийдээтэр эдьийим,
 Аҕастаатар аҕаһым,
 Содуом кыһа
 Сууна Чохчой!
 Чыычыгыр тыныраххынан,
 Чаачыгырыыр тарбаххынан,
 Чуучугуруур тумсугунан
- 8800 Дьөлүтэ охсонгун,
 Батары харбаангын
 Күүс көмө буол,
 Үрүң тыыммын
 Өркөн өтүү гынан салбаа,
 Хара тыыммын
 Харыс өтүү гынан салбаа,
 Ааһа көтөр албастанан,
 Куота көтөр кубулуһаттанан
 Үөһээһнэн үөрбэ буолан түс,
- 8810 Алларааннан атара буолан күөрэй,
 Ааттаһыннарбакка абыраа,

- 8820 Көрдөһүннэрбэккэ көмүскээ! – диэбитигэр
Хангалас Боотур обургу
Харанга халлааны көрбөт буола,
Сирэйэ сири көрбөт буола,
Кытаанахтык кыһыран,
Улаханнык уордаһан,
Алыстык абаран,
Күүстээхтик көөймөстөн,
Сырбан эһэ
Сырайа сырайданна,
Торбон бөрө
Ньюура ньуурданна.
Хайбахтаах хара быара
Хамсыырга дылы гынна,
Нохтолоох тойон сүрүбэ
Тулланньырга дылы гынна да,
Элбэх тылы эппэккэ,
Аһыйах тылы аһайбакка:
8830 «Иэлиһэйгэ идэм тэнийбитэ,
Адъарайга аатым ырааппыта,
Софорууга¹⁹⁹ соргум сонообута», – диэт
Хаансаар муннуттан
Хангас харабар диэри
Хааннаах кокуосканы
Хайа анһан кэбистэ да,
Хара хаана
Халыйан тохтубутун,
Хаһытыты түһээт
8840 Хабырбаччы салана-салана
Хаар мэнэрик буола сырыттабына:
«Элбэх да буолун
Эттэһэн көрдөхпүт,
Үгүс да буолун
Эттэһэн көрдөхпүт,
Үгүс да буолун
Үөлсүһэн көрдөхпүт,
Үгүстэн үгүс охтуо
Аһыйахтан аһыйах охтуо!» – диэт

- 8850 Суумажа сутуругун
Суулуу туттан баран,
Сулбу ойон тийэн
Быстыбат быардаммыт,
Өлбөт үөстэммит
Өлүү Лээгэ Бэргэнин
Кулгаах тааһыгар
Кууһуннаран кэбистэ,
Оройуон төбөтүнэн
Охсон куугунатта,
- 8860 Ол ыккардыгар
Адьярай уола
Хардары хапсан ылан
Охсуһан оломооттонно,
Кыргыһан кыһылласта,
Сиэсигэн сэймэктэстэ,
Илбистээх илиилэннилэр,
Алдыхайдаах атахтаннылар²⁰⁰.
Тингилэхтэриттэн тибии типтэ,
Уллунахтарыттан уот умайда,
- 8870 Бойбурдарыттан буруо бургучуйда,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа хатытыстылар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ өттүктэстилэр,
Күүстээх силлиэнэн күөннэннилэр,
Сааллар чабылҕанынан сабастылар,
Дорҕоон этингинэн доҕордостулар,
Архаан холлорук арҕастаннылар,
Түллэр холлорук дьүөгэлэннилэр.
Былыт быатын
Быһа туойдулар,
- 8880 Күн быатын
Көтүрү көттүлэр,
Ый быатын
Ыбылы тартылар.
Таас сирдэрэ чачыгырыы тобунна,
Кумах сирдэрэ кучугуруу тобунна,
Очуос хайалара ойута ыстанна,
Дэриэспэ хайалара дэлбэритэ барда.

- 8890 Далай уутун дьалкыттылар,
Өлүү уутун үллэннэттилер.
Тутум маһы туруорбакка,
Ньюоска ууну тохтоппокко,
Хамыйах хаары хаалларбакка
Охсуһан онуһуннаһа,
Кыргыһан кыһыллаһа сырыттаһтарына –
Түөрт халлаан
Түллэр улахаатыттан
Түөрт сүдүрүүннэ сүдү
Абааһы уолаттарын
Адьырба бухатыырдары
8900 Түллэр холлорук буолан кэлэннэр,
Хангалас Боотур обургу
Түөрт өттүгэр түһэннэр,
Биир биэс тыла суох
Охсуһан оломооттоһон,
Кыргыһан кыһыллаһан бардылар.
Айыы бухатыырыгар
Охсуһуу улаһана,
Кыргыһыы кытаанаҕа тирээн
Аан балаһа аргыстанна,
8910 Хара күдэн харахтанна.
Барынныыр хоту
Батыһа буолан түстэ,
Сүөдэнниир хоту
Үнгүү буолан үөттэ,
Элэнниир хоту
Эстэриит буолан эһиннэ.
Күөрэйэ-күөрэйэ тимирэр,
Көстө-көстө сүтэр
Куота көтөр кубулбатын
8920 Хото тутунна,
Аһа көтөр албаһын
Ахсаанынын тутунна.
Тула көппүттэрэ
Томтор буолла,
Аһара көппүттэрэ

- Аппа буолла,
 Эргийэ көппүттэрэ
 Энгээр буолла.
 Соххор харахтаах
 8930 Собуруу уолатгарын,
 Ангаар харахтаах
 Абааны уолатгарын,
 Түбүлүүлэрин хоту
 Түлэй-балас оуустаран,
 Таптыылларын хоту
 Талас-былас дайбатан,
 Топпутгарын тобуктара уйбакка,
 Аһабытгарын атахтара уйбакка,
 Симиммитгэрин систэрэ кыайбакка,
 8940 Уктубутгарын унуохтара уйбакка,
 Тардарын такымнара кыайбакка,
 Бөтүөхтэһэ-бөтүөхтэһэ
 Бүдүүрүйтэлиир буоллулар,
 Ынчыктаһа-ынчыктаһа
 Ымса-төһнө барар буоллулар.
 Аппа сиртэн атаралаан,
 Томтор сиртэн туруйалаан,
 Тэхтир сиртэн тэмтэрийэн
 Арбаа халлаан уола
 8950 Ала Тыймыыт Бухатыыр
 Ат буолан охтон иһэн
 Абыс ойоһонун быһыһынан
 Атараба үөллэрэн
 Айкалыы сыттабына,
 Хангалас Боотур
 Ириэнэх суолун ирдээн,
 Тонмот суолун тордоон,
 Чугурууннуу оонһуур
 Чуоһур дьоруо аттаах
 8960 Дьуурай Боотур
 Хаабыргыыр хара суор буолан
 Халаахтаабытынан кэлэн,
 Айкалыы сытар

- Абааны уолун арбаһар түһэн,
Эппиэтэ суох
Эттээбитинэн барда,
Кэпсэтиитэ суох
Кэнэйдээбитинэн барда.
Ол ыккардыгар
- 8970 Илин халлаан уола
Иинэ Кылыт Бухатыыр
Игнэн охтобун диэн
Иһин түгэбинэн илиллэн,
Ийэ хара тойугун
Иэйэ-туойа²⁰¹ сыттабына,
Дулла хара аттаах
Дьундуруочай Бухатыыр
Дуурай Боотур
- 8980 Хаардаах суолун хайан,
Кыраһалаах суолун кыйан,
Эккирэтэн киирэн
Иэдэйэ сытар
Иинэ Кылыт Бухатыыр
Итирик түөһүгэр²⁰² түһэн,
Үйэ туххары өстөөхтүү,
Былыргы үйэттэн былдыаһыктаахты
Айахха аспытынан,
Бэлэскэ биэрбитинэн,
Уолукка охсубутунан,
- 8990 Көхсүгэ күбүргэппитинэн барда.
Ол ыккардыгар
Хоту халлаан уола
Хоро Лахсыыр Бухатыыр
Холо хоннон,
Былчыҥа быстан,
Ингиирэ элэйэн,
Сындааһына сылайан
Сынньанан олордобуна,
Өлөрүттэн өрүһүттэрбит,
- 9000 Хааларыттан харыһыттарбыт,
Быстарыттан быһыһаттарбыт

- Ардыамаан-Дьардыамаан
 Аатгаах бухатыыра,
 Ырыган таба ырдыылаах,
 Көтөх таба көтөбүүлээх,
 Сарыы тыйыһа тангастаах
 Сагдалын Чаадай Бухатыыр,
 Дулла хара аттаах
 Дьундуруочай Бухатыыр
 9010 Барбыт суолун батыһан,
 Кэлбит суолун кэрийэн,
 Киргил кыыл буолан кэлэн
 Ыкса туран ыйытыспакка,
 Чугас туран допуруостаспакка,
 Хоро Лахсыыр бухатыырга
 Илим курдук
 Иилистэ түһэн,
 Сап курдук
 Саптылла түһэн,
 9020 Сон курдук
 Суулана түһэн,
 Хаахтыы-хаахтыы
 Харахха биэртэлээн,
 Силлии-силлии
 Сирэйгэ биэртэлээн,
 Тыын сирэ буолуо диэн
 Тынгырахтаан барда,
 Өлөр сирэ буолуо диэн
 Өттүктээн барда.
 9030 Маннык аатгаах
 Кый-хай кыргыһыттан,
 Уй-хай охсуһууттан
 Төрүүр төлкөнү түннэрдилэр,
 Кэлэр кэскили кэбиннэрдилэр,
 Иитэр илгэни ингнэрдилэр,
 Барынныыр бөбөнү бараатылар,
 Сүөдэнгниир бөбөнү сүтэрдилэр,
 Ийэ сибиирдэрин ингнэрдилэр,
 Аҕа сибиирдэрин килбэттилэр,

- 9040 Хоруоп бөбөнү хончоттулар,
Тэбиэх бөбөнү тэлитэттилэр.
Аптаах аймаҕа алдьанна,
Ньэриэтинньик нэһилиэгэ нэктэллэннэ,
Сүллүүкүүн бииһэ сүтэрилиннэ.
Аан ийэ дойдулара
Атыһахтаах уу курдук,
Айгырыы хамсаан,
Туруу бараан дойдулара
Тордуйалаах уу курдук,
9050 Долгулдуйа хамсаан,
Ийэ бараан дойдулара
Иһиттээх уу курдук,
Ингнэстэ хамсаан,
Өлбүт-сүппүт өлүүттэн
Өтөр наар көстүбэтэх
Үөн-көйүүр бөбө
Үөскээн үллэннээтэ.
Халдыайы сир диэбиттэрэ —
Хара бастаах үөн буолла,
9060 Энгээр сир диэбиттэрэ —
Эриэн үөн буолан
Эриллэ халаачыктанна.
Күн диэки көрдөххө —
Күнү бүөлүүр
Көйүүр көттө,
Былыт диэки көрдөххө —
Былыты бүөлүүр
Бырдах өлүү көттө.
Сахсырҕалыын саабынаата,
9070 Кумаардыын хойунна.
Хангалас Боотур обургу
Ингиирдээх буолан
Элэйэн биэрбэккэ
Эбии эпчимирдэ,
Сындааһыннаах буолан
Сылайан биэрбэккэ
Сытыы сырыланна.

- 9080 Охсуһууларын тыаһа
Орто дойдуга
Ой дуораана буолан
Уораһыйан иһилиннэ,
Өлөрсүүлэрин тыаһа
Үөһээ дойдуга
Өкөрөҥ этингэ буолан
Өрө куугунаата,
Тарбахтарын тыаһа
Тамык²⁰³ тыаһа буолан чачыгыраата,
Ингиирдэрин тыаһа
Этигэн хомус курдук кыҥкынаата.
- 9090 Харсыһыылаах оҕус курдук
Хаайса хаамсаннар,
Хапсыһан ыланнар,
Халбарыссар идэлэннилэр,
Күөйсүүлээх оҕус курдук
Күөтэһэ хаамсаннар,
Күөһүннэринэн түсүһөннэр,
Күрэхтэһэр буоллулар.
Хаппыт буордарын
Хабахтарыгар диэри
- 9100 Хайыта үктээннэр,
Тонмут буордарын
Тобуктарыгар диэри
Тобулута үктээннэр,
Ириэнэх буордарын
Иэччэхтэригэр диэри
Имилитэ үктээннэр,
Балык ыабат
Майдаанын²⁰⁴ тартылар,
Чохулуун чоллурбаабат
- 9110 Дьулаана буолла.
Манньык ааттаах
Алдьаххайдаах алдьатыһыыга,
Одурууннаах охсуһууга
Биитэ мэнэгэйдээх,
Үһүгэ оһоллоох,

- 9120 Кырыгыта кыдыкытаах
Кыыс дыахтар
Кыырыкытаах хаана
Кыыдамныран көстөр,
Уол киһи
Уостаах тийһэ
Омулдьуйан көстөр
Уһун уктаах,
Уордаах субуйа батастарынан
Хайҕахтаах хара быардарын
Хайыта түсүһэн көрдүлөр,
Нохтолоох тойон сүрэхтэрин
Тобулута анныстылар да,
Сэттэ уон саастаах
- 9130 Сиэлингсэһит офонньор
Иэт быһаһын²⁰⁵ курдук
Эриллэн тахсыбытын
Илиилэрин тас өттүнэн
Илгитэлээн кэбистилэр.
Китиэн имиэн дойду
Киилэ кииллээх,
Хатыан имиэн дойду
Хатынга хатыннаах,
Тутуом имиэн дойду
- 9140 Туоһа туостаах,
Хахай кыылы
Хаана харыанчыҕалаах,
Хатыыс балыгым
Хабаҕа силимнээх,
Өксөкү кыылым
Үөһэ үөстээх,
Суор кыылым
Соното сууйуулаах,
Кэрилиир кэй муос сааларыгар
- 9150 Төбөтүгэр төрүөттээх,
Ортотугар оһоллоох,
Төрдүгэр төлкөлөөх
Тэлээн охторун уктуһан,

- 9160 Кынгаан кылчаһан,
 Одуулаан олчоһон,
 Систэрин үөһүн
 Сиритэ ыгыһан көрдүлэр –
 Төттөрүтэ тэйэттээтэ да
 Туһаны ылбаккалар
 Долуойун akkaаcтааннар
 Эт бэйэлэрэ
 Эрийсимэхтээн иһэн,
 Хангалас Боотур
 Эт киһи
 Элэйэ быһыылаан,
 Сыва киһи
 Сылайа быһыылаан эрдэбинэ,
 Абааһы уолаттарың атамааннара,
 Көстүбэт биистэрин күлүктээхтэрэ
- 9170 Өлүү Лээгэ Бэргэниһин
 Суор Хоохтуйа обургу
 Хангалас Боотур
 Күүстээх бэйэтин күлгэдитэн,
 Бухатыыр бэйэтин бохтогон²⁰⁶,
 Быһый бэйэтин бытаардан,
 Ахсым бэйэтин аһыннаран,
 Эккирэтэ сылдьан эттээн,
 Ойута сылдьан охсуолаан,
 Очурга обустаран,
- 9180 Силискэ тэптэрэн,
 Охторон түһэрэннэр,
 Буутун этиттэн
 Буһуктанан бардылар,
 Холун этиттэн
 Хонуктанан бардылар,
 Абыс ойоһонун алдыаттылар,
 Тоһус ойоһонун тоһуттулар,
 Хангас харабын
 Хаанынан сууннардылар,
- 9190 Уңа харабын
 Уунан сууннардылар.

- Үөрэн-көтөн
Үрдүгэр үнкүүлээн эрдэхтэринэ,
Күнкүлээнкитэ²⁰⁷ күндээрбит,
Туоһахтата туналыбыт,
Сараппаана сандаарбыт,
Тойон киһи
Тонголобун уңуобунан
Туоһахта киэргэллэммит,
9200 Хотун дьахтар
Хонкучабын уңуобунан
Хоруонка гынан кэппит,
Чуучугураабыт туус тумустаах,
Чаачыгыраабыт таас тангалайдаах,
Ардайбыт аһыылаах,
Амайбыт аһахтаах,
Инниттэн көрдөххө –
Тиэрэ мэтэгэр,
9210 Көхсүттэн көрдөххө –
Бүлү бөкчөгөр
Абааһы кыһын ааттааба,
Иэлиһэй кыһын идимэрдээбэ,
Дьээгэ-Бааба чиэрбэлээбэ
Болбукта ойуур курдук,
Буобуратын түүтэ
Будурус гынан,
Сэппэрээк ойуур курдук,
Сэбин түүтэ
Сэбирис гынан,
9220 Тыын быһаһаһынан тыынан,
Саҥа быһаһаһынан сангаран,
Сонуйан иһэн үөрэн,
Үөрэн иһэн өмүрэн,
Имиллэн хомуллан,
Иэхэйдээн халахтаан,
Эйэннээн ходьонноон,
Илгистэн холгустан,
Иккилээх оҕо саба
Эйэнгэлээбит эмийдэригэр диэри

- 9230 Былыты былыһынан
 Былтас гынан көрөөт,
 Быстаах истэх тыынан,
 Бычыл-ичил сангаран
 Сапсына-сапсына
 Сарылыы түстэ,
 Мэтэннии-мэтэннии
 Мээфиргээн барда,
 Ходьоннуу-ходьоннуу
 Хоһооннуу турда,
- 9240 Ньохчоннуу-ньохчоннуу
 Тойуктаан дуомнаата: (Сууна Чохчой)
 – Иһииликпин-таһыылыкпын!
 Иэдээникпин-куодааныкпын!
 Иэхээйикпин-куохаайыкпын!
 Эмийэбин-туомуйабын!
 Олорбутум оччо буолбут!
 Сылдыбытым сыччах буолбут!
 Аналлааҕа эрэ суох
 Аһаардастыы сылдыбытым,
- 9250 Арахсыбыт курдуктай!
 Туһааннаах доһоро суох
 Тулаайахсыйа сылдыбытым
 Долуойдаммыт курдуктай!
 Ыарыы буолбут
 Ырыган тэллэбим
 Ыраастаннаҕа ньии,
 Хобдох буолбут
 Ходьон суорҕаным
 Хомулуннаҕа курдук.
- 9260 Маннык ааттаах
 Мааны киһи,
 Айыым оҕотун
 Аллар ааттааҕа,
 Содуом кыыһа
 Сууна Чохчой диэн
 Суолга баппат
 Суон судулу ааппар,

- 9270 Үалга баппат
Үар чымар сурахпар
Доѳорунан тутахсыйан,
Кэргэнинэн кэмчитийэн,
Атаһынан аччаан,
Тэннээѳинэн тэмтэрийэн,
Аат ааттаан,
Албан ньансайан,
Айанныыбын диэн
Алдьаннаѳым ньи,
Туһааннаах доѳорбун,
Аналлаах атаспын
9280 Убайдаатар убайым,
Тойонноотор тойонум,
Аѳалаатар аѳам,
Сэттэ хос тимир куйахтаах,
Сэттэ уон сэттэ
Симилимиэр мас торуоскалаах
Өлүү Лээгэ Бэргэнэ
Таайар курдук
Чахчы уруум,
Этэр курдук
9290 Эт уруум,
Сордоох киһи
Суор Хоохтуйа Бухатыыр
Кэриэс тылбын кэһимэн,
Ытык тылбын ылынын!
Ахсааннаах ааттаһыым,
Күртүөннээх көрдөһүүм –
Дырғыар сыттаахпын
Тыынын быһыман,
Минньигэс сыттаахпын
9300 Мэлитэн куотгарыман,
Дырылыыра насатыыр
Дырғыаахтыыр сытара
Сабыта хайыта биэртэлээн
Ингэсэлэрбин ииртэ ньи,
Имэннэрбин көбүттэ,

- 9310 Сүлүһүммүн көбүттэ,
Сүрэхтэрбин хамсатта,
Уостарыктаах тийһиттэн
Убураахтаан ылларбын,
Сыралыман сырайыттан
Сыллаахыйдаан ылларбын,
Убайдаатар убайдарыам,
Тойонноотор тойотторуом
Өлөрүмэн-өһөрүмэн,
Туһааннаахпын тутгарын,
Хоонньоһорбут хойутаата,
Уураһарбыт уһаата,
Сыллаһарбыт бытаарда,
9320 Таптаһарбыт набылыйда,
Иэхээликпин-куохаалыкпын!
Иһиликпин-таһылыкпын!
Уураахтыах уостарыгым!
Сыллаахыйдыах сырайдарым! – диэт
Хангас хааннаах ытыһынан
Хара дьэбиргэл айабын
Хам тутта-тутта
Хара бөтө күлэн,
Хахсайбахтаан ылла,
9330 Үөрэн-көтөн үрэллэннээтэ,
Иэхэйиктээн имиллэннээтэ,
Сааттакалаан сарбаннаата,
Куохайыктаан куйбаннаата.
Ол ыккардыгар
Хангалас Боотуру
Абааһы уолаттара
Атты түһэрэн баран,
Инниттэн-кэнниттэн
Миинньэ сылдьан:
– Хотун дьаалы аҕаспыт
9340 Сөпкө этэн сөллөннөөтө,
Кырдыгынан кыйбаннаата,
Албан аакка,
Дьоһун сурахха

- 9350 Айыы киһитин ааттаабын,
Күн киһитин күүстээбин,
Ураанхай киһитин урсуннаабын
Күтүөт гынан күртэнгэттэхпитинэ,
Ангаардастыы аатыраммыт,
Кэлтэгэйдии киэбирэммит,
Киэһэ утуйааччы
Кэпсэлигэр кириэхпит,
Хойут утуйааччы
Хоһоонугар холбоһуохпут,
Эрдэ турааччы
Эбэрдэтигэр энээрдэһиэхпит,
Кини да буолтун иһин
Кимнээх буолан
Кыларыйар кыыспытын,
Былтарыйар балтыбытын,
9360 Эмтэрийэр эдьийбитин
Сирэн силлэннииригэр,
Сөбүлээбэккэ сөллөнгүүрүгэр
Харыстанара ханна баарый,
Киэбирэрэ кимэ кэлиэй?
Сөбүлээбэт күннэннэбинэ,
Элбэби этиттэрбэккэ,
Абыһабы анайтарбакка,
Тырыта тыытан
Тыыннаахтыы ыйыстыахпыт,
9370 Сиритэ тыытан
Сиикэйдии сиэхпит! – диэт
Туруору тардан бара[н],
Туораан тураннар
Туох диирин кэтэстилэр.
Онуоха баара
Хангалас Боотур
Хаанын-сиинин
Хаһыйан сотто охсоот,
Өрөгөйдөөх үөһээ дойду
9380 Өрөбөтүн диэкки
Өрө көрөн баран,

- Көмчүөрүйбүт күөмэйин көбүтэн,
 Кэһиэхтийбит күөмэйин кэнгэтэн,
 Дьылба Хаан Офонньортон,
 Чыгыс Хаан Хотунтан
 Ахсааннаах ааттаһытын ааттаста,
 Күртүөннээх көрдөһүүтүн көрдөстө: (Хангалас Боотур)
 – Дьээ-э-ээ бую!
 Дьээ-э-ээ бую!
- 9390   Өндөл дьолуо халлаан
 Өрөбөтүн үрдүгэр,
 Кыырай маҕан халлаан
 Кыраай чыпчаалыгар,
 Чыыстай халлаан
 Чыгдайар мөңгөнүгэр,
 Киэнг халлаан
 Килбэйэр үөһүгэр,
 Үс саханы үөскэтэргэ,
 Түөрт саханы төрөтөргө,
- 9400   Биэс саханы биһиктииргэ,
 Алта саханы араначчылыырга,
 Ананан айыллыбыт,
 Эһэ, эбэ саҕаттан
 Эбэрдэнэн энгээрдии олорбут,
 Урууйунан олбохтуу тоһуйбут,
 Күн улууһа
 Күөмчүлэнэр күнүгэр
 Көмүскэс санааламмыт,
 Айыы аймаҕа
- 9410   Атаҕастанар күнүгэр
 Аһынаҕас өйдөммүт,
 Дьылба Хаан
 Тойон эһэм,
 Чыгыс Хаан
 Хотун эбэм,
 Хараҕа халлаан
 Хараҕата буолбут,
 Хааннаах дьылбэктээх,
 Хангыл бэйэлээх,

- 9420 Харабааччылана сүүрэр
Хаан турабас өгнөөх
Хаамы дьоруо атгаах
Хангалас Боотур
Кырабыт кырата
Кыанан тураммын,
Оччугуйгут обото
Уйуттан тураммын,
Аллараа дойду
Абыс бииһин ууһугар
- 9430 Аба тойон буолбут
Арсан Дуолай атамааннын,
Сэттэ хос тимир куйахтаах,
Сэттэ уон сэттэ
Симилимиэр мас торуоскалаах
Өлүү Лээгэ Бэргэниниин
Атараннан көрсүһэр
Аналлаах атас буоламмын,
Үнгүүннэн көрсүһэр
Үөлээннээх добор буоламмын,
- 9440 Күөн көрсүһээри,
Күрэх былдыһаары киирэн,
Адъарай ааттаабын,
Собуруу бөбө сорсуннаабын
Сыгар ынах ханнын саба
Сымара таас
Сытыган куртабар
Сытыйар күнүм буолла!
Анды кус арангалаабыт
Аллыр-буллур сыммытын саба
- 9450 Арабас илгэтэ онгорон
Айахпар түһэрэн,
Үрүң тыыммын
Өллөйдөөн көрүөххүтүн
Төһө хачча буолуой?
Хара тыыммын
Харыһыйан көрүөххүтүн
Төһө хачча буолуой?

- 9460 Мин киһи
Туойбут тойугум
Дорѳоонноох сатата
Тобус хаттыгастаах
Добун дүрүс халлааны
Тураѳас көйүгэс
Туруйа кыыл ырыата буолан,
Тобулу куугунаан тахсан,
Кутуу көмүс кулгааххытыгар
Куугунаан иһилиннин!
Абыс уон атыыр үөрдээх
9470 Аѳа Дабылымар Оѳонньортон,
Сэттэ уон сизэр биэлээх
Сир Нинсиилэ Эмээхсинтэн
Аан ийэ дойду далбарыгар
Айыллан төрөөбүт,
Аѳа курдук саныыр убайым,
Уорааннаах уллунгахтаах
Уордаах элэмэс аттаах
Оѳо Дуолун Бухатыыр
Өлөр күммэр
Өрүһүйүөх буоларын,
9480 Хаалар күммэр
Харыһыйыах буоларын,
Ыраах да буолларгын
Ыкса буола охсон,
Суох да буолларгын
Субу баар буолангың,
Абыс уон абыс
Аартык аанын арийангың,
Аллараа дойду
Аргыардаах тэниттэн
9490 Арааран таһааран,
Көстүбэт күүһүттэн быыһаатаргын,
Адьярай айабыттан араардаргын
Төһө хачча буолуох этэй?
Эмий күүрдэн,
Эмсэх быраѳан

- Иринньэх бэйэм сиппит,
Ньулдыаҕай бэйэм туругурбут,
Оҕо бэйэм улааппыт
Уһун тускулум охтуута,
9500 Кэлэр кэскилим кэхтиитэ,
Сырдык тыыным сьсхалланыыта,
Үрүң тыыным өлбөөрүйүүтэ,
Көмүскэллээх буолуо диэн
Күөн тутта сатыырым,
Харысталлаах буолуо диэн
Хайын охсунар буоларым, – диэн
Ынырыктык ыллаабытыттан,
Дьохуннаахтык туойбутуттан,
Абааһы уолаттарын
9510 Адьырҕа бухатыырдар
Абаран-сатаран,
Хангалас Боотуру
«Сынньаммытын сыччах буоллун,
Олорбутунг оччо буоллун», – диэн,
Үрдүгэр түһэн
Үрэнньиктиэх санаанан
Быһаарсыылаах охсуһуу
Быһылааныгар киирдилэр,
Бүтэһиктээх охсуһуу
9520 Түбүгүгэр түстүлэр:
– Дьэгэ Бааба обургу,
Содуом кыһа
Сууна Чохчой
Сирэн силлэнгнээбитин,
Таламастаан талланнаабытын,
Сиһин үөһүн
Сиритэ тыытан сэймэктээтэхпит,
Нохтолоох сүрэжин
Турута тыытан тулланнаттахпыт,
9530 Хайҕахтаах хара быарын
Хайыта тыытан халбаннаттахпыт,
Хааннаан хабыалаатахпыт,
Симэһиннээн сиэтэхпит, – диэн

- 9540 Дэгийэ хара тынгырахтарынан
Тэһитэ анньыспытынан,
Долуо хара тарбахтарынан
Тобулута туппутунан бардылар.
Онтон Дуурай Боотур,
Дьундуруочай Бухатыыр,
Сагдалын Чаадай буоланнар
Биирдии бэйэлэрэ
Биирдии абааһы уолаттарыныын
Кыргыһан кыдыллаһан,
Сиэһэн сэймэктэһэн,
Хайалара да кыайбакка
Хапсыһа сырыттылар.
Көхсүлэрин тыаһа күбүргээтэ,
Уолуктарын тыаһа олустаата,
Кулгаахтарын тыаһа куугунаата.
- 9550 Үнгүү курдук
Үтүрүтэ түсүһэннэр,
Батыһа курдук
Батарыта түсүһэннэр,
Симэһиннээх сиэһиини
Сиэһэ сырыттылар,
Одурууннаах охсуһууну
Охсон бардылар.
Сирэйдэриттэн-харахтарыттан
Сиэрэ уота сирдьигинээн,
- 9560 Унгуох бэйэлэрэ
Уйадыһан бардылар,
Холлоох бэйэлэрэ
Холбудаан бардылар,
Такымнаах бэйэлэрэ
Намчытыһан бардылар.
Уһун санаалара убарыйда,
Дай санаалара татыарыйда,
Киэнг көхсүлэрэ кыараата,
Кэтит үтүгэннэрэ бүөлэннэ.
- 9570 Онтон Хангалас Боотур
Көмүөллээх собуустук

- Күүскэ ыллаабыта —
Эппит тылын иччитэ,
Сангарбыт санатын сатата
Дьылҕа Хаан Оҕонньору,
Чыныс Хаан Хотуну
Утуйар ууларыттан огдолутта,
Олорор олохторуттан аһарда.
Онуоха баара
- 9580 Дьылҕа Хаан Оҕонньор
Сэттэ хонукка сэнээрэн,
Тобус хонукка толкуйдаан,
Уон хонукка уураахтаан баран,
Ааҕайа барбакка
Антах хайыста,
Сэнээрэн сэнээрбэккэ
Сиргэ силлээтэ: (Дьылҕа Оҕонньор)
— Чугучу богдо!
Чугучу богдо!
- 9590 Холун этэ хойдуобуттан,
Синин этэ ситиэбиттэн,
Буутун этэ буһуобуттан:
«Күүстээххэ көрүнгэнним,
Бухатыырга моһуоннанным,
Быһыйга быһыыланным», — диэн
Сарсыардаангы дыбарга
Сатарааннаах сангалааҕа,
Күнүскү дыбарга
- 9600 Күйгүөмнээх күөмэйдээбэ,
Киэһээнни дыбарга
Кимиэллээх куоластааҕа,
Үөлээннээбин көрдөөн
Үс дойдуну кэрийэрэ,
Тэннээбин көрдөөн
Чиэрэс дойдуннан тэлэһийэрэ,
Туохтан да толлубат,
Кимтэн да кирийбэт,
«Эккирэппиппин эттиэм,
Сиппиппин сиэм,

- 9610 Тупшун чокуйуом», – эрэ диирэ,
 Акаары тылыгар
 Аналлааба түбэстэбэ,
 Күөн көрсүһэн,
 Күрэс былдыһан,
 Суолга баппат
 Суон судулу ааттаннын,
 Ыалга баппат
 Ыар чымар сурахтаннын!
 Бабар өллүн,
 9620 Бабар өлөрдүн,
 Алтан бири аһыммаппын,
 Көмүс бири көмөлөспөппүн!
 Өлөр күнүгэр өйдөннөбө,
 Сүтэр күнүгэр сүрэхтэннэбэ,
 Хаалар күнүгэр харахтаннаба,
 Үйэттэн үйэ тухары
 Үөрүйэх буолуоба,
 Сатарааннаах санатыгар
 Саатта буоллун!– диэбитигэр,
 9630 Чыныс Хаан Хотун
 Сүрэбиттэн тахсыбыт
 Сүрэх урууга буолан,
 Хааныттан тахсыбыт
 Хаан урууга буолан,
 Этиттэн тахсыбыт
 Эт урууга буолан
 Хаана хамсаан,
 Сүрэбэ долгуйан,
 Хаардаах бугул саба
 9640 Хангас кэрэлээх эмийин
 Хам-хум тутан,
 Көйүөр илгэ үүтүн
 Көнгү тардан ылан,
 Абаран олорон
 Астаан-астаан,
 Арангалаабыт анды сыммытын саба
 Аллыр-буллур

- 9650 Араѳас илгэ онгорон баран,
Алтан нэмиэт
Айаѳын аппаннатан,
Көмүс нэмиэт
Күөмэйин көбүөхтэтэн,
Икки хараѳын уута
Иэдэһигэр диэри сүүрбүтүн,
Икки илиитинэн
Илгэн кэбиһэн баран,
Мээр-сээр кэпсиир
Элэнг-сэлэнг ыллыыр: (Чыныс Хаан Хотун)
– Дьээ-э-ээ бую!
- 9660 Дьээ-э-ээ бую!
Биирдээѳиттэн биэбэйдээбит,
Иккилээѳиттэн эмньигирпит,
Оһоѳос²⁰⁸ түгэбэ
Оѳом оѳото,
Орто дойдуга
Олохсуйа киирэн,
Очурга оѳустаран,
Силискэ тэптэрэн,
Харанга халлаан
- 9670 Хараѳата буолбут,
Хааннаах дьилбэктээх,
Хангыл бэйэлээх,
Хараѳаччылана сүүрэр
Хаан тураѳас өнгөөх
Хаамы дьоруо аттаах
Хангалас Боотур
Кэхтэр кэскиллэммит,
Охтор онһууламмыт,
Кыһалѳаѳа сылдьар
- 9680 Кымыгырас кырынаастай,
Сорукка сылдьар
Сорук Боллур
Түүтээбэр түргэнник,
Мээчиктээбэр бэлэмник
Кэлэ охсон,

- 9690 Уолар уулаах,
Охтор мастаах
Орто дойду
Оһуордаах далбарын унуордаан,
Абыс хардыгастаах
Аллараа дойду
Аартыгын арийан киирэн,
Арабас илгэни
Айабар уоптарангын,
Көстүбэт уола
Күөмэйин аһылыга буоларын
Көмүскүү обус,
Дьарай уолун аһыыттан
Араара тарт!
- 9700 Үгүстүк өлөр күнүгэр
Өйөбүл көрдөспөгүн,
Элбэхтик иһиттэр күнүгэр
Эрэнкэдийэ санаабатын!
Дьылҕа Оһонньор
Ыйааба соботох,
Чыныс Хотун
Ыйааба кытаанах! — диэн
Этэн бүтээтин гытта,
Эттэ дуу,
- 9710 Эппэтэ дуу диэбиттии
Сорукка сылдыар
Сорук Боллур уол
Үстэ-түөртэ
Үнкүрүс-күөһэлис гынаат,
Моонньугар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох,
Кэтэбэр киргиллээх,
Түүтүгэр түптүрдээх
Мохсобол кыыл буолан,
- 9720 Арабас илгэни
Икки тынырабынан
Ботуччу харбаан баран,
Түүтээбэр түргэнник,

- 9730 Охтооѳор чэпчэкирик,
Көѳөн кустуу
Көччүйэ көтөн,
Биргинэх кустуу
Битийэ көтөн,
Орулуос кустуу
Оонњуу көтөн,
Орто дойду
Оһуордаах далбарын
Этиэх иннинэ
Элэс гынан ааста,
Сангарыах ыккардыгар²⁰⁹
Салгына эрэ билиннэ,
Абыс хардыгастаах
Аллараа дойду
9740 Аартыгын арыйда –
Охсуһуу улааппыт,
Кыргыһыы кытааппыт.
Эрэй элбээбит сиригэр тийбитэ –
Арыычча үктэнэн,
Аатыгар эрэ иэбэйэн
Аһарбыта буола сылдыар,
Кыһалба бэрдиттэн,
Кыргыһыы кытаанабыттан
Кыламана эрэ чыпчыннаан
9750 Кыачабыс гынан биэрэр,
Үтүө күнэ өлбөөрүйбүт,
Хаарыан күнэ хараарбыт
Хангалас Боотурга тийэн
Чускуутуу-чускуутуу
Тула көтө сылдьан
Биир арабас илгэтин
Айабар сиэттэ,
Биирдэрин таһыгар уонахтаата.
Онуоха баара
9760 Ураанхай урсуннааба
Урууйдуу түһээт,
Киһи киргиллээбэ

- Кэбириммэхтээн ылаат,
 Халын куннанна,
 Хат таманнанна,
 Күдэн күүстэннэ.
 Улам-улам
 Охсоро улаатта,
 Тэбэрэ кытаатта.
 Абааны уолаттарын
 9770 Атамааннара да буоллар
 Тыймыыттаах куннарын
 Тыырталаан барда,
 Чиэрбэлээх куннарын
 Тэлитэлээн барда,
 Алдыххайдаах санааларын
 Аймаматаан барда,
 Иэдимэрдээх санааларын
 Илиһиннэртээн истэ.
 Илин куннарын
 9780 Эргэрбит иирэ туутун курдук,
 Илдьи тэпсэн
 Эймэтэн истэ,
 Торҕо куннарын
 Тоһуттубут туой туутун курдук,
 Тоһута тэпсэн,
 Тойон санааларын аймаан
 Дуунайдаан истэ.
 Аппа сиртэн
 9790 Атаралатар буолла,
 Томтор сиртэн
 Туруйалатар буолла,
 Тэхтир сиртэн
 Тэлийэритэр буолла.
 Ол иһэн
 Өйдөөн көрбүтэ —
 Өрөгөйдөөх халлааны
 Өрөбөтүн диэккиннэн
 Алдыххайдаах айан
 Аргыара билиннэ,

- 9800 Күүстээх айан
Күпсүөрэ иһилиннэ,
Кынат тыаһа кырылаата,
Хотоҕой тыаһа куугунаата.
Өр да буолбакка,
Өгөр да буолбакка
Үс бастаах
Өксөкү кыыл буолан
Уорааннаах уллунгахтаах,
Уордаах элэмэс аттаах
- 9810 Оҕо Дуолун Бухатыыр
Улуу бухатыырдар
Охсуһа сылдьар
Очуос томтордоругар
Хорус гына түстэ да,
Харыга охсуһар
Хаан уруутун,
Сотоҕо охсуһан
Соҕотох доборун
Үрүҥ тыынын өрүһүйсән,
Хара тыынын харыһыйсан,
- 9820 Элбэх тылы
Этэ барбакка,
Абыйах тылы
Саңарса турбакка,
Өлүү Лээгэ Бэргэнигэр
Өһүөннээх киһи быһыытынан
Үрдүгэр түһэн
Эттээн элиһиннээбитинэн,
Охсон онуһуннаабытынан барда.
- 9830 Ол ыккардыгар
Хангалас Боотур обургу
Собуруу халлаан уолун
Сур Хоохтуйа Бухатыыры
Үс былас
Үөрбэ таас өттүгэр
Өйүү тардан ылан,
Харытын күүһүнэн халбарытан

- 9840 Сири сэтгэ бэчээтинэй
 Сиирэ быражан кэбистэ да –
 Мөнгүрүөн көмүс харытыгар
 Тимир чыллырыыг баттабыттан
 Үс төгүл эрийэн баран,
 Хоолдуктаах баһын
 Хоннору тардан,
 Систээх үөһүн
 Сиирэ тардан,
 Тыймыыттаах куннары
 Тыыра тардан,
 Чиэрбэлээх куннары
- 9850 Тэлэ тардан түһэрдэ.
 Онтон иһэн
 Тойон сүрэхтэри тууран,
 Хайбах быардары хайытан,
 Үллэр бүөрдэри үрэйэн,
 Сытыгас куртахтары сыыйан,
 Абыс ойоһоһун алдыатан,
 Тоһус ойоһоһун тоноон,
 Сырдык тыынын сысхаллаан,
 Үрүң тыынын өлбөөрдөн баран,
- 9860 Кутурук маһа буолан,
 Купчуур уопсубут
 Тэллэх маһа буолан,
 Тэннэ охсуспут
 Тутум түүнү,
 Түптэ кутуругу,
 Кыптый бууту
 Кытаһас сарыны,
 Үрүң үөн үллүктээх,
 Чиэрбэ үөн тэллэхтээх
- 9870 Дьэгэ Баабаны,
 Содуом кыһа
 Сууна Чохчойу
 Эрбэһин баттабыттан
 Эрийии көмүс эрбэбэр
 Эрийэ сылдьан,

- 9880 Эбэрдэлии-эбэрдэлии
Иэнин таһыйан эймэттэ,
Туустаах тумсун
Туура тарга,
Сытыган куолайын
Сыйа тарга.
Тынынын быһаары тылбынгнатан,
Өлөрөөрү өкчөнгөтөн,
Холдуктаах баһын
Хону тардан түһэрдэ,
Кутаа уот оттон баран,
Кум-хам тутан ильдэн
Кулуһун оттотугар бырахта.
Онуоха баара
- 9890 Аһар албаһа
Ала кымырдабас буолан,
Куотар кубулбата
Хомурдуос буолан,
Дьиибэтэ-баабата
Чиэрбэ үөн буолан,
Үөл үтэхэ курдук өгдөннөөбүттэрин,
Хоруолаах үтэхэ курдук хонгоннообуттарын,
Кулуһунна тарыйан,
Сиэтэн сирилэттэ,
- 9900 Буһартаан бурчугунатта.
Дьээгэ Баабаны
Бастары баалкылаан,
Өттүктэри өтүйэлээн,
Унуохтары урусхаллаан
Күл курдук көтүтэн,
Күдэн курдук сүтэрэн баран,
Уорааннаах уллунгахтаах
Уордаах элэмэс аттаах
- 9910 Оҕо Дуолун Бухатыыр
Өлүү Лээгэ Бэргэннин
Өлөссүһэ сылдыалларыгар,
Утаппыт курдук
Утары хааман тийэн,

- Баҗарбыт курдук
 Батары тийэн,
 Үйэ саас туххары
 Өстөөх киһи быһыытынан
 Өлөрсүһэн барда,
 Саллар саас туххары
 9920 Саастаах киһи быһыытынан
 Самсарсыһан барда.
 Икки улуу бухатыыр
 Игиннэриэхтэрэ кэлиэ дуо?
 Дьулайын тонгсуйан
 Доппуруостаабытынан бардылар,
 Күдэн күүһүн күлгэдиттилэр,
 Модун күүһүн бохтоттулар,
 Ханьыл күүһүн хампырыттылар,
 Халын кунун хайыттылар,
 9930 Хара хаанын тохтулар,
 Тараах иэnnээтилэр,
 Талыгыр кулгаахтаатылар,
 Тобус ойоһоһун тоһуттулар,
 Абыс ойоһоһун алдыаттылар.
 Тонг күөннэринэн
 Тонг буору
 Тобус бэчээтинэй
 Тобулу быраһан түһэрэннэр,
 Моонньулаах баһын
 9940 Булгу тардан ыллылар,
 Көхсүн хараһын
 Көнгү тардан ыллылар.
 Араһас унуоһун ардыатан²¹⁰,
 Уһун унуоһун урусхаллаан,
 Кылгас унуоһун кыдымахтаан,
 Кыайан-хотон,
 Кыһыл хаанынан
 Кырдал сири кырааскалаатылар,
 Хара хаанынан
 9950 Халдыайы сири хараарттылар да,
 Дуурай Боотурдаахха

- 9960 Көмөлөһөн бараннар
Биэс абааһы бухатыырдарын
Билэллэринэн накаастаан,
Кыламаннарын кытыаран,
Кыайан-хотон бараннар
Биэс айыы бухатыырдалар:
Хангалас Боотур,
Оҕо Дуолун Бухатыыр,
Дуурай Боотур,
Дьундуруочай Бухатыыр,
Сагдалын Чаадай буоланнар,
Орто дойдуга
Ой дуораана буолан
Уораһыйан иһиллэр гына,
Үөһээ дойдуга
Өккөрөң былыт буолан
Өрө ньиргийиэр диэри,
Тобус сууккаҕа
- 9970 Тура кыыл
Тумул булгунньаҕа
Тула көтө сылдьан
Туойан чугдаарпыттарыны
Тойук туойан дуораһыттылар: (Бухатыырдар ырыалара)
— Дьээ-э-ээ буо!
Дьээ-э-ээ буо!
Бүгүңнү ааттаах
Бүтэй маҕан күңгэ
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс²¹¹ санаалаах
Күн өркөн ууһун
Күөмчүлүүргэ анаммыт,
Арҕаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймаҕын
Атаҕастыырга соруммут,
Соҕуруу бөбө сорсуннаахтарын,
Дьарай бөбө ааттаахтарын
Сэттэ хос тимир куйахтаах,
- 9980

- 9990 Сэтгэ уон сэтгэ
 Симилимиэр мас торуоскалаах
 Өлүү Лээгэ Бэргэнин
 Чүөмпэбэ сүрэхтэммит,
 Чөнгөчөккө тангараламмыт,
 Түүн сырыылаах
 Түүлээх уллунах,
 Түөкүн суобастаах
 Түөрт сүллэр халлаан
 Түгэбэр олохтоох уолаттарыныын
- 10000 Унун унуохтарын урусхаллаан,
 Кылгас унуохтарын кыдымахтаан,
 Үрүн тыыннарын өлбөрдөөн,
 Сырдык тыыннарын сысхаллаан
 Өстөөх бөбөбүтүн өлөрдүбүт,
 Саастаах бөбөбүтүн самнардыбыт,
 Хара харах көрбөтөх,
 Хаптабай кулгаах истибэтэх,
 Хаамар атах булбатах
 Өрөгөй талааммыт үрдээтэ,
- 10010 Саргы талааммыт салалынна.
 Сыыйыы тимир сындааһыммыт
 Сылайыар диэри,
 Эрийии тимир ингиирбит
 Элэйиэр диэри,
 Хатыы тимир харыбыт
 Хааныдыар диэри,
 Охсуһан-охсуһан
 Оһол бөбө көрөммүт,
 Сүүрэн-сүүрэн
- 10020 Сүһүөхпүтүн ыһыахпытыгар диэри
 Тирэммиппит тиит буолан,
 Тайаммыппыт таас буолан,
 Үктэммиппит өргөс буолан,
 Тыыммыппыт тымыр былыт,
 Сангарбыппыт сата былыт буолан,
 Баттаатахха даһаны
 Маталдыйбат соргубут соноото,

- 10030 Үктээтэххэ даҕаны
Өбүллүбэт өрөгөйбүт үрдээтэ,
Чэ, эрэ!
Эбүрдэлээх халлаан
Эрэдэһин былыта эмсэхтээх,
Иэйэр-туойар эмэкэттээх²¹²
Илбис кыһа,
Иирэ Чангый,
Анысхан Буурай
- 10040 Аҕатын ууһугар
Ааһар былыты адаҕаламмыт,
Аптаах алгыс аарыктаммыт,
Алгыс төрдө,
Ала Чангый
Түһэпитин хааннааммыт,
Түһэлгэбитин сууйаммыт,
Одун бөҕөбүтүн охтордубут,
Саастаах бөҕөбүтүн самнардыбыт,
Астаах бөҕөбүтүн өлөрдүбүт,
- 10050 Бухатыыр дьоннорбут
Буһук хааннарынан,
Сүлүһүннээх сүрэхтэринэн
Бэлиэ бэлэскитигэр
Бэлэх биэрэбит!
Ыраах да буолларгыт
Ыкса буолангыт,
Суох да буолларгыт
Субу баар буолангыт,
Сүллүүлээх сүрэбинэн,
Хайырҕастаах хара быарынан
- 10060 Мэнэгэйгитин мэлитинг,
Умсуугутун уҕарытын,
Ингэбитин ингэринин!
Дьээ-э-ээ бую!
Дьээ-э-ээ бую!
Кэнэҕэски кэлэр
Кэнчээри ыччакка,
Хойутун төрүүр

- 10070 Оточчун сүһүөххэ,
 Үс дойдуга
 Үргүөр буолан үргүйэн,
 Түөрт дойдуга
 Дүрбүөн буолан дүрбүйэн,
 Алта дойдуга
 Аргыар буолан аргыйан,
 Хойут утуйааччы
 Хоһоонугар киирэригэр,
 Эрдэ турааччы
 Элэгэр барарыгар,
 Аллараа дойдуга киирэр
- 10080 Аппанҥныыр аартыгын ааныгар
 Дэлбиргэ²¹³ ыйаан,
 Бэлэх биэрэн,
 Дүөкэт туруоран,
 Сул баайан,
 Дуомньут тыллаах
 Тууран ылбат гына,
 Хомуһун тыллаах
 Хоннору туойбат гына,
 Бэрили сытар
- 10090 Биэс моһулдьуор таас остуолбаҕа
 Биэс өлөрбүт бухатырдарбыт
 Моонньулаах бастарынан
 Ытык ыйаатыбыт,
 Көрбүтүнэн килэгир харах,
 Истибитинэн даллыгыр кулгаах
 Аартык иччитэ буолан,
 Сордоох киһи кэлиитигэр
 Чаччыгыраччы күллүннэр,
 Дьоллоох киһи кэлиитигэр
- 10100 Хааннаабынан хаһылыччы көрдүннэр,
 Аптаах ойуун
 Араара арчылаабатын,
 Өлүү ньүкэн ойууна
 Өһүлү туойбатын!
 Дьээ-э-ээ буо!

- 10110 Дьээ-э-ээ бую!
Адъарай аймабын
Адырыннаах аартыгын
Арыйан тахсыахпытын,
Собуруу бөбө
Сордоох суолун
Солоон тахсыахпытын:
«Халыг куннанныннар,
Хат таманнаныннар», – диэн
Аналлаах атгарбытын,
Соргулаах сонобосторбутун,
Ый күнэһэтэ буолбут ытарбалары,
Күн күнэһэтэ буолбут көнтөстөрү:
«Орто туруум дойдум
- 10120 Оһуордаах отугар,
Халыг хампа тыатыттан
Хара төнгүргэһин ордорон,
Хомуйан аһаатыннар,
Өнньүөс хара тыалартан
Өлөн отун ордорон,
Өнг-тала кубулуйуохтарыгар диэри
Тэримтэтигэр тэнийэн аһаатыннар,
Мигэлигэр мэччийэ көрүлээтиннэр», – диэн
- 10130 Былыргы дьыл мындаатыгар,
Урукку дьыл уорбатыгар
Уостарынан ыппыттаахпыт,
Сангарбыт санга
Сатараана сүтүөн иннинэ,
Силлээбит сил
Сиргэ түһүөн иннинэ,
Көлүйэ күөс саба
Көмүс мээчик буолан
Былыты быһыһынан,
Үргэли үрдүнэн,
- 10140 Аранҕаһы аннынан,
Халлааны хайаҕаһынан
Сындааһыннаахпыт диэн
Сылайан көрбөккө,

- Ингиирдээхпит диэн
 Элэйэн көрбөккө,
 Ыраах да буолларгыт
 Ыкса буола охсун,
 Суох да буолларгыт
 Субу баар буолун!
- 10150 Өстөөхтөрбүтүн өлөрөн,
 Саастыылаахтарбытын самнаран,
 Бөбө баҕайылары бүдүүрүтэн,
 Одун бөбөлөрү охторон,
 Кыраһа түүлээх
 Кыыс кэрэ аттаах,
 Кыргыһыы-охсуһуу
 Кылааныгар төрөөбүт,
 Кырыылаах сутуруктаах,
 Кыыһырымтыа хааннаах
- 10160 Кыыс Мындырыал обургу
 Сөрүөстэр сирин сүтэрэн,
 Кубулунар сирин кураанахтаан,
 Түөрт үүтүн бүөлээн,
 Түрбүөн сырыытын хаайан,
 Атыыр курдук күйөн
 Ат гынан миинньэр,
 Күүспүтүнэн күлгэдитэр,
 Модуммутунан бохтотор
 Күммүт буолла.
- 10170 Дьээ-э-ээ буо!
 Дьээ-э-ээ буо!
 Хаан бөбөнү тохторбут,
 Харах бөбөнү оннорбут,
 Бухатыыр бөбөнү бофуннарбыт,
 Күүстээх бөбөнү күлгэдишпит,
 Айыы аймаҕын алдьаппыт,
 Ураанхай бийһин умсарбыт,
 Уһун унуоһу урусхаллаппыт,
 Кылгас унуоһу кыдымахтаппыт,
- 10180 Тэнигир тириини нэктэллэппит,
 Халын тириини хайыттарбыт,

- Сыа бөбөнү сылаппыт,
Сындааһын бөбөнү элэппит
Абыс үйэ туххары айыылаах,
Сэттэ үйэ туххары сэмэлээх
Кыыс Мындырыалы
Сир кыыһа
Сингнэлийэ Удабан,
Халлаан кыыһа
10190 Хахаахтыыр Удабан,
Ый Тойон кыыһа
Ыаҕайалаан Удабан,
Күн Тойон кыыһа
Күр Бүөкэйдээн Удабан,
Кыыһар былыт кыыһа
Кыскыйдаан Удабан,
Биэс буолангыт
Биир сүбэни сүбэлэһэн,
10200 Киртийбит кирин кирдиэхтэтэн,
Хахтыйбыт хабын хабыалатан,
Хара дьайынан хаайангыт,
Күөх дьайынан күөйэннгит,
Чолбон сулус турдалаах,
Арангас сулус ардайдаах,
Үргэл сулус үктэллээх,
Үс сүллэр үтүмэхтээх²¹⁴
Үөһээ дойдуга
Тахсар аартык бэлэнигэр
Таннары хайыырда тоһуйун!
101210 Сэттэ хос силимнээн,
Сиидэ илимнэ тоһуйун,
Ааһа көтөр албаһынан,
Куота көтөр кубулбатынан
Чиэрбэ үөн буолан дьирбиннээн,
Эриэн үөн буолан эриллэннээн,
Аллараа дойдуттан
Тахсар күннээх буоллабына
Талар таас оройун
Таннары табыйа тураарын,

- 10220 Чэ, эрэ!
 Кыайбыттар кыайдахпыт буоллун,
 Хоппуттар хоттохпут буоллун!
 Соргубут соноотун,
 Өрөгөйбүт үрдээтин,
 Сангарбыт сангабыт
 Сата буолан сатараатын,
 Эппит этиибит
 Этинг буолан ньирилээтин,
 Туойбут тойукпут
- 10230 Дорѳоон буолан чугдаардын,
 Уһун уйгу олобурдун!
 Урууй! Урууй!! Урууй!!!
 Айхал мичил арылыннын!
 Айхал! Айхал!! Айхал!!! – диэн
 Ыллаан бүтээттэрин кытта,
 Ыллаатылар дуу,
 Ыллаабатылар дуу диэбиттии –
 Үрүң былыттар өрөһөлөннүлэр,
 Хара былыттар ханыыластылар,
 Субай былыттар супсурустулар,
 Уулаах былыттар олобурдулар,
 Аҕа былыттар артыалластылар,
 Ийэ былыттар энгээрдэстилэр.
 Кытыгырас киһи
 Кымаахтыан ылыан курдук,
 Үрдүк киһи
 Үөмүөн тутуон курдук,
 Хапсаҕай киһи
 Хаба тардыан курдук,
- 10240 Өкөрөң былыттар
 Өрүтэ үөмэхтэһэн табыстылар да,
 Хантан да кэлбитин
 Харахтаан көрбөтүлэр,
 Тыллаах сынгаах иччитэ
 Тылыбыраан иһиннэ,
 Аптаах сынгаах иччитэ
 Аарыгыран иһилиннэ: (Илбис Кыһа Иирэ Чангый)

- Иэхээйикпин-куохаайыкпын!
Иэмийэ-туомуйа тойукпун,
10260 Үөрэр-көтөр өлүүкэбин,
Өкөрөн-дьодорон хоһооммун,
Элэнг-сэлэнг ырыалаах
Илбис кыһын иһиллээн,
Топшотоһум тоһус хонно –
Тотуом-ханыам баар эбит,
Аһабатаһым аһыс хонно –
Аһаан туруом баар эбит,
Сиебэтэһим сэттэ хонно –
Сиехийдиirim баар эбит,
10270 Уон тарбаххыт
Ууруута олуһун,
Биеэ тарбаххыт
Бэrimньитэ миигэһин,
Алта тарбаххыт
Аһатыта алыһын!
Киһи бөһө киргиллээхтэрэ,
Ураанхай бөһө умсуулаахтара,
Татаар тыллаахха
Таба этиттэрбэккэ,
10280 Уон тарбахтаахха
Утары ууннарбакка,
Саалаах бөһөнү самнаран,
Охтоох бөһөнү охторон,
Сэптээх бөһөнү сэймэктээн,
Сыты тими́р сындааһыннанан,
Эрийи́и тими́р инги́рдэнэн,
Буһуу тими́р бойбу́рданан,
Ыпсы́и тими́р ыты́станан,
Саллайар сааскытыгар,
10290 Үллэйэр үйэбитигэр,
Сыттыктаах оронго
Сытан ылаайыгыт,
Танастаах оронго
Таалалы түһэйигит,
Оттоох оронго

- 10300 Утуйар буолаайыгыт!
 Өлөссүүнү өйдүүр
 Өхөтөөх хааннанын,
 Сырсыһыны сыаналыыр
 Сындалыйбат сырыыланын,
 Этиһиини эккирэтэр
 Элэйбэт ингирдэнин!
 Кэтэххит аһа
 Киргиллэниэр диэри,
 Дьулайгыт аһа
 Толбоннонуор диэри,
 Чанчыккыт аһа
 Саарыстыйыар диэри,
 10310 Олорон турбат онорууланын,
 Сытан турбат сыаналанын,
 Утуйан турбат уураахтанын.
 Соргугут соноотун,
 Саргыгыт салалыннын,
 Быдан дьылга быраһаайдарын! – диэн
 Айах тыаһа
 Алыстаан иһэн,
 Куолай тыаһа
 Културбаан иһэн,
 Бэлэс тыаһа
 10320 Бэбиэхтээн иһэн,
 Соботохто суох буолла,
 Биирдэ мэлис гынна,
 Халлааннаан көппүтэ
 Харахха көстүбэтэ,
 Сирдээн тимирбитэ
 Сибиэркитэ иһиллибэтэ.
 Ол ыккардыгар
 Өкөрөң былыттар
 Өрөбөлөрүнэн хайдан,
 10330 Уулаах былыттар
 Уорбаларынан хайдан,
 Уостааттарын кытта –
 Сэлээн салгын үрэн,

- 10340 Сиккирэс тыал тыалыран,
Этингэ этээтин,
Чабылџана сандаараатын,
Мэнэрик тунуй буолан,
Мэтэрийэр чыпчаалыгар
Үүт үрүмэтин курдук,
Үрүң тунаа дьүһүннээх,
Кынатын төбөтүгэр
Кырхах саџа харалаах,
Кырааскалаах атахтаах,
Кылдыылаах харахтаах,
Кырыылаах тумустаах,
Кыталык кыыл
Кылаан бэртэрэ буоланнар,
Айыы Умсуор Удаџаттар
10350 Аргый долгуһан киирэннэр,
Түһэн кэбиһэн бараннар,
Түһэлгэлии эргийэн,
Төбүрүөннэһэн охсоот,
Эрийии көмүс эрбиилэриттэн
Эрийсэ охсоот,
Тарбыы көмүс дабыдалларыттан
Тардыһа охсоот,
Олуйуу көмүс онкумаларыттан
Олуссан кэбиһээт,
Үөрэ-дьүөрэ үктээн
10360 Үңкүүлүү-үңкүүлүү,
Кыһыл сукуна атахтарын
Кытарт гыннара атаат
Кырышпалыы куоластаан
Кыңкыр-ханкыр ыллаатылар: (Кыталыктар ырыалара)
– Аан ийэ дойдум
Араџас далбар мындаатыгар
Айыллаан төрүөхпүтүттэн,
Абыстаах сааспытын
Атыллаан иһэммит,
10370 Арџаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймахтарын

- Атабаस्ताбылтан абырыырга,
 Арбаа халлаан
 Аркыбатыгар²¹⁵ суруллан,
 Ап тыллаахтарынан ананан,
 Алгыччыт²¹⁶ буолбуппут,
 Туруу бараан дойдум
 Туналыйар чуоччабар
 Туругуран үөскүөхпүтүттэн,
 10380 Тобустаах саасытын
 Тобукпугугар бигээн иһэммит,
 Киһи аймах
 Кэскилэ чэчириригэр,
 Дьон аймах
 Тускула туругуларыгар,
 Туналы маҕан халлаан
 Торумта ыйааҕар суруллубуппут,
 Дьылҕа Хаан Оҕонньортон,
 Чыныс Хаан Хотунтан
 10390 Кэхтибэт кэскиллэнэн,
 Охтубат тускулланан,
 Кыаһааннаабым²¹⁷ кыырда буолбуппут,
 Бытырыыстаабым быһыйа буолбуппут,
 Арбаастаабым алыһа буолбуппут,
 Кырымта унуох
 Кылыгырас симэхтэммиппит,
 Торумта унуох
 Толугурас туоһахталаммыппыт,
 Үрдүттэн үс илии
 10400 Үрүн түүнүктэби өрүһүйэргэ,
 Анныттан алта илии
 Ардахтаабы араарарга,
 Куор бөбөнү хоннорорго,
 Дьан бөбөнү дьалбарытарга,
 Тумуу бөбөнү туоратарга,
 Өлүү бөбөнү үтэйэргэ,
 Кырыыс бөбөнү кыйдыырга,
 Ынчык бөбөнү ыраастыырга,
 Энэлгэн бөбөнү эһэргэ

- 10410 Тансал тойуктаммыппыт,
Тамылбаннаах алгыстаммыппыт,
Дом ини дом!
Дом ини дом!
Айыыны-буруйу
Адаба гынан кэппит,
Муну-сору
Моойторук гынан мааммыт,
Күүстээх бөбөнү күлгэдиппит,
Модон²¹⁸ бөбөнү бохтоппут,
10420 Хара хаан харахаммыт,
Халын тири хаалтыстаммыт,
Эмсигэлээбит²¹⁹ эти эмсэхтэммит,
Энэлгэннээх санганы эркиннэммит,
Айыы аймабын
Алдыххай аргыстаабыт,
Күн өркөн ууһун
Күмчүлгэн күөннээбит,
Абааныга иитиллэн
Абыс уон абыс
10430 Аһар албастаммыт,
Нэриэтинньиккэ чэчирээн
Дьэс эмэкэт²²⁰
Чиэрбэнсэ бэйэлэммит,
Собурууга соноон
Сор-мунг суорбаннаммыт,
Тобус уон тобус
Туус кубулуҕаттаах,
Кыраһа түүлээх
Кыыс кэрэ аттаах,
10440 Кыргызһыы-охсуһуу
Кылааныгар төрөөбүт,
Кырыылаах сутуруктаах,
Кыыһырымтыа хааннаах
Кыыс Мындырыал иэлиһэй
Харанга кирдэннэ,
Халын тириилэннэ,
Айыыта буруйа алыстаата

- 10450 Алдвархай артыалланна,
 Үөһээ дойдуга
 Өнг тала кубулуйан
 Өрө күөрэйэн тахсар,
 Өнгөйөр күнүгэр,
 Аһылла-сабылла турар
 Адырыннаах аартыгын ааныгар
 Ап салабай илимэ тардылын!
 Ала кымырдабас да буолан
 Атыллыр күнүгэр
 Туппуккун туоратыма,
 10460 Харбаабыккын халтарытыма,
 Түбэспиккин төлөрүтүмэ,
 Ити алын кырыытыгар
 Иккис хостоон
 Обууй обус бадараанныыр,
 Омоон-томоон оломо суох
 Нуой кута бадараана
 Тула түһэннин
 Кыты өттүгүнэн
 Кыһыл уотунан илгистэ тур!
 10470 Аллараа дойдуга
 Абыс биис ууһугар
 Арыян киирэр
 Аартыгын аана
 Абыс уон абыс үйэбэ
 Аһыллыбат гына сабылын!
 Айыы бухатыыр дара
 Айаннаан тахсар аартыктарыгар
 Көкөөнөй Уус²²¹ күөртэһиттээх
 Күлүкүнэйэр Уус,
 Бакаанай Уус²²² балтаһыттаах
 10480 Балыкынатар Уус,
 Абыс сиринэн тимир уобуруччулаах
 Анаан тимир хортуунна онгрон
 Аартык ааныгар тоһуйаарын!
 Ааһа куотар албастанан,
 Аллараа дойдуга киирээри

- 10490 Ала тыймыыт буолан
Анаан киирдэбинэ —
Хортуун иһигэр
Халыгыраччы хаайаарыг,
Толугураччы тутаарыг,
Тутар күннэннэххитинэ —
Сидьини сиидэннэн сиксийээринг,
Кубулбаты кускуурунан²²³ таһыйаарыг,
Үөнү өнгүргэһин ордороорунг,
Иэлиһэйи этин сэймэктээринг,
Ээбин этитээринг,
Ийэ хара тойугун туотаарыг,
Быдан дьылга
Быралыйар бырастыыларыг! — диэт
- 10500 Тардыы көмүс дабыдалларынан,
Кутуу көмүс куорсуннарынан,
Эрийии көмүс эрбийэлэринэн,
Аннынан кэбиһээт
Кынатгарын тыаһа кырылаан,
Хотоҕойдорун тыаһа курулаан,
Үөһээ өрө көтөн
Үөмэхтэһэ турдулар.
Онуоха баара
- 10510 Айыы дьоннорун ааттаахтара,
Ураанхай саха урсуннаахтара,
Тугу көрдүбүт диэбитти
Туймаарыһа уган тураннар,
Соҕотохто соһуйбут курдук
Сулбурута ойуолаһан,
Соноҕосторо кэлиитин
Суоллаан, суодайан турдахтарына,
Аналлаах атгарын айан
Аһаарыччы кэтэһэн турдахтарына —
- 10520 Кыыс Мындырыал обургу
Дьүһүн кубулунан,
Өнг-тала уларытынан,
Сылгы чыычааҕа буолан,
Сырылаччы көтөн,

- Орто дойду
 Онуордаах далбарыгар тахсан,
 Тирэх маһыттан
 Тэбинэн олорон,
 Талах маһыттан
 Тардыһан олорон,
 10530 Хатыг маһыттан
 Хатанан олорон,
 Үөт²²⁴ маһыттан
 Өйөнөн олорон:
 – Толоонтон тутаарыг,
 Топпойор сэппин тонсуйабын,
 Тойон кокуосканы тоһуйабын,
 Аластан айааһаарын,
 Ахчайар сэппин арийабын,
 Атыр кокуосканы тоһуйабын! – диэн
 10540 Үөннээбинэн өбүйбүтүн,
 Тыймытынан тыбырбытын,
 Иккилии тэргэн кулгаахтарынан
 Истэ охсон
 Кытаанахтык кыһырдылар,
 Улаханлык уордайдылар,
 Күүстээхтик көймөһүннүлэр,
 Алыстык абардылар.
 Тугу гынахтарын булбакка
 Тон буордарын
 10550 Тобулута үктүү сырыттахарына,
 Аналлаах аттара,
 Соргулаах сонобосторо
 Тыккыраччы тыбыран,
 Тырылаччы кистээн,
 Күн күлүмэ көнтөстөрүнэн
 Көй салгынга көтөхтөрөн,
 Тарды көмүс такымнарынан
 Най салгынтан тэбинэн,
 Көтөн күрүлээн,
 10560 Айаннаан айгыстан кэлэннэр
 Аналлаах иччилэрин иннигэр

- Атгыы тэбинэн турдулар.
Сагдалын Чаадай,
Атыыр киһи
Ардьамаан-Дьардьамаан
Тунуй таба көлөтө
Тууртуу тэбинэн,
Тус иннигэр кэлэн
Тура түстэ.
- 10570 Айыы бухатыырдура
Аналлаах атгарын
Эрийии көмүс
Ингэхэлэригэр үктэнээт,
Ыпса-дьыпса
Ынгырдарыттан тутуһан,
Үөмэн тахсар
Үөрүүлээх үрдүк мындааларыгар,
Харалдыктан²²⁵ көппүт
Хара улар курдук
- 10580 Ханарыйбытынан тахсан
Хатана түһээт,
Харахтара халлааны билбэт буола:
«Хара үөнү ситиэбин! — диэн
Хабарааннык хаһытаһаат,
Итир былыт ирбэнньигэ буолбут
Икки тиэрбэс тэһииннэриттэн тураат,
Орто дойду
Оройун диэки
Саах аллыахтарыгар диэри
- 10590 Салайа тардан,
Иик аллыахтарыгар диэри
Эргиччи тардан,
Иккилии куннарыттан
Иккилии кырбас эт
Эмтэрийэн түһүөр диэри
Кытаанах үлүгэрдик кымньыылаат,
Кулгаахтарын тыаһа
Куугунаан хаалла.
Сагдалын Чаадай

- 10600 Сарылы түнээт,
Самы уоттарын
Табатын туйаға
Талыгыры турда,
Туйабын тукулуга
Тулангалы турда.
Ханалас Боотур обургу
Хабырына-хабырына
Бастатан баран,
Аан дойдуну
- 10610 Арбағас курдук арийан,
Сири дойдуну
Сиксик курдук сиидэлээн,
Иирэ мэнэгэй дойдуну
Иэн ингиирин курдук сыгдылар,
Сарыал маған халлааны
Сары быатын курдук сахсыттылар.
Күөрэйэ-күөрэйэ тимирэн,
Көстө-көстө сүтэн,
Алабар харахтарынан
- 10620 Аанһа көрбөт гына айаннаан
Аан холлорук аргыстаннылар,
Ааһар былытынан аһылыктаннылар,
Аан күдэнинэн тыыннылар.
Тингилэхтэриттэн тибии типтэ,
Уллунахтарыттан уот умайда,
Атахтарыттан аргыар аргыда.
Кытаанах кыпчийыны кыпчийан,
Күүстээх көтүүнү көтөн,
Тыыммытара тымыр былыт буолан,
- 10630 Сангарбытара сата былыт буолан,
Субай маған халлаанһа
Солко куһаат куру
Субуруччу бырахпыт курдук,
Субуруйан эрэ хаалла.
Баралара көстүбэккэ
Багады хара буолан,
Сирэйдэрэ көстүбэккэ

- 10640 Сигиди хара буолан,
Айаннаан истэхтэринэ,
Куула тыаларын баһа
Кукаакы кыыл
Хотоҕойун тыаһын курдук,
Куугунаан тохтон барда,
Хара тыалара
Хабды кыыл
Хотоҕойун тыаһын курдук,
Хабдыгырыы тохтон барда.
Абааһыларын сирэ баранан,
Аабылааннара аччаан
- 10650 Айыы сиригэр табыстылар,
Көстүбэт бийһин ууһун
Күлүк дойдута буолан
Күн сиригэр үктэннилэр,
Элгээн күөл саҕаны
Элти тэптэрэннэр,
Тыымпы күөл саҕаны
Тыыра үктэннилэр,
Көлүйэ күөл саҕаны
Көнгүрүтэ үктэннилэр.
- 10660 Аттар барахсаттар
Сэттэлии былас
Сиэрэс солко сиэллэрин
Силэйтэлээн бараннар,
Үс былас
Үөрбэ көмүс көбөллөрүн²²⁶
Үрэйтэлээн бараннар,
Быттыктарын быһыһыттан
Бычыр көлөһүннэрэ
Быгыалаан тахсыбытын
- 10670 Быһыта илгистэн бараннар,
Күөмэгэйдэрин анныттан
Көйүргэннээх көлөһүннэрэ
Көнгүрүйэн тахсыбытын
Көнгү илгистэн бараннар,
Дугуй хара буордарыгар

- Тура түстүлэр.
 Онуоха баара
 Айыы бухатыыр дара
 Аттарыттан түхэннэр
 10680 Аргый хаамса сырыттылар,
 Хангалас Боотур
 Кыыс Мындырыал
 Көрдөрбүтүнэн көппүтүттэн,
 Соһушпутунан суох буолтуттан,
 Кытаанахтык кыһыран,
 Улаханнык уордаһан,
 Саһа биэрэн сатарыта,
 Тойук туойан чугдаара сырытта: (Хангалас Боотур)
 – Дьээ-э-ээ буо!
- 10690 Дьээ-э-ээ буо!
 Кыраһа түүлээх
 Кыыс кэрэ аттаах,
 Кыргыһыы-охсуһуу
 Кылааныгар төрөөбүт,
 Кырыылаах сутуруктаах,
 Кыһырымтыа хааннаах
 Кыыс Мындырыал
 Аллараа дойдуттан
 Адьас араһсан табыста,
 10700 Иккистээн кириэбин
 Аартыктарын аана
 Аһыллыбаттык сабылынна,
 Киирбитин да иһин
 Кэп туонан кубулунар
 Киһи буолар сирэ суох,
 Үөһээ дойдуга таһсыабын
 Үргүйэр үөлэс аартыгар
 Ап салабай илимэ тардылынна,
 Алын өттүнэн
 10710 Нуой кута бадараана түстэ,
 Кини да буоллар
 Хайаабытын да иһин
 Хардары көтөн таһсар

- Хара күүһэ суох,
Онон
Орто дойду
Оһуордаах далбарыгар
Охсуһууну улаатыннараары,
10720 Кыргыһыны кытаатыннараары,
Эйэни эһэри сорунар,
Дьылҕа Хаан Оһонньор,
Чыныс Хаан Хотун
Орто дойдуга
Охсуһуу улааттабына,
Кэнчээри сүһүөх кэрдиллэрин,
Оточчун сүһүөх охторун,
Үүнэр сүһүөх үөлүллэрин,
Сүрү сөбүлээбэккэ
10730 Сөбүлүүллэринэн дьылҕалыахтара,
Мары махтайбакка
Таптыылларынан ыйаахтыахтара,
Онон буоллабына,
Эрэй элбии илигинэ,
Ороскуот улаата илигинэ,
Уон уурууну уураммыт,
Сүүс сүбэни сүбэлэхэммит,
Эрэйэ суох
Энгээриттэн бүтүөбүн,
Ороскуота суох
10740 Оноотуттан тутуобун!
Ат курдук айааһааммыт,
Атыр курдук күөйэммит,
Ааһа көтөр албаһын
Айабынан хотуолатан,
Күөйэ көтөр кубулҕатын
Хоннобунан быгыалатан,
Суолга баппат
Суон сурабын сууйуобун,
Ыалга баппат
10750 Ыар аатын ыһыабын!
Онон,

- Бииргэ төрөөбүт мэнигин
 Билэринг быһыытынан,
 Кытта төрөөбүт кыдьыгын
 Кыайаарай диэммин,
 Тохтубат хааннаах,
 Тостубат унгуохтаах,
 Тобус арсыын сотолоох,
 Тобус төгүрүк суукка
 10760 Туолуутугар тыынар
 Дулла хара аттаах
 Дьундуруочай Бухатыыры
 Арбаангы халлаан
 Алын кырыытыгар,
 Аһылар-сабыллар ыпсыытыгар
 Үнгүүгүн өрө уунангын
 Атарабын анһарга бэлэмнэнэн,
 Курдатты баран
 Куота тийээн
 10770 Тохуйа орус!
 Чугуруннуу оонһуур
 Чуобур дьоруо аттаах
 Дьундуруочай Бухатыыр
 Иирэр мэнэрик
 Илинги халлаан
 Иһирдьэ-таһардьа²²⁷
 Имиллэнниир иэччэбэр
 Иннинэ тийэнгин
 Тохуйа орус!
 10780 Ырыган таба ырдыылаах,
 Көтөх таба көтөбүүлээх,
 Сарыы тыйыһа тангастаах
 Сагдалын Чаадай,
 Холлорук мэнэрик
 Хоту халлаан
 Хомулла имиллэр
 Хоохтуйа ыпсыытыгар
 Кубулунан кэлэри
 Куоттарбат аатыгар

- 10790 Урут тийэн
Тоһуйа обус!
Уорааннаах уллунгахтаах
Уордаах элэмэс атгаах
Оҕо Дуолун Бухатыыр
Сулугуруу мөхсөр
Собуруу халлаан
Сордоох дьураатыгар
Ахсым бэйэтин айааһыырга,
Сорсун бэйэтин солботорго
- 10800 Тийэ охсонгун
Огостон огостон,
Оройдоон кэтэһэн тур!
Онтон мин
Сиилэбин сиэппит
Сиэтэн көрүөм,
Собулҕабын бараабыт
Бараан көрүүм,
Кэннитгэн кэтэһэн,
Ойоһоһуттан одуулаан,
- 10810 Кырытыттан кыҥаан,
Иннитгэн игээннээн,
Эккирэтэн эймэлдьитиэм,
Сырсан сындаалытыам.
Чэ эрэ,
Үс үйэбэ үөлээннээхтэрим,
Түөрт үйэбэ дьүөгэлэрим,
Биэс үйэбэ билсиилээхтэрим,
Алта үйэбэ атастарым,
Сэттэ үйэбэ сэгэрдэрим,
- 10820 Тобус үйэбэ доһотторум
Үтүөлээх буоллахпына
Үтүөбүн үтүөһүнэн боруостаан,
Үтүөлээх буоллаххытына
Үтүөбүтүн үтүөһүнэн төлүөм!
Охсуспут охсуһуубутун
Олоххо киллэриэбин,
Сэймэктэспит сизэһиибитин

- 10830 Сиилэтигэр туруоруобун!
 Чэ эрэ,
 Өрө тутар үнгүүлэрим,
 Таннары тутар тайахтарым,
 Эрэллээх эрбийэлэрим,
 Хотуулаах хотобойдорум,
 Эппит тыл
 Эбирийиэн иннинэ,
 Силлээбит сил
 Сиргэ түһүөн иннинэ,
 Анабыллаах сирдэрбитигэр
- 10840 Айаннаан тийэ охсун! – диэтин кытта,
 Эттэ дуу
 Эппэтэ дуу диэбитти
 Аналлаах атгарын,
 Соргулаах онобосторун
 Күөх хонууга
 Күүлэйдэтэ ыытаат,
 Мигэл күөх сыһыыга
 Мэччийэ ыытаат,
 Биэс бэйэлэрэ
 Үстүүтэ-түөртүүтэ
- 10850 Үнкүрүс күөһэлис гынаат,
 Үстүү бастаах
 Өксөкү кыыл буолан
 Өрө көтөн тахсаат,
 Эбир былыты
 Эрийэ харбаан ылан,
 Өкөрөнҥ былыты
 Үмүрү харбаан ылан,
 Сириэһиннээх туман сирэйдэнэн,
 Силгиэһиннээх дыбар тыыннанан,
- 10860 Харахтарынан көрбүтгэрин халбарыппакка,
 Тустаах айаннарын тохтоппокко,
 Анаммыт сирдэригэр
 Айаннаан айгыһыннылар,
 Күүтэр сирдэригэр
 Көтөн күпсүлүйдүлэр.

- Хангалас Боотур
Хатан чолбон харахтанан,
Сырал чолбон сырайданан,
Кырыы өттүнэн
10870 Кынчаал үнүү кылбаннаан,
Ойоѳос өттүнэн
Оноѳос чумпуур ойуулаан,
Илин өттүнэн
Элээн батыя элэнгээн,
Дайбааһыныттан дабыдал кыната талыгыраан,
Хомунарыттан хотоѳой кыната хочугураан,
Сапсынарыттан сардыа кыната сабыгыраан,
Күдэли Буурайы
10880 Күрдьүгүн иһинэн,
Дагдалы Буурайы
Далын иһинэн,
Угдалы Буурайы
Уотун иннинэн,
Бэдэли Буурайы
Биллэригин түгэбинэн,
Орто туруу дойду
Отут бийһин ууһугар,
Сир түннүгэ
10890 Сээркээн сэһэнньит буолбут
Одуна Буурай оѳонньорго,
Одунча Буурай эмээхсингэ тийэн,
Кыыс Мындырыал
Кыраһалаах суолун ыйдарар,
Ириэнэх суолун ирдэһэр
Соѳуруу сур мугулу халлаанга
Сулбу көтөн тийбит
Суолун ыйдараат
Соѳотохто суор кыыл курдук,
10900 Сулбу көтөн тийэн
Кэлэр суола кэтэһиилэммит,
Барар суола манатыылааммыт,
Барыаѳар баѳана үүтэ бараммыт,
Кэлиэѳэр кэлии үүтэ бүөлэммит.

- 10910 Дьылжа Хаан Обонньортон,
Чынгыс Хаан Хотунтан
Аржаа халлаан
Аркыбатыгар суруллан
Алгыска анаммыт
Айыы Умсуор Удабаттарыгар
Ааһа көтөр
Албаһын абыйаттаран,
Куота көтөр
Кубулжатын кураанахтатан,
Субуу көмүс тарбабынан
Субуйуу долгун батгабын
Намылыччы тараанан,
Иттэннэри уураp
Илэ бэйэтинэн
Дьахтар талыыта,
10920 Кыыс оҕо кылаана,
Үрүн сырайдаах үтүөтэ,
Маҕан сырайдаах мааныта буолан,
Алдьархайдаах санаа амныратан,
Күүстээх санаа күлгэдитэн,
Унга харабын
Уунан сууна²²⁸,
Хангас харабын
Хаанынан ытыы олоpдобуна –
Хангалас Боотур
10930 Хаһытаабытынан тийиэн,
Хатыы көмүс харытыгар
Хам кууһан ылан,
Албаһа абыйаабытын,
Кубулжата кураанахтаммытын билээт,
Хабарааннык хаһытаан,
Сатарааннык сангаран
Тоһуттарбыт бухатыырдарыгар:
«Туттум», – диэт, –
«Хаспыскай муора хадьяаһыннаммыт,
10940 Охуоскай муора ойобостоммут,
Чуорунай муора добордоммут,

- Атыланчычыскай акыйаан аартыктаммыт,
Сир билиитэ буолбут сиксиктэммит,
Дойду туймуута буолан туймууламмыт,
Кыһын кыдыгар кыһарыттарбатах,
Тымныы тыыныгар тыыттарбатах,
Абыс иилээх сабалаах,
Атааннаах мөгүөһүннээх,
Айгырастаах силистээх
- 10950 Айгыр силик
Аан ийэ дойдум
Арыы үүт булгунньахтанан,
Аал Лууп Мастанан
Айгырыы нуоҕайар, чуоччабар
Көй киэнг
Көмүс уорукпар
Мунду балык курдук
Мунньуста охсунг,
Күөнэх балык курдук
- 10960 Көрсүһэ айаннаан,
Өрөгөй үрдээтэ,
Үөрүү улаатта!» – диэт
Соргулаах сонобоһун,
Аналлаах атын ыңгырбыта –
Кэтэспит курдук
Кэлэ охсубут эбит.
Онуоха баара
Үөрүүлээх үрдүк мындаатыгар
Үөрбүт-көппүт быһыынан
- 10970 Үрүмэччи кыыл
Өрө көтөн үөмүөрүһэн²²⁹
Өрөкүйэн тахсан иһэрин курдук,
Өрө ханарыйбытынан
Ый күнэһэтэ буолбут
Ыпса-дьыпса ыңгырыгар
Хап-бааччы
Хатана түһээт
Кытаанахтык кыпчыйан,
Олустук олуйан,

- 10980 Кыыс Мындырыалы
 Кыттар хоннобор кыбынан,
 Субай былыты
 Субуруччу тарпыт курдук,
 Соргулаах айанын
 Субулуннара айаннаан,
 Өрөгөйдөөх айанын
 Өрөкүтэ көтүтэн,
 Өкөрөнг былыты
 Өтүү гынан субуйан,
- 10990 Өр даҕаны,
 Өтөр даҕаны айаннаабакка
 Аал уотугар,
 Алаһа бараан дьиэтигэр,
 Көй киэнг
 Көмүс уоругар
 Ахчайар алта сыл буолан
 Эргийэн кэлбитэ.
 Айыы дьонун ааттаах,
 Күн дьонун күүстээх,
- 11000 Ураанхай бийин урсуннаах
 Күрүлүүр күүстээхтэрэ,
 Мунутуур буйуннара
 Мунду балык курдук мунньустаат,
 Күөнэх балык курдук көрсөөт,
 Биэс бэйэлэрэ
 Биэс уон киһи көрүн түһэрэн,
 Алта бэйэлэрэ
 Алта уон киһи
 Айдаанын айдааран,
- 11010 Өстөөхтөрүн өлөрөн,
 Саастаахтарын самнаран,
 Собуруу бөбөнү сууларан,
 Адьарай бөбөнү алдьатан,
 Айыы хаан аймабын
 Атаҕастабылтан абыраан,
 Күн өркөн ууһун
 Күөмчүлгэнтэн көмүскээн,

- 11020 Хангалас Боотур обургу
Кыыс Мындырыалы
Сыа бэйэтин сылатан,
Эт бэйэтин элэтэн,
Унуох бэйэтин уулларан,
Күүһүн күлгэдитэн,
Быһытын бытаардан,
Албаһын аччатан,
Кубулбатын кураанахтаан,
Туллук курдук
Тутан ылан,
Абыс уон үйэбэ
- 11030 Аарык буолан айдаарар
Арабас чэчири анһан,
Сэттэ уон үйэбэ
Сэһэн буолан сиэтиллэр
Сиэллээх чэчири тиирэн,
Диринг түһэлгэни тэрийэллэр,
Улахан урууну олохтуулар,
Уһун ыһыабы ыһаллар,
Күүстээх көрү көрүлүүллэр.
- 11040 Кэнчээри ыччакка
Кэпсээн буолар гына,
Хойукку төрүөххэ
Хоһоон буолар гына,
Оточчун сүһүөххэ
Орун буолар гына,
Тингэһэ сүһүлэрин
Тэбиэлэннэрэ сылдьан
Тириитин хайытан,
Ынах сүһүлэрин
Ыстаннара сылдьан
- 11050 Ыраас хааннарын тоһон,
Эмньик сүһүлэрин
Эккирэтэ сылдьан
Эттэрин эттээн,
Баайтаһын сүһүлэрин
Батыгыраппытынан сылдьан

- 11060 Бастарын быһыталаан,
Сүөһүтүн үтүүлэрин
Сүүрдэ сылдьан
Сүннүүлэрин анньыалаан,
Тыыннаах тыыннаахтары
Тымырдарын сыыйталаан,
Хангыл хангыллары
Хаһаларын хайыталаан,
Уһуу уһуулары
Уорбаларын тыырталаан,
Айаас айаастары
Айахтарын тоһуталаан
Астаан-үөллээн,
Чаан олгуйдары
- 11070 Таһынан буһартаан,
Этэт үүтүнэн эмсэхтэнэн,
Тунуй үүтүнэн тупсарынан,
Кытарах үүтүнэн кыынньарынан
Самыал кымыһынан
Санааларын көннүүөрдэн,
Көйүөр кымыһынан
Көхсүлэрин анньынан,
Ураанхай ууһуттан,
Айыы аймабыттан
- 11080 Эһэлэрин-эбэлэрин,
Абаларын-ийэлэрин,
Оботуттан обонньоругар диэри,
Кыһыттан кырдыбаһыгар диэри,
Ыраабы ыалдытынан ынгыран,
Чугаһы чуораанынан ынгыран,
Тобус төгүрүк суукка
Томтойо туолуор диэри
Көрү көрүлээн,
Оонньууну олобурдан баран,
- 11090 Айыы бухатыыр дара
Аар баһах туппутунан
Аргый долгуһан,
Түһүлгэ ортотугар киирэн баран,

- Олуйуу көмүс онкубаларыттан олуссан,
Тарбыы көмүс тарбахтарыттан тардыһан,
Саха үнкүүтүн саҕалаан,
Ураанхай оонньуутун олохтоон,
Уһун тускул туруоран,
Уруй-айхал этэн,
11100 Тойук туойан чугдаарыттылар,
Санга сангатын сатараттылар:
– Дьээ-э-ээ буо!
Дьээ-э-ээ буо!
Хатырыктаах сырайдаах,
Хардастыгас тынгырахтаах,
Хааннаах харахтаах,
Хабыргас айахтаах,
Хаансаар таныылаах,
Хара дьэс куолайдаах
11110 Хахсыт Буурай улууһа
Хаан урууларбыт
Хара куннарыттан
Характара туоларынан
Хабырҕаччы ыстаан,
Суугулаан тойуктаах,
Суор кыыллаах,
Соҕотох харахтаах,
Соххор илиилээх,
Сут соллон олохтоох
11120 Суодуйа Хаан улууһа
Суол урууларбыт
Собулҕа этгэриттэн
Суор бэлэстэрэ туолан,
Дьэллик үөн эмсэхтээх
Дьибилгэ Буурай улууһа,
Холлоҕос²³⁰ быһаҕаһын саҕа
Хонгуо дьэбин куолайдаах
Хонг Садьбалы бийһэ,
Тииһиги тарҕаппыт
11130 Дьыэлимэни тэниппит
Тимир Дьэллик ууһа,

- Ап үөнүн
 Атаарарга олорор,
 Чиччик өйүүнэн
 Ньэриэтинньик бииһин
 Тэнитэргэ олорор,
 Эмньик тый
 Илин быһаҕаһын саҕа
 Ирингэлээх бөлөбү
 11140 Эмсэхтэнэ сытар,
 Аһар албастаах
 Адьарай бииһин
 Аҕа тойоно буолбут
 Истэр кулгаахтарын кулукута,
 Көрөр харахтарын дьүккэтэ,
 Оп соллонг,
 Удурҕаччы мэнэгэй,
 Уһун тойук,
 Түһнэстигэс түһүлгэ
 11150 Сэттэ хос тимир куйахтаах,
 Сэттэ уон сэттэ
 Симилимиэр мас торуоскалаах
 Өлүү Лээгэ Бэргэнэ
 Уһун унуоҕа урусхалланан,
 Кылгас унуоҕа кыдьымахтанан,
 Тэнигир тириитэ нэктэллэнэн,
 Сырдык дууһата сысхалланан,
 Үрүҥ тыына өлбөөрүйэн,
 Хара тыына харааран
 11160 Саастаах бөҕөбүт,
 Өстөөх бөҕөбүт өллө!
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн өркөн ууһугар
 Күн уота көрөн,
 Арҕаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймаҕар
 Аламай күн тыган

- 11170 Саргы-дьяалы салалынна,
Өрөгөй талаан үрдээтэ,
Уһун тускул олобурда,
Уйгу мичик тэрилиннэ,
Эрэй-буруй эһиннэ,
Эйэ-кэскил тэрилиннэ,
Ытыыр-ынчык ыһылынна,
Ырыа тойук ыраатта,
Айыы-буруй аччаата,
Айхал-мичил тэрилиннэ,
11180 Өлбүт киһи өңдөйдө,
Утуйбут киһи уһугунна,
Орто дойду тубуста,
Ото-маһа киэркэйдэ!
Баттал-үктэл бараннын,
Барба быйан элбээтин,
Ийэ сирбит иэччэбин
Икки атаһ бас биллин,
Уопсай дьолбут олобурдун,
Бары баайбыт барбардын!
11190 Уйгу быйан,
Уһун тускул!
Уруй! Уруй!! Уруй!!!
Нарын наскыл,
Айхал-мичил!
Айхал! Айхал!! Айхал!!! —
диэн
Ыллаабыт ырыалара,
Туойбут тойуктара
Өрөгөйдөөх халлаанга
11200 Өрө куугунаан таһсан
Дьылба Хаан Офонньорго,
Чыныс Хаан Хотунга
Кэккэ чуораан кулгаахтарыгар
Хобо буолан куугунаабытыттан
Дьылба Хаан Офонньор,
Чыныс Хаан Эмээхсин
Улаханлык уруйдаан,

- 11210 Алыстык айхаллаан,
 Үөрэн-көтөн тураннар,
 Сүүс сүүстэриттэн өйөнүхэн
 Иккиэн биир куолаһынан
 Алгыс албаан айдаарбыттара,
 Алтан аарык буолан
 Орто дойдуга
 Ой дуораанын курдук
 Уораһыйан иһилиннэ:
 – Дьээ-э-ээ буо!
 Дьээ-э-ээ буо!
 Орто дойдум
- 11220 Оһуордаах далбарыгар,
 Аан ийэ дойдум
 Алтан ньээкэтигэр
 Өстөөххүтүн өлөрөн,
 Саастааххытын самнаран,
 Ураанхай биийигэр
 Уйгу олобу оруннаннын,
 Айыы хаан аймабар
 Алгыстаах олобу арыян
 Атыр бэдэр
- 11230 Арбаһын түүтүнүү
 Алгыс бөбө
 Алгыстаах дьон буолун,
 Улуу таба кыыл
 Уорбатын түүтүнүү
 Уруй бөбө уруйдаах буолун!
 Көй салгынтан
 Көшпөйө күүһүрүң,
 Күр наар күүстэнинг,
 Сай салгынтан
- 11240 Сандаара убурун,
 Саргылаах санааланың,
 Той салгынтан
 Топпойо туһаның,
 Толкуй бөбө добордонунг,
 Очурга обустарыманг,

- 11250 Силискэ тэптэримэн!
Уон тарбахтаах
Утары уумматын,
Татаар тыллаах
Таба эшпэтин,
Оҕо бэдэр
Уорҕата уруйдаах
Орто туруу дойдум
Оломун биэрдин,
Абыс иилээх саҕалаах
Аан ийэ дойдугут иччитэ
Алахсын Хотун
Айхалын тоһуйдун,
11260 Үрэххит иччитэ
Үрүҥ күскэлин
Үҥкүүлүү тоһуйдун,
Үкэр күөх отун
Үрдүктүк биэрдин!
Дойдун иччитэ
Тонолу Баай
Дьолунан тоһуйдун —
Лоокура күөх отун
Туругурдан тупсардын,
11270 Аал Луук Маскыт иччитэ
Аан Нанналыя
Айхалынан тоһуйдун —
Алтан ача күөх оккут
Аҥаарыя үүннүн,
Эбэбит иччитэ
Эссэн Мичил
Эбэрдэнэн тоһуйдун —
Эрбийэ кынаттааххыт
Элбии үөскээн энгээрдэстин,
11280 Сыһыыгыт иччитэ
Сыннайа Тойон
Сылаанныра көрүстүн —
Сылгы сүөһүгүт
Сыһыа тура үөскээтин,

- 11290 Барбабыт иччитэ
 Ыгнайа Хотун
 Ырыаннан тоһуйдун –
 Ынах сүөһүгүт
 Ыһылла үөскээтин,
 Хара далайгыт иччитэ
 Ханарыйа Тойон
 Хайхалынан тоһуйдун –
 Хатырыктаах тириилээххит
 Хамсыы үөскээн ханыыластын!
 Алтан сэргэни
 Эһиги анһын,
 Аал уоту
 Эһиги оттун,
 Алаһа дьиэни
 Эһиги тэрийинг,
 11300 Улахан баайы
 Эһиги байын,
 Улахан дьолу
 Эһиги тотун!
 Суорбанһыт анһыттан
 Субан туруйа уолаттар
 Субуһан төрөөтүннэр,
 Сыттыккыт анһыттан
 Сыдһайа маһан кыргыттар
 Сыстыһа үөскээтиннэр.
 11310 Иитэр сүөһүнү күрүүлээн,
 Иэримэ дьиэни иччилээн,
 Төрүүр оһону биһиктээн,
 Төһнүбэт төлкөнү төрүттээн!
 Сыттык таһаскытыттан
 Сылаас тыыннаах
 Сыстыһан үөскээтин,
 Тэллэх таһаскытыттан
 Итии тыыннаах
 Эбиллэн үөскээтин,
 11320 Хойуу куннаах
 Кунан оһоһут

- Хоннохут анныттан
Хойдо үөскээтин,
Итии тыыннаах
Эпчимнээх оҕоҕут
Иитиллэн үөскээтин!
Чэ, тукаларым,
Кыраларбыт кыралара,
Оҕолорбут оҕолоро
11330 Албаабыт алгыспыт
Абыраллаах буоллун,
Туойбут тойукпут
Туһалаах буоллун,
Эппит этиибит
Ингимтиэлээх буоллун!
Турбут уолгут
Тобус көстөөбүнэн
Тоһоҕо күрүөнү
11340 Туппутунан бардын,
Сиппит уолгут
Сэттэ уон көстөөбүнэн
Сиэрдийэ күрүөнү
Сиспитинэн бардын,
Өлгөм оҕон
Үс көстөөбүнэн
Үүт бүтэйи
Үксэтэн бардын,
Үүтүн аанын билбэтин,
Тэтин күрүөнү
11350 Тимэбин көрбөккө
Тиһэн бардын,
Хатын күрүөнү
Харса суох
Ханыылаан бардын!
Мас балаҕан
Энигиттэн барбардын,
Тиит балаҕан
Энигиттэн тэнийдин,
Буор дьиэ

- 11360   Эһигиттэн мунгутаатын,
 Даллар ураһа
 Эһигиттэн табыстын,
 Туос ураһа
 Эһигиттэн туруордун,
 Таалалаах чабычак
 Эһигиттэн табыстын,
 Синньиэлээх иһит
 Эһигиттэн сириэдийдин!
 Көмүстээх ханканан
- 11370   Күндүтэ көһүммүн,
 Чороон аях
 Чулута туругурдун,
 Кэриэн аях
 Киэргэллээбэ кэксэлэстин,
 Матааччак иһит
 Мааныта бастаатын,
 Оһуор ойуулаак
 Урууй кытк
 Уһуннук олоһурдун,
- 11380   Мандаар ойуулаак
 Мас кытк
 Бастыга барбардын,
 Эдьэн Иэйэхсиккит энгээрдэстин,
 Аһтар Айыһыккыт аргыстастын,
 Уһун тускул туругурдун,
 Уруй айхал олоһурдун!
 Уйгу быйан
 Уруй буоллун!
 Уруй! Уруй!! Уруй!!!
- 11390   Алла турар
 Айхал буоллун!
 Айхал! Айхал!! Айхал!!! —
 Диэбиттэрэ эбитэ үһү.

19 4/VII 41 год

Б.Н.

ПРИМЕЧАНИЯ И КОММЕНТАРИИ

- ¹ — ...*кирчимэрдээх*... — напряженный, критический (о времени).
- ² — ...*туххары* — вариант лит. *тухары*.
- ³ — *Арангас сулус*... — Большая Медведица.
- ⁴ — *Үргэл сулус*... — Плеяда звезд, Созвездие.
- ⁵ — *Сиккиэр*... — в рукописи *сикиэр*.
- ⁶ — *Сааллар*... — в рукописи *саалар*; *сааллар чабылбан* — сильная, сокрушительная молния.
- ⁷ — ...*халаан* — в рукописи *халаан*.
- ⁸ — *Чугуутун*... — в рукописи *чугутун*; *чугуу* — самое крайнее место (предел) [Пек., III т., стб. 3679].
- ⁹ — *Араат муора*... — в олонхо название моря, находящегося на краю земли, к западу от этого моря, закатываясь, скрывается солнце [Пек., I т., стб. 137].
- ¹⁰ — ...*сирдыттэммит* — в рукописи *сирдиттэммит*.
- ¹¹ — *Дырин*... — вариант лит. *дирин*.
- ¹² — ...*хадьяаһыннаммыт* — от *хадьяаһын* — вторая (крайняя) обшивка (рысья или тарбаганья) на шубе, выше кунуса [Пек., III т., стб. 3230].
- ¹³ — *Иттэннэри*... — на спину, навзничь, на спине (падать, лежать).
- ¹⁴ — ...*тумуллааттартан* — от *тумул* — мыс.
- ¹⁵ — *Амах уута*... — *амах уу* — тина.
- ¹⁶ — *Мунньустан* — в рукописи *мунньустаан*.
- ¹⁷ — *Сибизлэ уута*... — *сибизлэ уу* — весенняя талая вода.
- ¹⁸ — *Хорболдун*... — олово.
- ¹⁹ — *Үкэр күөх ото* — в рукописи *үкэр*. Особый род травы, осока (ср. бэртиэмэ, манчаары, ача от). *үкэр күөх* от зеленая осока; *үс салаалаах үкэр от* трилистная *үкэр*-трава [Пек., II т., стб. 3110].
- ²⁰ — *Ача*... — в рукописи *ачаа*. *Ача* — пырей — род растений из семейства злаков.
- ²¹ — *Мучукта*... — фонетический вариант *мутукча*.
- ²² — ...*сүүрүүк*... — вариант лит. *сүүрүк*.
- ²³ — ...*байхала* — байхал — вариант лит. *байбал*. Фонетическое соответствие согласных *х~ф* в середине слова.
- ²⁴ — *Арба*... — вариант лит. *арбаа*.
- ²⁵ — *Хасаак ньууча* — от слова *казак*; используется в эпитете *хасаак ньууча ханыылаһа хааман иһэрин курдук*.
- ²⁶ — ...*ньууча* — вариант лит. *нуучча*.

²⁷ — *Ахтар Айыыһыта...* — *Айыыһыт* — общее название богинь-покровительниц, дарителей детей и приплода домашних животных. В олонхо *Айыыһыт* выступает и как отдельный мифологический персонаж — богиня, являющаяся покровительницей племени *ураанхай саха*, наряду с *Иэйиэхсит*.

²⁸ — *Томороон...* — в рукописи *томорон*.

²⁹ — *...тупсубут* — в рукописи *тупсубуттар*.

³⁰ — *...долгуннаммыт* — в рукописи *долгуннаммытар*.

³¹ — *Хабыйахаан...* — куропатка; белая куропатка.

³² — *...киирбит* — в рукописи *киирбиттэр*.

³³ — *Тигэх ыалым...* — синоним *ыраах ыалым*; дальний сосед.

³⁴ — *Тигиилии...* — ср. *тигээр* — бег рогатого скота от ужаления насекомого [Пек., III т., стб. 2661].

³⁵ — *...киирбиттэр* — в рукописи *киирбит*.

³⁶ — *Кугас* — в рукописи *кубас, рыжий*.

³⁷ — *Этирик түөстээх* — ср. *этирик түөстээ* — довести до крайнего истощения, изнурить. *Этирик* — железный дугообразный скобель (для обработки кожи).

³⁸ — *Эскэл бэйэлэнним* — стал полным, тучным.

³⁹ — *Аал Лууп Мас* — священное дерево страны олонхо.

⁴⁰ — *Лоокуора* — вариант лит. *локуора* — разновидность высокой луговой травы [БТСЯЯ, VI т., с.116].

⁴¹ — *Архаан...* — прохладный воздух, тянущийся со стороны реки (обычно вечером, ночью) [ТСЯЯ, I т., с. 563].

⁴² — *Такылы дьоруо аппын* — ср. в улусах Хангалас: *такылы ат* — конь, как-то особенно поднимающий задние ноги [Пек., III т., стб. 2531].

⁴³ — *Тыкымынан...* — вариант лит. *такымынан*. *Такым* — подколенки; подколенный сгиб.

⁴⁴ — *...сибэккилэрэ* — в рукописи *цветкилэрэ*.

⁴⁵ — *...биргинэхтээх...* — от *биргинэх* — луток — водоплавающая птица семейства утиных с бело-пёстрым оперением, обитающая на пресноводных водоёмах.

⁴⁶ — *...өтөннөммүт* — от *өтөн* — восточно-сибирская горлица — род голубей, отличающийся от настоящих голубей более длинной плюсной, длинным округлённым хвостом, слабым клювом и острыми крыльями.

⁴⁷ — *Арылыас...* — вариант лит. *орулуос* — гоголь (вид утки) [ТСЯЯ, I т., с. 342].

⁴⁸ – *Өгүрүө...* – кулик; небольшая долгоносая птичка с проводами (полосатая) в перьях, как у бурундука; кулик полевой, татарская курочка [Пек., III т., стб. 3107].

⁴⁹ – *...боочугураस्ताах* – вариант лит. *бочугурас* – птица, относящаяся к боровой дичи, с пестро-серым оперением, размером меньше куропатки, рябчик [ТСЯЯ, II т., с. 426].

⁵⁰ – *...чарчыгыныярдаах* – от *чарчыгынар* – дрозд ореховый, дрозд-ореховик или белобровик [Пек., III т., стб. 3584].

⁵¹ – *...уоругун* – от *уорук* – дом (юрта) с хорошими удобствами, лучшей постройки [Пек., III т., стб. 3047].

⁵² – *Баһааннык...* – вариант лит. *баһаамнык*.

⁵³ – *Амырах...* – вариант лит. *амарах*.

⁵⁴ – *Аркыама...* – от рус. *архив*.

⁵⁵ – *...кыбылламмын* – в рукописи *кыбылламмыт*.

⁵⁶ – *...таһаабын* – в рукописи *таһаабыт*.

⁵⁷ – *Атараннан...* – от *атара* – орудие для ловли рыбы – острога [ТСЯЯ, I т., с. 633-634].

⁵⁸ – *...буолактаах* – от *буолак* – от русск. поле; *чыыстай буолак* – “чистое поле”.

⁵⁹ – *Даадан...* – фонетический вариант *лаадан*, *наадал* – от рус. *ладан* – ароматическая смола, употребляемая для воскурения при богослужении [БТСЯЯ, VI т., с. 63].

⁶⁰ – *...тахсаммын* – в рукописи *тахсаммыт*.

⁶¹ – *...тураммын* – в рукописи *тураммыт*.

⁶² – *Аһынаҕас...* – вариант лит. *аһыныгас*.

⁶³ – *...тыыннааҕар* – в рукописи *тыынааҕар*.

⁶⁴ – *Арсан Дуолай оҕонньорго...* – *Арсан Дуолай* – родоначальник племени абааһы аймаҕа; глава Нижнего мира.

⁶⁵ – *Кыдьымах...* – мелкий рыхлый лед, появляющийся в реках весной во время ледохода или осенью до ледостава, шуга [БТСЯЯ, VI т., с. 186-187].

⁶⁶ – *Нэтээки...* – от русск. белка-летяга.

⁶⁷ – *Хатыан-Имиэн-Толуон, Имиэн-Кытыан Имиэн* – названия мифических стран, где растут крепкие деревья.

⁶⁸ – *Кэбэйдээх...* – от *кэбэй* – слизь, слизистая жидкость.

⁶⁹ – *Хомпуруун...* – вариант лит. *хомпоруун*; *хомпоруун хотой* – орёл-горбонос.

⁷⁰ – *Атыланчыыскай акыйаан...* – Атлантический океан.

⁷¹ — ...*дьиэтэххэ* — вариант лит. *диэтэххэ*. Фонетическое соответствие согласных *дь~д* в начале слова.

⁷² — ...*туйааран...* — вариант лит. *тунааран*. Фонетическое соответствие согласных *й~н*.

⁷³ — *Чонхой...* — маленькая деревянная чашка с высокими стенками [Пек., III т., стб. 3645].

⁷⁴ — ...*дэриэспэ тааһынан...* — от *дэриэспэ таас* — от рус. *дресва* — дресвяный камень.

⁷⁵ — *Киниит...* — вариант лит. *кийиит*. Фонетическое соответствие согласных *й~н*.

⁷⁶ — *чэчири...* — *чэчир* — молодые зеленые березки, украшающие место проведения *ысыаха*.

⁷⁷ — *Состуоктаах...* — от *состуок* — от рус. *шесток*.

⁷⁸ — ...*холумтанын* — от *холумтан* — шесток, возвышенное основание печи с площадкой перед камином.

⁷⁹ — *Хардыан...* — какая-то маленькая птица, о которой в настоящее время сохранилось одно название, подобно названию льва и верблюда, которых якуты только знали когда-то [Пек., III т., стб. 3503-3504].

⁸⁰ — *Хайырбастаах хаппахчыланна* — от *хайырбастаах хаппахчы* — чуланчик с побрякушками и др.; брэнчащая дверка у чуланчика (чуулаан) [Пек., III т., стб. 3316-3317].

⁸¹ — *Арана туос...* — слоистая береста [ТСЯЯ, I т., с. 530].

⁸² — ...*гиэнэ...* — вариант лит. *киэнэ*. Фонетическое соответствие согласных *г~к* в начале слова.

⁸³ — ...*сүөгэлэ* — от *сүөгэл* — от рус. *шеголь*.

⁸⁴ — *Уруускай...* — от рус. *русский*.

⁸⁵ — ...*чөмчүгү* — вариант лит. *чөмчүүгү*.

⁸⁶ — ...*удьунахтанна* — от *удьунах*. Фонетический вариант *уллунах*.

⁸⁷ — *Торбо...* — шелк.

⁸⁸ — *Бэйбириэт...* — от рус. *вельверет*.

⁸⁹ — *Кытаайыскай...* — от рус. *устар. китайка* — ткань.

⁹⁰ — ...*курумуламмыт* — от *куруму* — высокие торбаса (значительно выше колен).

⁹¹ — ...*сабыяхтаммыт* — от *сабыях*, *сабынньах* — дорожная меховая доха или шуба мехом наружу [БТСЯЯ, IX т., с.137].

⁹² — ...*сутуруоламмыт* — от *сутуруо* — меховые наколенники.

⁹³ — *Тэбиэн кыылы* — от *тэбиэн* — верблюд.

⁹⁴ – *Боотула күрүүлэннэ* – от *боотулу* – изгородь из поставленных крестообразно кольев, на которые кладутся поперечные жерди [ТСЯЯ, II т., с. 382].

⁹⁵ – *Быраахтаах атахтаах* – расщеп, раздвоение (у копыта), промежуток между двумя находящимися в связи частями; раздвоенное копыто [Пек., III т., стб. 3814].

⁹⁶ – *Этэт...* – вторая половина или четверть удоя [Пек., I т., стб. 315].

⁹⁷ – *Тунгуй үүтүнэн...* – от *тунгуй үүт* – молоко молодой коровы, в первый раз ставшей стельною или в первый раз отелившийся, нетели [Пек., III т., стб. 2809].

⁹⁸ – *Самыал кымыһы* – от *самыал кымыс* – фонетический вариант *саамал кымыс* – уже дошедший до кондиции, постепенно сливаемый в большой сосуд для смешивания и охлаждения, лучшего качества *кумыс* [БТСЯЯ, IX т., с. 77].

⁹⁹ – *Көйүк кымыһы* – от *көйүк кымыс* – фонетический вариант *көйөргө кымыс* – настоявшийся, перебродивший *кумыс* [БТСЯЯ, IV т., с. 233].

¹⁰⁰ – *Бутугас...* – мучная похлебка [ТСЯЯ, II т., с. 589].

¹⁰¹ – *Абыраа...* – фонетический вариант *абараан* – тар, заправленный вареной мелкой рыбой [ТСЯЯ, I т., с. 262].

¹⁰² – *Барча...* – якутская национальная еда: вареную мелкую рыбы вялят или коптят, затем растирают в порошок для последующего хранения [ТСЯЯ, II т., с. 216].

¹⁰³ – *...ытырмахтаан* – вариант лит. *ытырбахтаан*.

¹⁰⁴ – *...ыйааммыт* – вариант лит. *ыйаммыт*.

¹⁰⁵ – *...допуруостаан* – вариант лит. *допуруостаан*.

¹⁰⁶ – *...хоһооннуу* – в рукописи *хоһоону*.

¹⁰⁷ – *Саппарата...* – вариант лит. *сатарата*.

¹⁰⁸ – *...сыпсыхайынан* – от *сыпсыхай* – вариант *сыпсырба* – гибкий (упругий) тальник [Пек., II т., стб. 2474].

¹⁰⁹ – *Аан...* – в рукописи *аай*.

¹¹⁰ – *Эргинэ...* – вариант лит. *эргэнэ*.

¹¹¹ – *...кыыл* – в рукописи *кыл*.

¹¹² – *Үтүрү...* – вариант лит. *өтөрү*.

¹¹³ – *Лиэнтэ...* – в рукописи *лента*.

¹¹⁴ – *...эриэккэнэ* – вариант лит. *эриэккэнэ*.

¹¹⁵ – *...кыптыйдаах* – вариант лит. *кыптыйдаах*.

¹¹⁶ – *...дьаархан* – в рукописи *дьархан*.

- 117 — ...архам... — ср. синоним: *дархан*.
- 118 — ...сэбэрэйдэрин — вариант лит. *сэрэбизэйдэрин*.
- 119 — ...минин... — вариант лит. *мишинин*.
- 120 — ...бэттэхтээх — вариант лит. *биттэхтээх*; от *Биттэх*, *билтэх* — перекаладина, скрепа, прочно соединяющая части чего-либо [ТСЯЯ, II т., с. 346].
- 121 — ...борбуоһа — от *борбуос* — от рус. барбос.
- 122 — *Иэлиһэй*... — от русск. леший.
- 123 — *Сизэрэ уота* — серные искры; *сизэрэ* от рус. *сера*.
- 124 — ...аарык... — 1. Кольцеобразная медная побрякушка, погремушка.
2. Бряцание [Пек., I т., стб. 126].
- 125 — *Мичэлийэн*... — вариант лит. *мичилийэн*.
- 126 — *Быыра ох*... — стрела с вилообразным наконечником [Пек., I т., стб. 620].
- 127 — *Илбис Кыыһа*... — дочь *Илбиса*, духа войны и кровопролития.
- 128 — *Оһол Уола*... — кровожадный дух войны и кровопролития; Бог брани, как и *Илбис Кыыһа*.
- 129 — *Томсоһой*... — вариант лит. *тонсоһой*.
- 130 — ...төһүөн... — вариант лит. *түһүөн*.
- 131 — *Иэдьэн Иэйэхситэ*... — *Иэйэхсит* — аналогичное *Айыыһыт*, общее название богинь, покровительствующих людям, лошадям и рогатому скоту. *Иэйэхсит* помогает при родах, охраняет роженицу и новорожденного. В олонхо выступает также как отдельный мифологический персонаж — богиня, покровительствующая людям племени ураанхай саха наряду с *Айыыһыт*.
- 132 — *Дьылба Хаантан*... — *Дьылба Хаан* — божество, определяющее судьбу людей.
- 133 — *Үгэхэ*... — *үгэх* — кладовушка внутри юрты, чулан в юрте у входа (ср. чулаан); кладовка в левой половине дома [Пек., III т., стб. 3105].
- 134 — *Ымса* — вариант лит. *умса*.
- 135 — *Бойбурбунан* — вариант лит. *борбуйбунан*.
- 136 — *Кыдай Бахсын* — мифологический кузнец трех миров, который является, по поверью, родоначальником и покровителем всех кузнецов.
- 137 — *Хатан Тэмизэрийэ* — дух-хозяин огня.
- 138 — *Анаһ*... — акающий вариант лит. *ынаһ* — корова.
- 139 — *Байанайа*... — *Байанай* — дух-хозяин тайги.
- 140 — *Аймылбаннаах* — вариант лит. *аймалбаннаах*.
- 141 — *Дьөһөгөй*... — божество, покровитель лошадей и жеребят.

¹⁴² — *Көмүлүүгүн...* — от *көмүлүүк* — от рус. *камельёк* — уменьшит.-ласкат. *камин*. Слово, заимствованное в XVIII в. в русский язык из польского языка.

¹⁴³ — *...сүһүөхтээжин* — в рукописи *сүһүөхтээби*.

¹⁴⁴ — *Аан Нанналыя Хотун* — дух-хозяйка земли; добрый дух, обитающий в священном дереве Аал Лууп Мас; в олонхо выступает как главная хранительница земли богатыря, дающая ему мудрые советы, благословляющая его перед отправлением в поход.

¹⁴⁵ — *...эмийгиттэн* — вариант лит. *эмиийгиттэн*.

¹⁴⁶ — *...кычымнанна* — от *кычым* — тебенек; тебеньки (кожаные лопасти по бокам седла).

¹⁴⁷ — *...ботолонно* — от *бото* — отдельная подкладка под седлом из сена, конских волос или другого материала, потник [ТСЯЯ, II т., с. 421].

¹⁴⁸ — *...буутайданна* — от *буутай* — то же, что *бото*.

¹⁴⁹ — *...дьаппараагын* — от *дьаппараак* — вариант лит. *чаппараах*. Фонетическое соответствие согласных *дь* ~ *ч* в начале слова.

¹⁵⁰ — *Амылааныгар...* — от *амылаан* — вариант лит. *аабылаан* — непроходимая чащоба, валежник [ТСЯЯ, II т., с. 116].

¹⁵¹ — *Алыа...* — вариант лит. *элиэ* — коршун.

¹⁵² — *Туут балык...* — нельма.

¹⁵³ — *Түрбэлээх туос...* — от *түрбэ туос* — сверток бересты [Пек., II т., стб. 2912].

¹⁵⁴ — *...оргунньугу* — от *оргунньук* — потомок, отпрыск кого-л. (обычно знатных людей) [БТСЯЯ, VII т., с. 320].

¹⁵⁵ — *Бэскилэнэн...* — от *бэски* — от рус. *весы*. *Бэскилээ* — взвешивать, оценивать, исследовать что-л.

¹⁵⁶ — *...күммэр* — в рукописи *күнгэр*.

¹⁵⁷ — *Уһаат...* — от рус. *ушат*.

¹⁵⁸ — *Мэннэрик...* — вариант лит. *мэнэрик*.

¹⁵⁹ — *...күрдэх...* — вариант лит. *күрдьэх*.

¹⁶⁰ — *Хаайдык унуофун...* — от *хаайдык унуох* — первый шейный позвонок у скотины и человека; второй шейный позвонок; место, где шея соединяется с головой; боковая часть шеи; затылок [Пек., III т., стб. 3237].

¹⁶¹ — *Хаансаар...* — носовая кость, верхний край носа от переносицы до конца носа, хаансардаах — носатый, большеносый [Пек., III т., стб. 3314].

¹⁶² — *Биристээнки...* — от рус. перчатки.

¹⁶³ — *В рукописи отсутствует лист 91, вероятно, на этом листе идет продолжение описания внешнего облика богатыря племени абаасы Уоруку-Суоруку Бухатыыр.*

¹⁶⁴ — *Биэтилэ...* — от рус. петля.

¹⁶⁵ — *...сыалдьыйатын...* — от *сыалдьыйа* — натазник — мужские и женские короткие штаны, к которым привязывались длинные наголенники (сутуруо).

¹⁶⁶ — *...хабырбатын* — вариант лит. *хабарбатын*.

¹⁶⁷ — *Нэс үтүгэн...* — преисподняя, Нижний мир; пропасть, бездна, неизвестная даль.

¹⁶⁸ — *...сибиирдэрэ* — от *сибиир* — в этом случае используется в значении *страна, край, родина*.

¹⁶⁹ — *Ардаахха...* — вариант *ардьаах* — большая верша, морда для ловли карася и другой крупной рыбы [ТСЯЯ, II т., с. 557].

¹⁷⁰ — *Тангаратыгар...* — *халлааныгар*.

¹⁷¹ — *...орускуот...* — вариант лит. *ороскуот* — от русск. расход.

¹⁷² — *Унуоргы...* — вариант лит. *унуоргу*.

¹⁷³ — *...чоомпо сүллүгэс...* — вариант лит. *чомпо сүллүгэс* — короткая палка с утолщением на конце, служившая в старину боевым оружием.

¹⁷⁴ — *Күлүйэ...* — вариант лит. *көлүйэ* — маленькое озеро, озерцо; пруд.

¹⁷⁵ — *...көлөһүннэрэ* — в рукописи *көлөһүннэрин*.

¹⁷⁶ — *Кэнгимэ...* — вариант лит *кэнкэмэ* — промоина на реке.

¹⁷⁷ — *Турда...* — вариант лит. *дурда*.

¹⁷⁸ — *...түнгүрүм* — от *түнгүр* — вариант лит. *дүнгүр* — бубен. Фонетическое соответствие согласных *д-т* в начале слова.

¹⁷⁹ — *Түөрэхтэнэ...* — от *түөрэх* — вид гадания, ворожба; всякий предмет, служащий для гадания путем подбрасывания вверх — ложка, рукавица, шапка, шаманская колотушка для бубна [Пек., III т., стлб. 2905].

¹⁸⁰ — *Айы...* — вариант лит. *айыы*.

¹⁸¹ — *Тыймыттаах...* — от *тыймыыт* — ящерица.

¹⁸² — *...кутуйалары...* — от *кутуйа* — сычуг.

¹⁸³ — *Обот солонг...* — духи кровожадности.

¹⁸⁴ — *Кирээһэ...* — от *кирээс* — от рус. грязь.

¹⁸⁵ — *Урах самыыр...* — молочный дождь.

¹⁸⁶ — *Хамсыктаах...* — от хамсык — падеж скотский, мор, поварьные болезни [Пек., III т., стб. 3290].

187 — *Кыртаһын...* — вариант *кыртас* — гора или любое возвышенное место с сухостоём, образовавшиеся вследствие лесного пожара [БТСЯЯ, V т., с. 334].

188 — *Сорук Боллур Уол...* — парень-посыльный.

189 — *Чабычахтаахха...* — от *чабычах* — род берестяной посуды вроде таза или лукошка.

190 — *Кустук обун...* — от *кустук ох* — боевая стрела с костяными или металлическим наконечником.

191 — *Сарыы...* — выделанная шкура с крупа лошади, более толстая и прочная часть шкуры.

192 — *...хооньохо...* — вариант лит. *хоонньохо*.

193 — *...бабаарына...* — от рус. уст. поварня (в виде небольшого бревенчатого сруба).

194 — *Мэрилиир мэс мээчигинэн* — ядро-оружие, которым богатыри во время боя бросают друг в друга “ревущие” мячи.

195 — *өксөкү кыыл...* — мифическая птица с двумя или тремя головами. В этом олонхо главный герой *Хангалас Боотур* превращается в *өксөкү кыыл*.

196 — *Сөһүөккэ...* — от рус. суседка — мелкий домашний дух, не делает людям зла, живёт как дух-соседка; из сибирского говора русского языка [Пек., II т., стб. 2311].

197 — *Ыаҕас...* — берестяное ведро — сосуд цилиндрической формы для молока и воды.

198 — *Чардааттарын...* — от *чардаат* — ср. тюрк. *чардак*, *чердак* — крыша над могильным крестом; крыша над могилою [Пек., III т., стб. 3580].

199 — *Соборуу...* — вариант лит. *собуруу*.

200 — *...атахтаннылар* — в рукописи *аттахтаннылар*.

201 — *Иэйэ-туойа...* — в рукописи *изйэ-тойа*.

202 — *Итирик түөһүгэр...* — вариант лит. *этирик түөһүгэр* — значение см. выше.

203 — *Тамык...* — вариант лит. *табык* — древний ритуальный инструмент.

204 — *...майдаанын* — от *майдаан* — шум, переполох.

205 — *Иэт быһаһын...* — от *иэт быһах* — железный нож изогнутой (почти в кольцо) формы, служащий для выдалбливания деревянной посуды [ТСЯЯ, III т., с. 838].

206 — *...бохтотон* — в рукописи *бохтотун*.

207 — *Күнкүлээнкитэ...* — от *күнкүлээнки* — от рус. кухлянка.

- 208 — *Оноѳос...* — в рукописи *оноѳой*.
- 209 — *...ыккардыгар* — слитное произношение словосочетания *икки ардыгар* — между тем, тем временем.
- 210 — *...ардыатан* — вариант лит. *алдыатан*.
- 211 — *Көмүскэс...* — в рукописи *көмүскэт*.
- 212 — *...эмэкэттээх* — от *эмэкэт* — идол, колдовская кукла.
- 213 — *Дэлбиргэ...* — веревка из белой конской гривы, употребляемая для перевязывания чаш и ковшей во время ысыаха [Пек., II т., стб. 688].
- 214 — *...үтүмэхтээх* — от *үтүмэх* — жердь, шест, рель; довольно длинная (около 3–4 саж.) прогонная жердь, к которой привязывается конец длинного ремня, прикрепленного другим концом к крылу невода, и которую норилом проводят из проруби в прорубь при подледном рыболовстве [Пек., III т., стб. 3197].
- 215 — *Аркыбатыгар...* — *аркыба* — от рус. архив.
- 216 — *Алгыччит...* — вариант лит. *алгысчит*.
- 217 — *Кыаһааннаафым...* — *кыаһаан* — специальный шаманский плащ, одевается при камлании.
- 218 — *Модон...* — вариант лит. *модун*.
- 219 — *Эмсигэлээбит...* — вариант лит. *эмсэбэлээбит*.
- 220 — *Дьэс эмэкэт* — общее название антропоморфных изображений духа из бересты или бумаги, из гнилого дерева или металла [Пек., I т., стб. 148–149].
- 221 — *Көкөөнөй уус...* — мифологический кузнец, раздувальщик мехов.
- 222 — *Бакаанай уус...* — мифологический кузнец-молотобоец.
- 223 — *...кускуурунан...* — от *кускуур* — длинный и тонкий прутик из тальника для метания камешков, камнеметалка [БТСЯЯ, IV т., с. 544].
- 224 — *Үөт...* — в рукописи *үт*.
- 225 — *Харалдыктан...* — в рукописи *харадыктан*.
- 226 — *көбөллөрүн* — от *көбөл* — вариант лит. *көбүл* — конская чёлка.
- 227 — *...таһардыа* — вариант лит. *таһырдыа*.
- 228 — *...суунна* — в рукописи *сунна*.
- 229 — *...үөмүөрүһэн* — вариант лит. *үмүөрүһэн*.
- 230 — *Холлоѳос...* — берестяной бочонок — сосуд для кумыса мерою от 10 до 20 ведер, изготовленный из бересты или из пропитанной маслом непромокаемой кожи.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- Васильев, Г.М. Якутское стихосложение. – Якутск : Кн. изд-во, 1965. – 126 с.
- Дьяконова, Н.А. Олонхо Хангаласского улуса // Эпическое наследие и духовная культура народов Евразии: истоки и современность. – Якутск, 2007. – С. 84.
- Емельянов, Н.В. Сюжеты якутских олонхо. – М. : Наука, 1980. – 375 с.
- Емельянов, Н.В. Сюжеты олонхо о защитниках племени. – Новосибирск : Наука, 2000. – 192 с.
- Емельянов, Н.В. Сюжеты ранних типов якутских олонхо. – М. : Наука, Сиб. издат. фирма РАН, 1983. – 246 с.
- Илларионов, В.В. Искусство якутских олонхосутов. – Якутск, 1982. – 123 с.
- Ксенофонтов, Г.В. Улуу олонхохут Бүөтүр Куолаһап. – Бэрдьигэстээх, 2010. – 87 с.
- Пухов, И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 256 с.
- Пухов, И.В. Олонхо – древний эпос якутов – Якутск, 2013. – 47 с.
- Эргис, Г.У. Очерки по якутскому фольклору. – М. : Наука, 1974. – 402 с.

Лексикографические источники

- Афанасьев, П.С. Саха тылын диалектологической тылдьыта / П.С. Афанасьев, М.С. Воронкин, М.П. Алексеев. – М., 1976.
- Афанасьев, П.С. Саха тылын быһаарыылаах кылгас тылдьыта. – Дьокуускай : Бичик, 1994. – 261 с.
- Воронкин, М.С. Саха түөлбэ тылын тылдьыта (Эбии том) / М.С. Воронкин, М.П. Алексеев, Ю.И. Васильев. – Новосибирск, 1995.
- Пекарский, Э.К. Словарь якутского языка : в 3 т. – Л., 1958. – Т. 1; 1959. – Т. 2, 3.
- Попов, Г.В. Этимологический словарь якутского языка. Ч. 1 : А – Дь. – Новосибирск : Наука, 2003. – 180 с.
- Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта = Толковый словарь якутского языка : в 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. – Новосибирск, 2004. – Т. 1; 2005. – Т.2; 2006. – Т. 3.
- Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта = Большой толковый словарь якутского языка: В 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. – Новосибирск : Наука, 2007. – Т. 4; 2008. – Т. 5; 2009. – Т. 6. 2010. – Т. 7.

Архивные источники

Анкеты олонхосутов Орджоникидзевского района // Архив ЯНЦ СО РАН, ф. 5, оп. 3, ед.хр. 852,5 л.

Документы о народных певцах, сказителях и олонхосутах Якутской АССР // Национальный архив РС (Я), ф. 607, оп. 6, д. 1, 170 л.; – ф. 607, оп. 6, д. 2, 140 л.

Список олонхосутов Орджоникидзевского района // Архив ЯНЦ СО РАН, ф. 5, оп. 3, ед.хр. 855, 6 л.

Ханалас Боотур / Е.Е. Лукин, запись // Архив ЯНЦ СО РАН, ф. 5, оп. 7, ед.хр. 633, 184 л.

СОКРАЩЕНИЯ

БТСЯЯ – Большой толковый словарь якутского языка / Под. ред. П.А. Слепцова. – Новосибирск : Наука, 2007; 2012.

Лит. – литературный.

Пек. – Пекарский Э.К. Словарь якутского языка: в 3 томах. – Л., 1959.

Рус. – русский.

с. – страница.

Ср. – Сравните.

стб. – столбец.

т. – том.

ТСЯЯ – Толковый словарь якутского языка / Под. ред. П.А. Слепцова. – Новосибирск : Наука, 2004; 2012.

тюрк. – тюркский.

устар. – устаревший.

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	3
Хангалас Боотур.....	8
Примечания и комментарии	308
Использованные источники и литература	318
Сокращения	319

Научно-популярное издание

Алексеев Афанасий Николаевич

ХАНГАЛАС БООТУР

Олонхо

На якутском языке

В оформлении обложки использована иллюстрация из книги
«Нюргун Боотур Стремительный» / пер. В. Державина.
– Якутск : Якутское книжное издательство, 1975.

Печатается в авторской редакции

Компьютерная верстка *О.К. Соловьева*
Оформление обложки *С.Д. Львова, П.И. Антипин*

Подписано в печать 06.06.2014. Формат 70х100/16.
Гарнитура «Таймс». Печать цифровая.
Печ. л. 25,8. Уч.-изд. л. 32,25. Тираж 300 экз. Заказ № 24.
Издательский дом СВФУ, 677891, г. Якутск, ул. Петровского, 5.

Отпечатано в типографии Издательского дома СВФУ